

V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

D 2643

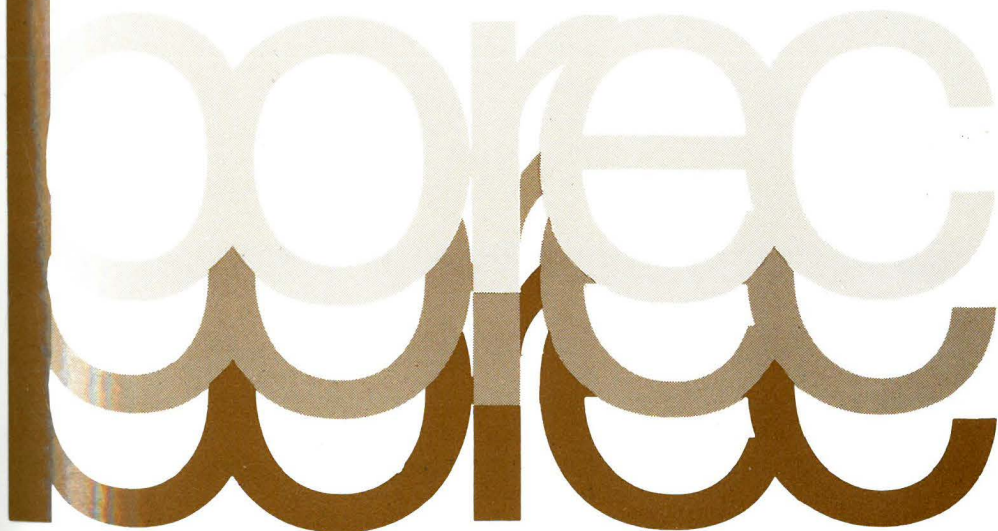
89

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

LETNIK XXXIX

SEPTEMBER/OKTOBER 1987

... IN PTICA JE ODLETELA



REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ REVIJE

republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

REVIJO IZDAJA

Založba Borec

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

IZDAJATELJSKI SVET

Jože Artnak, mag. Vida Deželak, France Filipič, Martin Ivanič, Albert Jakopič, dr. Božidar Jezernik, Vladimir Kavčič (predsednik), Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Bogdan Osolnik, Janez Vipotnik, dr. Miro Stiplovšek

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, dr. Božidar Jezernik, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Božo Repe, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

LEKTORICA

Sonja Likar

GRAFIČNA PODOBA REVIJE

Cveta Štepančič

TAJNICA

Mira Puntar

CENA

Celoletna naročnina 5.000 dinarjev, za tujino 12.500 dinarjev – posamezna številka 500 dinarjev, dvojna številka 750 dinarjev

ŽIRO RAČUN

50101-603-45772 (revija Borec)

DEVIZNI RAČUN

50100-620-107-257300-3105/4 (revija Borec)

NAKLADA POSAMEZNE ŠTEVILKE

2.000 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I – poštni predal 203, telefon 320 477

Sprejemne ure ob ponedeljkih, sredah in petkih od 7. do 12. ure

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25a

Oproščeno prometnega davka po pristojnem mnenju

Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNO-OSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982, KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE



POEZIJA

<i>Cvetko Zagorski</i>	Iz zbirke <i>Bog umira</i> , 1940	483
------------------------	-----------------------------------	-----

PRISPEVEK K ZGODOVINI
NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

	Napredna prizadevanja učiteljstva med obema vojnama	
<i>Martin Mencej</i>	Spremna beseda	491
<i>Martin Mencej</i>	Napredna prizadevanja učiteljstva med obema vojnama	493
<i>Ema Logar-Grbec</i>	Brezposelnost učiteljske mladine v Sloveniji v predvojnih letih 1931 do 1939 in njeno udejstvovanje	512
<i>Martin Mencej</i>	Vinko Möderndorfer	542
<i>Martin Mencej</i>	Ivo Levstik-Gojc	550
<i>Andrina Kovačič-Žaucer</i>	Srečanja s Franjo Zupančič-Sivko	557

POEZIJA

<i>Ciril Bergles</i>	...in ptica je odletela (Rekviem za padlim bratom)	561
----------------------	---	-----

OB 50. OBLETNICI ŠPANSKIH MEDNARODNIH BRIGAD

<i>Vlado Makuc</i>	Ljudskofrontna in mirovna gibanja med obema vojnama	568
--------------------	---	-----

PROZA

<i>Janez Švajncar</i>	Preskušnja	577
<i>Janez Švajncar</i>	Srečanje	581
<i>Katja Špurova</i>	Šofer ni prišel	584

OCENJUJEMO

<i>dr. Tone Ferenc</i>	Prva knjiga iz trilogije o boju na zahodnih mejah (Franc Črnugelj: Briško-Beneški odred in 3. Soška (20.) brigada)	587
<i>Nada Gaborovič</i>	Človek v času (Branko Šömen: Koncert za samoto)	589
<i>Nada Gaborovič</i>	Roman o prekmurski bolečini (Feri Lainšček: Raza)	590
<i>dr. Božidar Jezernik</i>	Klic daljnih svetov (Zmago Šmitek: Klic daljnih svetov)	592
<i>Jože Šifrer</i>	Ilovica (Franček Bohanec: Ilovica)	594

SPOROČILA UREDNIŠTVA

Zapisnik prve redne letne seje izdajateljskega sveta revija <i>Borec</i>	596
Odstopna izjava Mileta Pavlina	608

IZ NASLEDNJE ŠTEVILKE

Prispevek k zgodovini
narodnoosvobodilnega boja
in socialistične revolucije
ZGODOVINSKA NOČ NA ČEBINAH

Bogdan Osolnik

Partizanska ljudska pesem
MELANHOLIJA, NJENO PISMO, MATERAM
PADLIH PARTIZANOV, FRANCKA PIŠE IZ
INTERNACIJE, MAJ, HRABRI ITALIJAN
PEPINO REŠUJE SVOJO DOMOVINO

Milan Medvešček-Drago

POD OKNOM, MINERCI, BUNKER,
BOLEČINA, BOLNICA, NA KRAS, TRST

Marinka Vidmar-Metoda

ŽITO, PARTIZANSKI MLATIČI, VOJKU,
NEPOZABLJEN

Boris A. Novak

Skica za življenjepiš
LEO NOVAK

mag. Zdenko Čepič

Prispevek k zgodovini
narodnoosvobodilnega boja
in socialistične revolucije
ŠTUDIJA UKREPOV O SPREMINJANJU
DRUŽBENO-EKONOMSKIH ODNOSOV LETA
1942 V SLOVENIJI

dr. Tone Ferenc

DOKUMENTI O BOJU PRI VODNJAKU

France Filipič

KOSTA NOVAKOVIČ IN KPJ V SLOVENIJI V
LETIH 1925 IN 1928

dr. Dušan Nečak

AVSTRIJSKO-JUGOSLOVANSKI ODNOSI
1941–1955 BREZ MANJŠINSKEGA
VPRAŠANJA

dr. Taras Kermauner

Esej
MORE ČLOVEK ŽIVETI ZGOLJ IZ
SOVRAŠTVA
(Ob Kavčičevem romanu Ne vračaj se sam)

CVETKO ZAGORSKI

Iz zbirke Bog umira (1940)

KOBANSKO 1936

*B*ose noge se v strmino pehajo,
bose noge.
H koščenim bokom košare tiščijo
suhe roke.

Prezeblim veter ledene kaplje zanaša
ostro v obraz.
Siv oblak se nad zemljo ponaša
trudnim v obraz.

Prihuljene koče nemo strmijo
v sivi breg.
Neznanega v njih se otroci bojijo,
ki vlada svet.

ŠE JAZ

*J*e jaz sem vojak.
Brez čelade vojak sem, brez meča,
puške ne nosijo moja pleča.
Ne streljam, ne vihtim bajoneta,
pa vendar na okopih stojim
in sredi vseh barikad
brez krvi krvavim
in trpim kot prostak.

Na vseh se frontah planeta borim,
zasut sem in ranjen,
obešen, razmesarjen,
pa vendar ves živ –
o, še se bom bil!

Še jaz sem vojak.

SEZONCI

S z zadóľženih koč,
 iz stanovanjskih kasarn,
 mimo hropečih tovarn,
 mimo pomladnih polj,
 po razritih poteh
 odhajajo
 drugam tovarne gradit,
 drugam polja gnojit,
 tujo gospodo redit.

»Hej, fant in dekle, culo v roke,
 hej, oče in mati, pot pod noge,
 vlak že puha iz domovine brez kruha!«

Vlak puha, puha.
 Sto, dvesto, tisoč ljudi brez kruha
 v vozove tišči.
 »Zbogom, zbogom, domovina brez kruha.
 vlak veselo puha, vlak veselo puha!«

Nobene solze v očeh,
 na obrazih celo nasmeh,
 ko stroj še enkrat zapuha.
 Harmonikar raztegne svoj meh
 in ves vlak prešerno zauka –
 »Oj zdaj gremo, oj zdaj gremo,
 ha, iz domovine brez kruha!«

ŠPANIJA 27. 1. 1939

K olporterji kričijo,
 črne črke kričijo:
 BARCELONA JE PADLA!
 »Frankisti so vzklikali zmagovalcu,
 ki je vjahal prvi,
 predrli so vojaške kordone,
 metali rože na kanone . . .«

Haha, no passaremos?
 passaremos, passaremos!
 Po krvi,
 po kosteh,
 po pobitih ljudeh
 Heil, eviva, passaremos, passaremos!

GRAMOFON

V

*se nedeljsko popoldne gramofon hrešči
na ulico obrabljeno popevko starih dni.
Nazobčana plošča se zaspano, pijano vrti
in nekaj zdolgočasnih obrazov izza oken preži.
Brezupno gramofon v dež hrešči...*

*Saj to ni več gramofon!
To so v osrčju Zemlje polomljene osi!*

RADIO

P

*o osvetljenem krogu kazalec trepeče.
Črn tipa po ujetem planetu,
stika po vseh svetlih krajih na svetu.
Zvonjenje. Marši. Jazzi. Rjovenje.
Skrivnostno v temo svetla plošča seva.
Črn kazalec po začaranem krogu bega,
tava, tipa, sit in lačen vsega,
ves razklan sam v sebi, boleč,
zaman po besedi resnični, človeški hrepeneč.*

DEŽ 1939

*D*ež, dež po strehah,
 dež, dež po žlebovih,
 dež kakor reka po cestah.
 Dež po sivih zidovih,
 dež po bleščečem asfaltu,
 v dežju dekle na križišču
 in brezposelni kot na sejmišču.
 Dež – umazana plahta preko obzorij!

Hej, človek steši si barko brž!
 Glej, skozi streho že pljuska ti dež,
 ob stene in vrata že buta vihar
 in čez sivino grom udar na udar
 in dež, dež, dež...

POMLAD 1939

V

se je zastalo.

Pesem, delo, beseda.

Po cestah morje čelad.

Gluho bobnanje bobnov.

Z železnim zvenom nabiti zrak.

Puške, puške, puške.

Molk. S pločnikov množica gleda.

Možek spreleta zona ledena.

Ziblje so morje čelad,

v maršu, bobnanju trese se zrak.

Z okovanimi škornji po dušah bije korak,

ves Globus pod škornjem se krči.

Ves Globus je moje trudno srce,

živo, toplo, krvavo, teptano.

V njem je vse zastalo, čeprav je pomlad:

ljubezen, pesem, delo, beseda.

Puške, puške, puške, valovanje čelad.

Z jeklom in smrtjo nabiti zrak.

SILVESTROVO 1939

L

uči so zamižale

in ljudje so hrupno zavriskali

v polnoč, ki je ločila lani od letos.

Visoko sredi dvorane

so se številke zalesketale

1939

in ljudje so blazno zavriskali

iz lani v letos.

Izza rdečih številčk so se plinske maske režale.

CELICA

S 1.

lepa okna,
nama okna,
sončen dan.
Črne mreže,
goste mreže,
človek sam.
Bele ovčice na nebu!
Kako bel, bel je dan!
Bled obraz ob mreži,
živ človek – vkovan.

P 2.

rična, mrčes in smrad.
Pet korakov od line do vrat,
od stene do stene tri.
Nekje daleč Drava šumi . . .
Ves dan preži mrak.
Žarek, žarek!
Zlat pramen na poapnjeni steni!
In spet – prična, mrčes in smrad.
Od jutra do noči žre mozek mrak.
Od noči do jutra po hodniku kovinast korak.

Z 3.

okovanega okna je zletel golob,
bel golob.
V sinjino je utožil, kjer je grob,
v Tomaju grob.
Še jaz bi poletel, če bil bi golob,
v Tomaj bi poromal bratu na grob,
tam bi se sklonil do črne prsti,
da bi izjokal vse naše boli.
O, da bil bi golob
in bi mogel v sinje nebo!
Čez kraške bi bore poletel
k mrtvemu bratu na grob.

MOJA PESEM

P

*reko vsega sveta so strune razpete,
so strune razpete kakor žice napete,
od hiše do hiše, od ceste do ceste
preko vseh gora, preko vseh dežela
iz vseh src do mojega srca.*

*In v meni vse strune zvenijo
pesem ljubezni, upov, gorja
vsega sveta brez meja, brez vseh meja,
pesem trepetajočega, ves svet objemajočega
kot deška peščica drobnega srca.*

PRIPIS

V tej številki objavljene pesmi Cvetka Zagorskega, napisane v času delovanja Zveze mladih intelektualcev v Mariboru, so ponatisnjene iz samozaložniške zbirke *Bog umira* (1940). O njih je poročala Slovenska mladina, glasilo takratne progresivne mladine, med drugim tudi takole: »Zbirka je v celoti odraz sodobnega časa in življenja. Zato so te pesmi doživete slike sodobnega realnega življenja, projicirane skozi pesnikovo dušo. Tu s trdo besedo poje o trpljenju viničarjev, tam ga zanima motiv iz predmestja, mimogrede s trpko ironijo ošvrkne site meščane pa se spet povrne med ,brate z blatnih cest'. Nekaj pesmi je, ki so neposreden odsev dogodkov v svetu . . . Res je, da so nekatere nedognane, vendar so med njimi pesmi, ki so tako življenjske, neposredne, da te zgrabijo . . . Dejstvo, da je v njih zajeta marsikje na plastičen način usoda človeka v sodobnem kaosu, daje zbirki življenjsko upravičenost in njeno dokumentarnost. V njej je nekaj verzov, ki se bodo kot pričevanje časa ohranili.«

NAPREDNA PRIZADEVANJA
UČITELJSTVA
MED OBEMA VOJNAMA

MARTIN MENCEJ

Spremna beseda

V zgodovini našega naroda je bilo učiteljstvo izjemno izpostavljeno vsakokratnim družbenopolitičnim prepihom. To je tudi razumljivo, saj je bilo učiteljstvo od vseh intelektualnih poklicev najštevilnejše in po svojih večnamenskih nalogah družbeno zelo pomemben dejavnik. Učitelj ni bil pomemben samo zaradi svojega poklicnega učnovzgojnega dela z mladino v šolskih klopeh, marveč nič manj tudi zaradi izvenšolskega prosvetnega in kulturnopolitičnega dela med ljudstvom, po naših vaseh, zaselkih in industrijskih krajih.

Šolstvo je, kakor vsa kultura, saj drugače tudi biti ne more, sledilo političnemu in družbenemu razvoju. Marksistični pristop nam omogoča določiti družbeno stanje, objektivno ovrednotiti družbene strukture in mesto posameznika v njih, ali kakor je tolmačil Lenin prosvetnim delavcem takoj po revoluciji, šola je izven družbe, izven politike samo laž in licemerstvo.

Ni bilo naključje, da je naš literarni velikan Ivan Cankar, ko je risal družbenopolitične, socialne in kulturne razmere doline Šentflorjanske, tako pogosto vpletal in obravnaval v svojih literarnih stvaritvah usodno pot učiteljstva, njegovo tragično odvisnost od tedaj vladajočih oblastnikov, naj si bo v fraku ali pa tolarju. Njihova prosvetnokulturna naravnost je v kali dušila sleherni poskus naprednega osveščanja in prosvetljavanja ljudstva, v šoli ali izven nje, če to ni bilo v skladu z njihovimi interesi. Še ni tako davna preteklost, ko sta župnik in kaplan krojila učiteljevo življenje in usmerjala njegovo izvenšolsko delo, upravna birokracija pa je točno izpolnjevala njihova navodila. Vsako drugačno obnašanje in ravnanje se je štelo za heretično, čemur so sledile fizične in psihične represalije. Medtem ko je Cankarjev učitelj idealist Martin Kačur zavoljo tega ugasnil v Blatnem dolu in bedno končal, je moral pokončni Jerman ob kazenski premestitvi na Goličavo priznati: »Ne, jaz ne bom več zboroval. Vi, ki imate v srcu mladost in v pesti moč, vi glejte! Ob vaših plečih bo slonelo življenje. Kováč, daj mi roko! Ta roka bo kovala svet . . .« Vizijo prihodnosti prosvetnega delavca v takšnih razmerah je pokazal predstavnik nasprotne protiklerikalne, tako imenovane liberalne politične usmerjenosti Ivan Tavčar, ko je v svojem romanu napovedal, da bo na prelomnici tega tisočletja prosvetni delavec na župnikovem repišču pobiral os-

tanke za svoj bedni obstoj.

S takšno preteklostjo je vstopil v pre-vratne dni po prvi svetovni vojni slovenski učitelj v novo nastalo družbenopolitično tvorbo kraljevine Srbov, Hrvatov in Slo-vencev. Meneč, da je rešen bremena in pri-tiska vladajoče cerkvene in posvetne me-ščanske konservativne reakcije, je z navdu-šenjem dvignil jugoslovansko trobojnico. Res se je v svojem šolskem delu lahko sprostil, seveda v okviru predpisanih uč-novzgojnih ciljev, ostal pa je še naprej ob-jekt obeh vladajočih političnih strank, ki sta iz preteklosti znala ceniti armado intelek-tualcev po naših vaseh in industrijskih kra-jih. Zaradi svoje miselne obremenjenosti in družbenopolitične nerazgledanosti večina ni prisluhnila tedanjim dejanskim dogaja-njem doma in po svetu. Organiziran v svoji novi strokovni organizaciji se je v veliki ve-čini opredelil za tako imenovano liberalno – demokratično usmeritev, poosebljeno v »napredni« stranki, in zavestno zaplaval v nacionalistične in unitaristične vode. Ni do-jel, da je po svojem položaju in nalogah pro-svetnega delavca sestavni del delovnega ljudstva in da je njegova naloga kulturno, napredno osveščanje večinskega kmečkega in delavskega prebivalstva. V vrtincu dveh političnih strank je postal njuno orod-je, njegov položaj pa odvisen od menjava-nja obeh strank na oblasti. Ko je na oblasti druga zamenjala prvo, se je maščevala nad »neposlušnimi«, ki so morali po »službeni potrebi« zapakirati kovčke in se seliti v Blatni dol ali na Goličavo. Dokler . . .

Da, dokler ni prišel iz vrst sicer malošte-vilnega, predvsem mlajšega, napredno us-merjenega učiteljstva klic po spremembi. In zopet ni bilo naključje, da je ta klic prišel od naše severne meje. Zaradi izkušenj s ko-roškim plebiscitom in pod vplivom družbe-nopolitičnih sprememb na vzhodu in v srednji Evropi, predvsem v sosednji Av-striji (Bauerjeva leva, socialdemokratska politična usmeritev in Glöcklova šolska re-forma), se je bila vzburkala dotedanja mi-selnost v vrstah slovenskega učiteljstva. Tako je prišlo do tistega pomembnega pre-obrata proti koncu prve polovice tega sto-letja, ki je imel za posledico naprednost, to je ljudsko osveščanje slovenskega učitelj-stva. Kljub določenim spodrslijajem in vsestranskim zaviralnim prizadevanjem drugače mislečih so bili doseženi pomemb-ni uspehi, kar se je pokazalo na usodnem

razpotju leta 1941, ko se je velika večina učiteljstva opredelila za osvobodilni boj in socialno revolucijo. Pri tem so učiteljske generacije odigrale pomembno vlogo.

Na žalost pa to poglavje naše medvojne zgodovine ni preučeno in strokovno ovred-noteno niti s pedagoškega niti sociološkega in ne psihološkega zornega kota. Pogovori in tudi že sklepi, ki so bili o tem v zadnjem desetletju, so ostali le pogovori in sklepi.

Pričujoče obravnave iz tega obdobja so prvi obširnejši prispevki, ki pa nikakor ni-majo namena biti znanstvena strokovna analiza in ocena. Bili naj bi pobuda za po-globljeno zgodovinsko obravnavo, ki naj bi zapolnila tudi ta del naše medvojne pretek-losti. Prizadevanja, trud in uspehi za na-predek zaslužijo takšno delo.

MARTIN MENCEJ

Napredna prizadevanja učiteljstva med obema vojnama

Dejstvo, da je velika večina (do 90 odstotkov) slovenskega učiteljstva leta 1941 sprejela program Osvobodilne fronte, se vanjo vključila in aktivno sodelovala bodisi kot terenski delavci ali pa s puško na rami v partizanskih enotah, ni bilo naključno, marveč v veliki meri posledica predhodnih priprav. Pri tem ne bi smeli pozabiti, da je bilo tedaj učiteljstvo najštevilnejši sloj v vrstah intelektualcev in da je večina živela in delala po naših vaseh in industrijskih krajih, skratka, med delovnim ljudstvom, kar je bilo za mobilizacijo v boju proti okupatorju in revolucijo še posebno pomembno. Pri tem delu je dalo svoja življenja 249 učiteljc – učiteljev.

S prispevkom o prizadevanjih slovenskega učiteljstva za napredno družbenopolitično in pedagoško usmerjenost med obema vojnama nikakor nimam namena znanstveno prikazati snovi, saj se zavedam, da se v dejstvu, da sem bil udeleženec in tedanji aktiven družbenopolitični delavec in pedagog, skriva nevarnost subjektivnega prikaza. Minilo je že več kot 50 let od tiste dobe in posamezne prvine v spominu že dobivajo kopreno. Zato sem bil prisiljen uporabiti tudi dokumentarno gradivo, kolikor ga je na razpolago v muzejih, licejski knjižnici, arhivih in osebni lasti.

Pri tem posebej poudarjam, da je na najboljši poti do zmote ali celo zgodovinske resnice, kdor ne upošteva značilnosti časa in družbenopolitičnih razmer dobe, o kateri piše. Morda se bodo nekatera moja izvajanja in sodbe iz perspektive sedanjosti zdela nedognana ali celo nesprejemljiva. Vendar sem se skušal po merilih in sodbah držati metod dialektičnega, zgodovinskega materializma, po mojem edine znanstvene metode, primerne za tolmačenje zgodovine.

* * *

Učiteljstvo je bilo pred vojno ves čas na udaru političnih silnic obeh vladajočih političnih strank: klerikalne Slovenske ljudske stranke (SLS) in liberalne, tako imenovane Slovenske demokratske stranke (SDS). Učiteljevo službeno mesto in s tem povezan njegov ekonomski in socialni položaj je bil odvisen od opredelitve za eno ali drugo stranko. Vsaki spremembi na oblasti je sledilo premeščanje po službeni potrebi (kazni!) v odročnejša vaška naselja. Da bi se učiteljstvo vsaj kolikor toliko osamosvojilo

in rešilo usodnega vpliva vsakokratnega vladajočega režima, je bil potreben enoten nastop. Do tedaj je bilo učiteljstvo razdvojeno v dveh strokovnih organizacijah, Udrugu jugoslovanskega učiteljstva (v nadaljevanju: UJU) in Slomškovi družbi.

Ko so delegati okrajnih učiteljskih društev 5. julija 1927 prišli na letno skupščino v Kranj in tam poslušali vsebino vnaprej pripravljene Deklaracije progresivnega dela učiteljstva, ki jo je tolmačil in utemeljeval koroški učitelj Rudolf Mencin¹, je precejšen del delegatov še omahoval ali pa negodoval, češ da bi s sprejetjem deklaracije učiteljstvo pretrgalo s svojo dotedanjo šolsko in izvenšolsko dejavnostjo. Deklaracija je namreč vsebovala:

1. Zahtevo po enotni in edini stanovski organizaciji za vse učiteljstvo, saj vse učiteljstvo vežejo skupni duhovni, socialni in pravni interesi;

2. Zahtevo po depolitizaciji šolstva in osvoboditev pogubnih strankarskih vplivov v šolstvu in strokovni organizaciji;

3. V tem pa ni nobene osti proti nobeni stranki, hočemo pa, kot strokovna organizacija, popolno neodvisnost nasproti vsem strankam in režimom;

4. Tovariši na vodilnih mestih v organizaciji ne smejo biti strankarsko eksponirane osebnosti.

To je bila za tedanjo družbenopolitično opredelitev učiteljstva pogumna alternativa tedanjima reakcionarnima in politično unitaristično usmerjenima strankama in učiteljstvu, ki ga je na skupščini predstavljala po nepisanem pravilu starejša učiteljska generacija.

Da deklaracija ni bila interna zadeva samo slovenskega učiteljstva, je razumljivo, saj je bilo učiteljstvo po svojem številu in družbenem pomenu armada, s katero so računali vsi družbeni dejavniki. Zato je dobivala nekakšen vsenarodni značaj; to je odmevalo tudi v tedanjem dnevnem in revijalnem tisku ter na zborovanjih. Predvsem so se čutili prizadeti pristaši liberalne stranke, ki je imela v tedanjem vodstvu združenja jugoslovanskih učiteljev močne aktiviste s predsednikom Lukom Jelencem na čelu. V tem boju so uporabili najbolj umazana sredstva, laži in provokacije ter denunciacije, češ »deklaracija je izrodek nekaj boljše-vikov iz Mežiške doline.« Pri tem je bil mišljen predvsem učitelj Vinko Möderndorfer, ki je bil le eden od iniciatorjev deklaracije.

Ta jim je jasno in nedvosmiselno odgovoril: »Naša naloga v organizaciji je, da z vneto proučujemo naš najvažnejši problem: kako šolo približati narodu in jo postaviti v središče vsega njegovega duhovnega življenja in stremljenja... V našem učiteljskem društvu sva dva socialdemokrata, največ pristašev pa ima tista stranka, katere glasilo Jutro smeši deklaracijo... Deklaracija je še zelo oddaljena od socialističnega cilja. Podpiramo pa jo zato, ker vidimo v njej velikanski napredek za stanovsko edinstvo. Duhovni oče deklaracije pa je nacionalni idealist.«² (Mišljen je Rudolf Mencin, op. M. M).

Nasprotno od obeh vladajočih strank pa so se za deklaracijo ogrevali in zavzemali rodoljubi okoli neodvisnega političnega lista Narodni dnevnik, uvodnik glasila socialdemokratov Naprej,⁴ prav tako pa tudi napredno usmerjena glasila v Srbiji in na Hrvaškem. Tako je znani bard srbskih prosvetnih delavcev in revolucionar Miloš B. Janković tedaj pisal in zagovarjal deklaracijo kot »veliki preobrat v stanovski učiteljski organizaciji«.⁵

Nova smer prerojene organizacije pa ni imela le značaja organizacijske enotnosti vsega učiteljstva v enotni stanovski organizaciji, rešeni jerobstva vladajočih političnih strank, ampak predvsem globlji in širši pomen. Na kratko povzeto, ga je nakazal novi poverjenik (predsednik) poverjenišтва UJU za Slovenijo:

»Tudi učitelj in šola se morata opredeliti... Ne prikrivajmo si resnice, da naša šola in učiteljstvo do sedaj nista našla med narodom tistega odmeva, tiste ljubezni, ki smo jo želeli. Tudi naša stanovska vzgoja ni bila in še sedaj ni usmerjena v to, da usposobi učitelja naroda, ampak za goli šolski formalizem, kar je največja nesreča za njega samega, ki se mora, ako je močan dovolj, kot samouk šele priboriti v borbi življenja to kar mu je treba... Popraviti moramo tam, kjer smo zamudili, drugače pojde čas, pojdejo zahteve in razmere preko nas. In to je bistvo kulturne naloge naše organizacije za najbližjo bodočnost. Ako hočemo popraviti napake, jih moramo najprej spoznati. Začnimo pri sebi samem...« Se pravi, zahteva po samoizobrazbi.

Marksist-leninist Jože Pahor je na skupščini v Kranju v svojem referatu tovrstno smer nakazal v dveh osrednjih mislih:

1. Osrednja ideja: šola in učitelj v službi

dviga našega preprostega ljudstva, predvsem našega kmeta in delavca;

2. Učiteljstvo je treba umsko dvigniti in usposobiti za delo med ljudstvom in v šoli.

In tako je moralo novo vodstvo na podlagi deklaracije zastaviti široko samoizobraževalno akcijo idejnopolitične in progresivne pedagoške usmeritve. V ta namen je bil imenovan pri poverjeništvu UJU osrednji izobraževalni odbor (OIO), pri okrajnih društvih pa okrajni izobraževalni odseki. Mimo tega je bil sklep skupščine, da se v Ljubljani in Mariboru ustanovi odsek za učiteljski naraščaj, ki naj bo odgovoren za to, da se ta vzgaja in zavaruje pred zastrupljanjem vodilnih političnih strank.

Se istega leta je bil organiziran prvi samoizobraževalni tečaj.

Tečaj je bil v Ljubljani, in sicer od 25. do 30. avgusta. Kakšno je bilo tedaj razporedenje med učiteljstvom za izobraževanje, je pokazala udeležba, saj je bilo več kot 250 predvsem mlajših učiteljev in učiteljic iz vseh področnih društev (86 moških, 145 žensk). Predavatelji so bili marksisti:

Alojzij Hreščak. V svojem uvodnem predavanju je obravnaval pomen in organizacijo samoizobraževanja; pomen splošnega dviga kulturne ravni vsega učiteljstva, spoznavanje in razvoj družbenih zakonitosti, liberalizem, konzervativizem in socializem, skratka, študij družboslovja (sociologije) kot osnovo za izobraževanje; študij naj poteka po kroških, ki naj bodo organizirani pri okrajnih učiteljskih društvih na podlagi prebranih brošur, ki jih izda osrednji izobraževalni odbor, in pomožne literature; razprave in pojasnjevanje prebranega.

Jože Pahor je obravnaval vprašanje нравstvene (etične) vzgoje, vplive na rast otroka v zvezi z zakoni snovnega sveta, torej materialistično gledanje in tolmačenje otrokovega razvoja.

Jože Dolgan je obravnaval vprašanje kmetijske delovne šole. Za izhodišče naj služijo sociologija, gospodarstvo in psihologija, nova šola naj postane kmečko delovna šola namesto dotedanjega formalizma v naših podeželskih šolah.

Jože Jurančič je tolmačil svoje izkušnje domorodnega gradiva kot sredstva za celostno učnovzgojno delo.

Dr. Franjo Zgeč je obravnaval vprašanje in sistem spoznavanja življenjskih in drugih razmer, ki vplivajo na otrokovo rast in razvoj.

Kakor vidimo, je bila snov obširno zajeta, za tedanje učiteljstvo vsekakor nova, zato je vsako predavanje spodbudilo živahno razpravo. Že po prvem predavanju o potrebi študija družboslovja so začutili v zahtevi po spoznavanju družboslovnih zakonitosti ost zoper nacionaliste in unitariste, ki so videli v študiju sociologije usmerjanje učiteljstva v socializem. Najbolj glasni nasprotniki so bili na meji tistega kozmopolitizma, ki določa buržoazno ideologijo; pri tem pa so njegovi apologeti pozabili in (ne)hote zanamirili identiteto svojega lastnega naroda, njegove zahteve in potrebe. Še več. Niso mogli razumeti, da »sta v vsakem izmed današnjih narodov dva naroda,« da navedem razlago Lenina. Nasproti buržoaznemu pojmovanju naroda in njegove domovine obstajata namreč »narod« in domovina delovnega ljudstva, kateremu je stal na čelu proletariat kot najnaprednejši narod tedanje družbe. Domovina kot predmet patriotizma je nekaj čisto drugega pri delovnem ljudstvu in nekaj drugega pri buržoaziji; patriotizem delovnega ljudstva vključuje v sebi težnjo in boj za to, da domača narava, njene lepote in njena bogastva ne bodo več vir bogatenja in uživanja za peščico kapitalistov in veleposestnikov, marveč da bodo postala materialni vir blaginje in napredka za vse delovne ljudi v državi, kakor to lepo tolmači Boris Zihler.⁶ Ne, tega nacionalisti in unitaristi nikakor niso mogli doumeti.

Da bi se novo vodstvo UJU zavarovalo pred morebitnim etiketiranjem in novimi napadi je, preden se je tečaj končal, spregovoril predsednik organizacije:

»Da ne bi kdo hote ali nehotе delal napačnih sklepov, ki bi jih nam in našemu delu nasprotni krogi izrabljali, kakor da hočejo voditelji samoizobraževalne akcije učiteljstvo duhovno in politično uniformirati

¹ Originalni referat je v rokah avtorja tega prispevka.

² Učiteljski tovariš, 25. februarj 1926.

³ Narodni dnevnik, 19. julij 1926.

⁴ Naprej, 1926.

⁵ Članci i rasprave, 1981.

⁶ Boris Zihler: Komunizem in domovina.

in ga speljati v socialistični tabor, moram uradno, kot predsednik organizacije izjaviti: te naloge samoizobraževalna akcija nima in je ne sme imeti. Ustvarjati enotno učiteljsko ideologijo ne pomeni, da si hoče učiteljstvo kot tako ustvariti svoj življenjski in svetovni nazor, se nekako umetno izolirati od drugih političnih smeri. Učitelj rabi neki kriterij za svoje delo, za svojo idejno usmeritev. Družboslovje je znanost, ki jo mora vsaj v osnovnih obrisih poznati vsak, ki se šteje za izobraženca. Sociologija ni isto kot socializem . . . » Zakaj je bila potrebna ta izjava, bomo videli pozneje.

Med letom je bilo formiranih 128 krožkov, večina aktivnih, 21 pa na papirju. Za prvo leto je študijski program obsegal idejne in gospodarske osnove ter posledice idealizma in materializma. Kot osnova za študij naj bi služili brošurici Liberalizem in združništvo, kot pomožna literatura pa še Socializem dr. J. E. Kretka in druga razpoložljiva literatura.

Vsekakor zahteva snov, posebno še, ker je bila za večino popolnoma nova in je terjala teoretično poglobljeno delo, česar večina učiteljstva ni bila vajena. Če je krožek imel kolikor toliko razgledanega vodjo, da je ustrezno tolmačil prebrano snov in odgovarjal na vprašanja, je še nekako šlo. Ker pa je bilo tako izobraženih učiteljev malo, se je delo v krožkih zožilo na branje brošur, razprave pa so bile meglene. Poleg tega je izobraževanja željno učiteljstvo težilo vprašanje šolske reforme in z njo povezane ustrezne metode njihovega vsakdanjega učnovzgojnega dela. Učiteljstvo še ni bilo tako osveščeno, da bi mu bilo jasno, da je pred reformo in metodo cilj vzgoje in izobraževanja, ki narekuje učnovzgojni postopek.

Prav na to pa so čakali nasprotniki vseh barv in to spretno izkoristili. Kmalu sta se namreč izoblikovali dve struji: družboslovna in čisto pedagoška. Na eni strani napredno usmerjeni pedagogi, na drugi strani pa nevtalni in konservativno usmerjeni čisti pedagogi, da politično skrajno reakcionar-nih, ki so že od vsega začetka odklanjali vsako spremembo, sploh ne omenjamo.

Prvi so izhajali s pozicij socialno angažirane napredne pedagogike. Drugi pa so poudarjali avtonomnost pedagoške misli in dela in s tem dajali težo iracionalnim prvinam, od družbenih silnic neodvisnemu učnovzgojnemu delu. Podcenjevali in zapostavljali so družbenoekonomske kompo-

nente vsakokratne družbe in zaničevali moč družbenopolitičnih segmetov ter njihove vloge v vzgojnoizobraževalni usmeritvi. Spomnim naj samo na pisanje prof. dr. K. Ozvalda: » . . . Nova prizadevanja pedagoških delavcev so v glavnem stopila po vzorcu iz tujine, iz tradicionalne šole učilnice v delovno šolo . . . Naše razmere pa niso zrele za kakršne koli reforme šolstva . . . Prej ali slej se bo pojavil pedagoški genij, ki bo dal kulturnemu človeštvu novo šolo, zato učiteljstvu ne preostane nič drugega, kot da čaka nanj . . . »⁷

Težnja po zapiranju pedagogike in eliti-stične zidove pedagoške dejavnosti, ki naj bi bila izvzeta iz družbenoekonomskih in političnih procesov in odgovorna za svoje početje le sama sebi, je bila samo navidezna; dejansko je bilo to stremljenje samo maska za status quo, torej delati v okviru veljavnih vzgojnoizobraževalnih ciljev.

Zato je drugi samoizobraževalni tečaj, ki je bil od 20. do 25. avgusta 1928, imel že kompromisno vsebino. To je razvidno iz dnevnega reda: gospodarski in politični razvoj Slovencev v zadnjih 50 letih do prve svetovne vojne, razvoj žene v družbi, sociologija vzgojstva, nadaljevalno šolstvo in praktični nastop učencev prvega razreda osnovne šole, ki naj pokaže moderno metodo elementarnega pouka.

Na tečaju je bilo bistveno manj udeležencev kot na prvem tečaju (51 moških in 83 žensk). Že prvi referat je izzval spopad med »družboslovci« in pedagogi« (Stane Žagar, A. Šuligoj in drugi) in je trajal ves tečaj. Od časa do časa je bilo prav dramatično. Med prvim in drugim tečajem se je namreč razvila ostra polemika v tisku, predvsem v stanovskem in pedagoškem.

Kot prvi je provokativno reagiral tedanji urednik pedagoške revije Popotnik Pavle Flere, ki je bil zaposlen v ministrstvu prosvete v Beogradu. Med drugim je zapisal: » . . . Šola si mora sama iskati svoj cilj ter poto-v in sredstev za svoje preobražanje, iz sebe ven in nikakor ne narekovano. Šola-ostane mrtva institucija, ako ji bo odrejal cilj in urejeval metode socializem, krščanstvo, nacionalizem ali internacionala. Poudarek na sociologijo mesto na pedagogiko je zgrešeno. Poudarek na „skupni ideologiji“ – vprašal bi tu: Kakšni?«⁸

Tako ni bilo samo njegovo osebno mnenje, marveč mnenje večine vodstva UJU za Slovenijo, kakor bomo videli pozneje.

Začuda so na Fleretovo provokativno vprašanje neposredno in javno odgovarjali le redki naši napredni pedagogi. Zakaj se ni oglasil kdo od iniciatorjev samoizobraževalne akcije in zagovornikov študija družboslovja, ni težko uganiti. Pogumno pa se je v polemiko vključil srbski marksist leninist, urednik srbske napredne revije Iskra Dragiša Mihajlović, v Popotniku in Učiteljskem tovarišu:

»... Vsi so navdušeni za samoizobraževanje. Okoli tega se vodi polemika. Toda, kje naj najdejo resnico. Nekateri v delu na samoizobraževanju na podlagi sociologije, drugi na podlagi pedagogike, tretji pa na obeh znanstvenih disciplinah. Prvo zastopa neki tovariš v glasilu Učiteljski tovariš, drugo Pavle Flere, tretje pa uprava poverjeništv.

Do sedaj je bila učiteljska izobrazba vedno podrejena po potrebah vladajočih – učitelj je bil intelektualac – suženj, rokodelec. Za izvedbo šolske reforme so potrebne določene socialne sile. Niti pedagogika niti psihologija nista jačala te sile. Zato se vprašanju šolske reforme vladajoče sile današnje družbe ne orientirajo po pedagogiki in psihologiji, temveč po svojih lastnih interesih... Pedagogika ne odgovarja nanje, vsa njena vrednost je v metodologiji. Kdo naj odgovarja učitelju na gornja vprašanja (glede vrste vprašanj izven pedagogike), če ne more tega storiti pedagogika? Na vsa ta vprašanja odgovarja sociologija. Kdor ne pozna sociologije, ta ne pozna niti same pedagogike... Pedagoški cilji izven družbenih ciljev ne eksistirajo. Družbeni cilji so bili vedno cilji vladajočih. Pedagogiko cenimo le kot metodiko, ta pa ne more, da bi nas napotila v smer boljšega življenja...⁹

V polemiko samoizobraževalne akcije so se vpleli tudi psihologi. Tako je na primer Anton Osterc odgovarjal Dragiši Mihajloviću:

»Mihajlović ne upošteva **nove pedagogike**. Nova pedagogika se je otrsela nadvlade ideologije in študija sociologije. Menda nima namena, da nas opozarja na razne socialne krivice; te vidimo tudi brez študija socialnih sistemov – ni v naši moči, da bi jih

spremenili; to je naloga sociale in zdravstvenega varstva... Vzgoja in revolucija; revolucionarno pot izključujem, ker gotovo tudi Mihajlović ve, da za idealno družbo naše mase niso zrele niti intelektualno niti moralno... Potreben je študij Pedagogike z njeno najvažnejšo pomožno vedo psihologijo...¹⁰ In nadaljuje v Popotniku: »Študij moderne pedagogike je odprt na psihologijo, ki daje vzgoji splošne smernice... Psihologija pokaže bedo še v mnogo hujši luči kot sociologija... Mihajlović je zgubil zaupanje v obstoječi družbeni red. Mnogi drugi, ki istotako vidijo hibe sedanje družbe, imajo še upanje v evolucijsko možnost obstoječega ustroja...!¹¹

Dragiša Mihajlović je na to odgovoril:

»Ne samo šolska organizacija in njeni cilji, ampak tudi učnovzgojne metode odgovarjajo družbenim ciljem. Današnja družbena potreba je današnja šola z današnjo pedagogiko in bo ostajala vse dotlej, dokler je današnja družba... Ali naj res do šolske in družbene reforme privede učitelja spoznanje psihologije?... Šolska reforma je del socialnega vprašanja, ki se ne rešuje s psihološkimi abstrakcijami... Velika je razlika – jaz sem glede družbenih pojavov materialist in kot tak preučujem pedagogiko in psihologijo. Tov. Osterc je idealist. Zato sem jaz postal pedagog-sociolog, on pa pedagog-psiholog...¹²

Kljub vsem prizadevanjem struje pedagoško-psihološke smeri in »utemeljitvam« idealistično-metafizičnega gledanja na družbena dogajanja (dr. K. Ozvald, dr. S. Dolar, A. Osterc, P. Flere itn.) je napredni struji le uspelo doseči spremembo dotedanjega uredništva stanovsko političnega tiska (Učiteljski tovariš) in pedagoške revije (Popotnik) s kompromisno rešitvijo družboslovne in pedagoško-psihološke usmeritve. Uredništvo Popotnika so prevzeli dr. Franjo Žgeč, E. Vranc in A. Osterc, Učiteljskega tovariša pa Ivan Dimnik. Vendar ne za dolgo. Ustanovitelj in založnik obeh glasil je bilo vodstvo UJU, ki je samo čakalo na ustrezno priložnost, da pokaže svoj pravi obraz naprednim stremljenjem. To je bil tudi povod, da so se že po drugem tečaju v

⁷ Univ. prof. dr. K. Ozvald: Ne morem dalje molčati, Popotnik, 1921/1922.

⁸ Pavle Flere: Popotnik, 1927/1928.

⁹ Dragiša Mihajlović: Popotnik in Učiteljski tovariš.

¹⁰ Anton Osterc: Učiteljski tovariš, 17. avgust 1928 in Popotnik, 1928.

¹¹ Anton Osterc: Popotnik, 1928.

¹² Dragiša Mihajlović: Popotnik, 1928.

Podutiku pri Ljubljani zbrali marksistično usmerjeni učitelji, v glavnem iz Ljubljane in okolice, ki so bili A. Hreščak, Jože Pahor, Stane Žagar, Venčeslav Čopič, Ludvik Tavčar, Avgust Šuligoj, Leopoldina Kos, Angela Vode, učiteljski abiturient Edvard Kardelj in Martin Mencej. Vsi razen zadnjih treh so pribežali iz Slovenske Primorske, ki je bila pod fašistično okupacijo. Soglašali so, da je rušilni moment načrtovane napredne samoizobraževalne akcije v vodstvu poverjenišva UJU in da mora biti naša glavna ost naperjena proti politiki tedanjega vodstva, zato je potrebno delo v društvih, saj ta izbirajo svoje delegate za skupščine, v bazi torej.¹³

Kmalu je prišlo do dogodka, ki je kot naročen prišel prav vodstvu in vsem konservativnim in reakcionarnim subjektom. Po proglasitvi monarhovojaške diktature 6. januarja 1929 beremo v uvodniku Učiteljskega tovariša: »... Pri nas je demokratični vladni sistem doživel tako strahovit polom kot nikjer drugod... Parlamentarizem se je pokazal za nesposobnega... Z Manifestom Nj. veličanstva pa je dobila naša organizacijska smer najsijajnejše potrdilo in zadoščenje... V svoji gorečnosti smo zasnovali marsikak goreč načrt, a nismo prišli preko začetka, ker je bil psihološko premalo pretehtan...¹⁴ Reakcija je triumfiral!

Še bolj jasno je triumfal uradnik Učiteljskega tovariša Ivan Dimnik:

»Praktični učiteljski tečaji so bili prvotna zamisel sedanjega vodstva poverjenišva UJU. Prevrgli so to idejo referati na pokrajinski skupščini v Kranju in OIO, ki je spjel zadego v smer sociološkega študija. Sedaj se vračamo k prvotnemu načrtu...¹⁵ Težko si je zamisliti večje licemerstvo in sprenevedanje od strani vodstva UJU!

Ustrezno temu je vodstvo strokovne organizacije pripravilo 3. samoizobraževalni tečaj, ki pa je imel čisto pedagoško metodične teme s ciljem, kako naj učitelj dela v šoli in zunaj nje, da bo dosegel postavljene učnovzgojne cilje, ki jih je določil vladajoči razred, konkretno monarhovojaška diktatura.

Veliko tega je vlada objavila 5. decembra 1929 z Zakonom o narodni šoli, ki je med drugim bilo tudi predpisano »delo v organizacijah za krepitev zavesti o narodnem edinstvu...«. Sam kralj Aleksander kot predstavnik monarhovojaške diktature

je na vidovdanski proslavi jugoslovanskih sokolskih organizacij v Beogradu julija 1930 jasno in glasno povedal.

»... Od Sokola kraljevine Jugoslavije, ki je bil nedavno osnovan pod starešinstvom mojega prvorojenega sina prestolonaslednika Petra, pričakujemo, da bo zdrav vzgojitelj mladine pobornik in zaščitnik velike jugoslovanske misli...« Ministrstvo prosvete pa je izdalo odlok vsem osnovnim šolam, v katerem je bilo med drugim rečeno:

»Z ukazom Sokola kraljevine Jugoslavije je ustanovljen državni Sokol, s katerim je predpisana organizacija, delo in ideologija(!). Odrejam:

- vsi učitelji naj se seznanijo z zakonom o Sokolu;

- da aktivno sodelujejo neposredno in posredno pri krepitvi sokolske ideje;

- da se sokolsko društvo čimprej ustanovi, kjer ga še ni; po vaseh naj se ustanove sokolske čete; sokolski prostori naj so na razpolago Sokolu;

- banski in okrajni nadzorniki morajo ob sodelovanju učiteljev paziti na delo podrejenega osebja, vpisovati to v ocenjevalno polo in ministrstvu poročati v polletnih poročilih...¹⁶

Na ta način je bil učitelj po uradni dolžnosti vprežen v voz jugoslovanskega nacionalizma in unitarizma. Prostovoljno? Poglejmo.

Z resolucijo na 10. pokrajinski skupščini UJU v Novem mestu 30. julija 1930 je večinski del delegatov »navdušeno manifestiral načelo utrditve jugoslovanske misli v smeri edinstva naroda in države potom šole in javnega dela učiteljstva. Odobravajoč vladni Manifest od 1. julija 1930 s principom en narod – ena država in učiteljstvo hoče postaviti vse svoje moralne in intelektualne sile za doseg tega cilja...¹⁷ Delegacijo so predstavljali starejši učitelji, približno isti kot pred tremi leti v Kranju, ki so manifestirali novo smer, mimo katere je šla samoizobraževalna akcija.

Ob vsem tem je celo politično-strankarsko neopredeljeni in nacionalno usmerjeni učitelj Arnošt Adamič po skupščini sentimentalno vzdihnil v svoji reportaži v Učiteljskem tovarišu: »... Vpijmo, lačni smo, dajte kruha, kos kruha. Delamo, ker smo taki... Naša vreča idealizma je skoraj prazna, nikar je ne krmite z obljubami, s temi prokletimi, nikdar izpolnjenimi sladkimi besedami, skoraj bomo stroji, mrtvi stroji, ki jih

je treba mazati; če jim zmanjka olja, se ustavijo. A nič, hočemo živeti. – Ob vratih (kongresne dvorane, op. M. M.) je slonel Cankarjev Jernej, ko je potekala skupščina.¹³

Da, živeti in delati, samo ne po direktyvah vladajoče čaršijske klike, njenih interesov in njihovih prisklednikov, je bil odziv tistega dela, predvsem mladega in najmlajšega učiteljstva, ki je iskal izhod iz tedanjega duhovnega in gmotnega stanja. Kratkotrajna samoizobraževalna akcija mu je v mnogočem pomagala, da je svoje šolsko znanje preusmeril v nadaljnje samoizobraževanje.

Poleg objektivnih dejavnikov, ki so streljali iz vseh topov na samoizobraževalno napredno prizadevanje, se je konservativnim in reakcionarnim krogom pridružila tudi pedagoška stolica univerze v Ljubljani s prof. dr. K. Ozvaldom na čelu. Vendar ne smemo mimo subjektivnih lastnosti iniciatorjev in organizatorjev samoizobraževalnega dela. Ti so bili, kot smo že zapisali, v glavnem prebegli učitelji s Slovenske Primorske, kjer so po prvi svetovni vojni delali v okoliščinah fašizma in so že imeli za seboj določene izkušnje z naprednim izobraževalnim delom tamkajšnjega učiteljstva ob podpori tamkajšnje komunistične partije. Te izkušnje so mehanično prenesli tostran meje, kjer je živelo učiteljstvo v drugačnih razmerah, idealistično in nacionalistično usmerjeno, brez borbene zagona in potrebe po družboslovnih spoznanjih.

Družboslovje pa je zahtevna in obsežna veda. Res je, da je doberšen del predvsem mlajšega učiteljstva bil pripravljen izpopolnjevati svoje šolsko znanje, kar so pokazali samoizobraževalni tečajji, ni pa bil dosti motiviran za teoretski študij, če ta ni bil povezan z njegovim vsakdanjim učnovzgojnim delom v šoli in zunaj nje. Večino so zanimale nove pedagoške struje, ki so nastajale v spremenjenih družbenopolitičnih razmerah v Evropi po prvi svetovni vojni. Teh pa je bilo nešteto. S tem v zvezi bi bilo treba prikazati ideološke alternativne osnove in ozadje teh pedagoških reformnih smeri, njihovo družbeno pogojenost.

Deplasirana je bila težnja po »enotni ideologiji«, s katero naj bi na vrat na nos prekvasili vse učiteljstvo. Učiteljstvo je res bilo po deklaraciji organizirano v enotni strokovni organizaciji (liberalno in klerikalno usmerjeni), da pa bi bilo učenje (za verujoče in neverujoče) o razrednih družbenih spopadih sprejemljivo, bi bili potrebni ustrezni pristopi. Če je bil v krožku družboslovno vsaj kolikor toliko razgledan član, in bil je le v redkih krožkih, ki je znal ustrezno tolmačiti prebrano snov, jo konkretizirati in povezati s pedagoškim delom ter odgovorjati na vprašanja, potem je še šlo, drugače pa je ostala kopica vprašanj nedorečenih in nepojasnjenih, in to so izkoriščali nasprotniki materialističnega razlaganja družbenega razvoja in vsakokratnega položaja šole v tem razvoju. Tako se je poleg objektivnih preprek nakopičilo tudi subjektivnih težav tako, da akcija ni žela še večjih uspehov pred manifestom vojnomonarhistične diktature.

Pod pritiskom samoizobraževalnih hotelj in napredne pedagoške usmerjenosti je prišlo leta 1929 do spremembe uredniškega odbora Popotnika. V prvi številki je dr. F. Žgeč kot glavni urednik v uvodniku nakažal osnovno smer glasila. Med drugim je poudaril, da se bo boril »proti omejevanju samoizobraževanja, vendar po poti odgovorškega, sociološkega in psihološkega študija...«. Reakciji pa seveda tudi to ni bilo dovolj. Vodstvo organizacije je izkoristilo na novo nastali položaj v državi. Še preden je novi uredniški odbor pripravil 10. številko Popotnika, je prišlo urejanje glasila v roke Matije Senkoviča z nalogo, da da prednost praktični pedagogiki delovne šole. V tem pogledu je bil značilen epilog, ki so ga dali ob slovesu prejšnji člani uredništva. V njem je bilo med drugim rečeno:

»Popotnik ni hotel polniti svojih strani s praznimi frazami in stokrat premleto slamo... pač pa je rad zagrabil v živo, posegel v središče perečih problemov. Radi tega je začelo poverjeništvu UJU delati uredništvo take ovire, ki povsem onemogočajo delovanje v tej smeri, v kateri mora hoditi sodobna pedagoška revija... Poverjeništvu stavi

¹³ Martin Mencej, po spominu.

¹⁴ Učiteljski tovariš, 10. januar, 1929.

¹⁵ Učiteljski tovariš, 12. september, 1929.

¹⁶ Beograd, O. N. br. 87. 082, 1930.

¹⁷ Resolucija skupščine UJU v Novem mestu, 1930.

¹⁸ Učiteljski tovariš, julij 1930.

mir v organizaciji in občutljivost posameznikov nad napredek. Mi smatramo ta mir za predrago kupljen, ker žrtvuje maloštevilnim posameznikom in eksponentom izven pedagoških institucij dobrobit celote . . . »¹⁹

Nastal je nekajletni predah za organizirano napredno samoizobraževalno delo.

Bili pa bi neobjektivni in krivični v sodbi, če bi menili, da kljub vsem preprekam in slabostim samoizobraževalna akcija ni pustila sledov v učiteljskih vrstah, predvsem v vrstah mlajših učiteljev. Tečaji, delo v krožkih in debate, ki so se pri tem razplamtele, so spodbudile učiteljstvo, da se je začelo poglobljati v študij družboslovja in iskati nove ustrežnejše poti za svoje šolsko in izvenšolsko delo. Najmlajša učiteljska generacija – brezposelni učiteljski abiturienti so se začeli zavedati svojega položaja, brezposelnosti, in omejenega in okorelega šolskega znanja, zato so začeli organiziran boj ne samo za svojo zaposlitev, ampak tudi za napredno družbenopolitično usmeritev in napredno pedagoško delo. Spričo teh teženj najmlajše učiteljske generacije vodstvo učiteljske strokovne organizacije ni moglo ostati brezbrizno, kajti ta mladina je postajala v hudi gospodarski krizi, množični brezposelnosti, množičnih štrajkih itn. vedno bolj revolucionarna in grozila je nevarnost, da se okuži z nevarnimi idejami. Da bi vodstvo organizacije skanaliziralo vse večje nezadovoljstvo z obstoječim stanjem, je bilo treba najti novo platformo. Ker je bil zrevoltirani in revolucionarni industrijski proletariat vedno bolj glasen, je vodstvo organizacije uprlo oči v naše kmečke podežele in tamkajšnje šolstvo – »Zavedati se je treba, da stopa danes naša podeželska šola vedno bolj v ospredje pedagoškega pokreta,« je postala glavna parola vodstva organizacije. »Vedno razločnejše se namreč kaže veličina njene naloge: da postane čuvarica in pospeševalnica podeželske kulture, ki naj bi mlademu rodu pripomogla do tega, da duševno doraste duhovni gospodarski krizi . . . »²⁰ je pisalo v uvodniku Popotnika leta 1932. Da pa bi bila mera te hinavske politike vodstva organizacije UJU popolnejša, je bilo rečeno, da je treba širiti med narod zdrav optimizem . . . ker bo močna vera naroda premagala vse težkoče, zato je treba dvigniti vero v državo, njeno moč in sposobnost, da lahko nudi s svojimi naravnimi bogastvi narodu vse blagostanje . . . In zato je potrebna orientacija v kmetiski mi-

lje . . . »²¹ In tako naj učiteljstvo poskrbi, da bo prek šole vplivalo kmečki srenji optimizem in vero v državo ter njeno skorumpirano vodstvo v času najhujše gospodarske krize in socialne bede na vasi.

Tem težnjam ustrezno je vodstvo organizacije organiziralo v začetku tridesetih let kmetijske in zadružne tečaje, ki so jih obiskovali nekateri iz potrebe, da se seznanijo predvsem z vrtnarsko kulturo in zadružništvom, drugi pa zavoljo potrdila za vpis v uradne podatke in druge osebne namene.

Danes si je težko predstavljati tedanje gmotno in kulturno življenje na naši vasi, zato je bilo paranoično med ljudstvom govoriti o širjenju zdravega optimizma in vere v državo, ki je bila pred razsulum. Zato tudi večinski del učiteljstva ni nasedal klicu vodstva organizacije. K sreči je tedaj učiteljstvo že dobilo v roke dialektično obdelane in objavljene tekste v tedanjih naprednih revijah (Sodobnost, Književnost), v katerih so bila prikazana podeželska območja v vsej gmotni in kulturni bedi.

Hkrati je začela tudi k nam prihajati napredna pedagoška literatura iz tujine. Spomnimo naj na P. F. Blonskega *Trudovaja škola* v nemškem prevodu (Die Arbeitsschule), ki je krožila iz rok v roke. S povezavo komunistov in urednikov naprednega tiska Dragišom Mijalovičem in M. Jankovičem so bili navezani stiki s skupino naprednih učiteljev na jugu države, ki so bili zbrani okrog revije Učiteljska iskra in biblioteke Budućnost. Ta napredna pedagoška literatura je dobivala med našim učiteljstvom vse širši krog naročnikov in marljivih bralcev. Zlasti prevod knjige tedaj znanega sovjetskega pedagoškega teoretika in praktika Pistraka Mihajloviča Osnovni problemi škole rada, v kateri so bila obdelana marksistična izhodišča in tolmačenje problemov šole in njene družbene funkcije.

Kako vse drugače je odmevala vsebina v teh delih, kot pa so v tem času pridigali in pisali pri nas vplivni pedagoški delavci. Če odmislimo vladajočemu režimu vdana univerzitetnega profesorja dr. K. Ozvalda in dr. Vebra, so bili tu še njuni učenci, ki so v tem času pisali: » . . . Šola kot kulturna ustanova je praktično nekoč in še pred nedavnim tudi bila (menda v rajni katoliški Avstriji, op. M. M.). Bilo je to, ko je bila šola duhovna zajednica, ko še ni bila 'cvekfabrica' (mišljena je delovna šola, op. M. M.); bilo je to, ko je slonela na izrazitem svetovnem na-

zoru, ki je prepletala vse nazore in jih združevala v eno kulturno enoto. Toda šola se je spremenila v občestveno zajednico in zgubila svojo notranjo moč. Za vzgojno oporo nikdar ne smemo prezreti cerkve...²²

Ali je bil mogoče še bolj tipičen primer buržoaznega kozmopolitizma kot reakcionarne ideologije, ki oznanja celo odpoved narodnim tradicijam, omalovažuje narodne posebnosti v razvoju posameznih narodov in zametuje čustva ter narodni ponos. Prav klasiki marksizma-leninizma uče, da je nacionalni nihilizem delavskemu razredu tuj, da delavski razred ne more in ne sme biti ravnodušen do svoje domovine in do svojega naroda. Zato večina mlajšega dela učitelstva ni sledila takšnim tolmačenjem.

Samoizobraževalna akcija je sprožila tudi vprašanje učiteljeve osebnosti. To vprašanje je bilo namreč tesno povezano z reformo učiteljske izobrazbe. V široko razpravo o tem vprašanju so posegli pedagoški in javni delavci. Tako je predsednik pedagoške centrale v Mariboru med drugim predlagal: »... Učiteljski stan je mlad, kvišku stremeč stan... Prizadevanje za reformo učiteljske izobrazbe, katere ustrezajoča izvedba je težavna tudi zaradi tega, ker manjka ustreznih izkustev. Kazalo bi torej, da se ogledamo pri starih poklicih s primerno tradicijo, **kakor sta oficirski in duhovniški** (podčrtal, M. M.), s katerim ima učiteljski tudi sicer nekaj podobnosti... V obstoječih učiteljskih šolah pa bi bila potrebna takojšnja internatska ureditev.«²³ Potemtakem naj bi namesto odprtosti in širine sredi družbenopolitičnega in kulturnega dogajanja uvedli kloštrsko vzgojo učiteljskega naraščaja, daleč proč od pogubnih vplivov naprednih mladinskih gibanj.

Mimo vseh teh predlogov in poskusov, da odvrnejo najmlajšo in srednjo učiteljsko generacijo od »pogubnih« naprednih družbenopolitičnih usmeritev, je šlo življenje svojo pot. Ko je namreč v začetku tridesetih let začelo zopet oživljati organizirano komunistično gibanje in so nastale prve partijske organizacije v revirjih, in na Jesenicah in v Rogaški Slatini, stajih v prvih dveh krajih organizirala učitelja (avtor tega pri-

spevka in Janez Perenič), v zadnjem pa Boris Kidrič. Ko pa je spomladi 1932 bilo vzpostavljeno začasno partijsko vodstvo za Slovenijo, sta bila v njem izmed petih članov dva učitelja.

Aretacije učiteljev zaradi komunistične propagande in dejavnosti (Vrunč, Apih, Perenič, Mencej in Pungartnikova) so v učiteljskih vrstah močno odjeknile in spodbudile poglobljeno preučevanje marksizma-leninizma. Tedaj je bila tudi že dosegljiva pollegalna in ilegalna literatura (Književnost, Mala biblioteka, Marksov Kapital v Bohartovi priredbi, Engelsovo delo Razvoj družine, privatne lastnine in države). Bila je študijska hrana mlajše in najmlajše učiteljske generacije.

Le tako si lahko razlagamo, da se je na pobudo teh razvilo v letih 1935–1936 močno učiteljsko gibanje na podlagi kritične analize predhodne samoizobraževalne akcije. (Socialistično orientirani učitelji in učiteljice Srbije so imeli le žeta 1907 ustanovno skupščino svojega kluba in začeli izdajati tudi svoje glasilo Učiteljska borba, 1907–1914!) To si je na podlagi dotedanjih izkušenj in novih spoznanj zastavilo program organiziranega individualnega izobraževanja in angažiranega šolskega ter izvenšolskega dela. Načrt je temeljil na tedaj že objavljenih dosežkih preučevanj napredno usmerjenih učiteljev: Vpliv socialnih razmer na razvoj otroka na Prevaljah (Karel Doberšek), Iz naroda za narod (Jože Jurančič), Trbovlje – socialni prerez (Martin Mencej); zadnja publikacija je šla v prodajo kljub zaplembi.

V to preučevanje je bil zajet širok krog učiteljstva iz vseh predelov Slovenije. Načrtno so raziskovali stanovanjske razmere šolske mladine, njeno zaposlenost s težkimi in neprimernimi deli, kako je hranjena in kakšen je njen telesni razvoj. Nadaljnje preučevanje je prekinila okupacija.

Da bi preučevanje po posameznih poglavjih dobilo ustrezno težo in da bi gradivo bilo temeljito obdelano, je šel del vodstva gibanja med poletnimi počitnicami študirat demografsko statistiko v zagrebško šolo za narodno zdravje pod vodstvom dr. Fedorja

¹⁹ Popotnik: Dr. F. Žgeč, Popotnik, 1929/1930.

²⁰ Popotnik, 1932.

²¹ I. Dimnik predsednikom učiteljskih društev, Učiteljski tovariš, 13. januar 1934.

²² Prof. dr. Stanko Gogala, Popotnik, 1932.

²³ Prof. Gustav Šilih: Reforma učiteljske izobrazbe, Popotnik, 9–10, 1935.

Mikiča (B. Debevec, J. Jurančič, J. Kerenčič, F. Kimovec, V. Majhen, M. Mencej – glej fotografijo na strani 541). Tako je vodstvo gibanja lahko svoja dognanja analitično obdelalo in objavilo v glasilu Prosveta, prilogi Učiteljskega tovariša.

Da bi v to preučevanje in k tem nalogam pritegnili čim širši krog učiteljstva, je vodstvo gibanja svojo prvo številko Prosvete posvetilo problemom naše severne meje, od koder je grozila največja nevarnost našemu obstoju.

Z ustrezno dokumentacijo so bili obdelani prispevki: Učitelj in narodnoobrambni problemi v dravski banovini, Osrednji problem obmejnega šolstva, Obmejni problemi v Slovenskih Goricah in podobno. V njih so avtorji opozarjali na jalove rezultate deklaracij in resolucij tedanjih meščanskih strank in organizacij (Ciril-Metodova družba, Narodna obramba), saj sta naš delavec in kmet onstran in tostran meje vedno bolj padala pod vpliv ekonomske odvisnosti in nacistične propagande. »Naše narodnoobrambno delo se tretira prvenstveno kot kulturno in šolsko vprašanje, treba pa je poznati objektivne vzroke neuspehov, se pravi gospodarske in socialne razmere našega življenja v teh krajih, kar je tudi pogoj za uspešno delo na kulturnopolitičnem in šolskem področju...«²⁴, je bilo poudarjeno v uvodni besedi.

Že v drugi številki Prosvete je vodstvo obdelalo gradivo, ki ga je zbralo gibanje. Zadevalo je stanovanjske razmere šolske mladine in jih strukturalno obdelalo: kakšen je položaj v tipično kmečkih predelih (z malimi, srednjimi in velikimi kmetijami), v polindustrijskih krajih (okrog 30 odstotkov industrijskega delavstva) in tipično industrijskih središčih. Na podlagi tega je bil nesporno razviden razredni značaj naše tedanje družbe. Poleg je bila navedena in priporočena ustrezna napredna literatura za individualni študij.

Vtem ko je v prvem letu preučevanja in raziskovanja poslalo gradivo le 22 sodelavcev gibanja, se je njihovo število nenehno povečevalo in v četrtem letu jih je bilo že čez 160. V raziskavo so zajeli 6000 učencev iz vse Slovenije razen iz Ljubljane in okolice. (Tu so bili v glavnem starejši učitelji.)

Tudi strokovnjaki neprosvetni delavci so kmalu spoznali pomembnost preučevanja in vzporednega študija. Takole beremo: »Menimo, da je otrokov razvoj komponenta

različnih faktorjev, med temi socialno ekonomskih, ki imajo pomemben vpliv na razvoj mladine. Učitelji so se hrabro lotili tega dela in so uspeli. To je edinstvena zasluga učiteljev in učiteljic v Pokretu...«²⁵

Člani oziroma sodelavci gibanja so prevzemali vse vidnejši del odgovornejših funkcij v okrajnih učiteljskih društvih z namenom, da dobi strokovna organizacija napredno in razredno borbeno usmeritev. Pod to težo je začel brenkati na struno potrebe delavskega in kmečkega prebivalstva celo predsednik UJU I. Dimnik. (Kongres v Skopju.)

Iz gibanja so izšli člani Komunistične partije Slovenije, največ simpatizerji, propagandisti in aktivisti tedanje Ljudske fronte, ki so leta 1941 stopili v vrste odpora in socialne revolucije. Žal pa tedaj vodstvo Komunistične partije Slovenije ni imelo zadostnega posluha za to potencialno napredno silo. V dogovoru z Borisom Kidričem je bil sklican ilegalni sestanek vodstva gibanja (na Gori oljki v Savinjski dolini), na katerega pa Kidrič ni prišel in tudi ne poslal svojega namestnika. Kljub temu je bil sestanek pod vodstvom navzočih članov partije uspešen. Več zanimanja je pokazal Edvard Kardelj, ko se je vrnil iz Moskve. Z njim sem imel daljši pogovor ob njegovem obisku v Šoštanju.

Okupacija je pretrgala nadaljnje delo gibanja. V dogovoru z Edvardom Kardeljem je bil poleti 1941 na pobudo učiteljev – komunistov sklican sestanek s predstavniki strokovne organizacije UJU (predsednik M. Kumelj) in člani gibanja. Sestanek je bil v Učiteljskem domu v Šiški (Ljubljana). Navzočnost Edvarda Kardelja kot predstavnika Osvobodilne fronte je dala sestanku poseben pomen. Na podlagi njegovega poročila o položaju in nalogah slehernega Slovenca v okupirani Sloveniji se je razvila živahna razprava. Sklenjeno je bilo, da se v vseh okrožnih organizacijah Osvobodilne fronte formirajo učiteljski okrožni odbori z namenom, da se vključi čim več učiteljstva v vseljudski odpor pod vodstvom Osvobodilne fronte. Res je, da se je kmalu potem del vodstva UJU s predsednikom M. Kumeljem na čelu preusmeril v nasprotno točko, zato so pa vsi drugi izpolnili svojo nalogo. V vseh okrožjih Osvobodilne fronte v tako imenovani Ljubljanski pokrajini so bili organizirani v letu 1941 okrožni učiteljski odbori Osvobodilne fronte, ki so vključeva-

li učiteljstvo v vseljudski odpor. Nemajhne zasluge za to so imeli predhodne samoizobraževalne akcije in gibanje. Trud res ni bil zaman.

* * *

To poglavje naše predvojne zgodovine vsekakor še čaka na podrobno obravnavo, in to z družbenopolitičnega in pedagoškega gledišča. Res je, da je velik del dokumentacije med okupacijo šel v nič, vendar bo mogoče na podlagi še ohranjenega gradiva rekonstruirati tudi ta del naše zgodovine.

Kako vse drugače so se tega dela lotili na jugu države, predvsem v Srbiji in Črni gori, kjer so do sedaj obdelali in v neštetih publikacijah objavili vsebino napredne dejavnosti tamkajšnjega učiteljstva med obema vojnama, priprave na boj proti fašizmu in razrednemu sovražniku. Za ilustracijo naj povem, kakšen pomen je Komunistična partija Srbije pripisovala organiziranemu učiteljskemu naprednemu gibanju, ko je imenovala tedanjega književnika in partijskega funkcionarja Koča Popovića za inštruktorja gibanja, Vukmanovića-Tempa pa za predavatelja na tečaju učiteljev komunistov in simpatizerjev (71 udeležencev). Že samo to, da so po vojni organizirali

posebno društvo preživelih učiteljev za preučevanje dejavnosti naprednega učiteljstva Jugoslavije, kaže na resen in spodbuden pristop k temu vprašanju. Društvo je izdalo štiri knjige Zbornika pod naslovom Učesnici i svedoci. Prve tri knjige (1840 strani) so namenjene spominom naprednega dela učiteljstva vse Jugoslavije, četrta pa obravnava padle borce in talce učitelje.

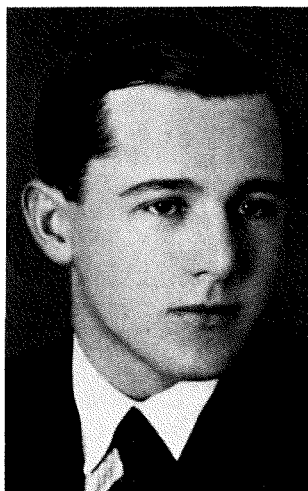
V Črni gori so izdali obsežno in dokumentarno obdelano publikacijo Napredni učiteljski pokret u Crnoj Gori izmedju dva rata (1985). Podobno gradivo pripravljajo tudi v Hrvatski.

V delu Učesnici i svedoci so nanizani spomini preživelih predvojnih komunistov in simpatizerjev učiteljev, ki so po končani vojni in revoluciji zasedli vidne položaje bodisi v Jugoslovanski ljudski armadi ali kot pomembni državni delavci. V vrsti spominov so tudi prispevki nekaterih še živih slovenskih predvojnih naprednih učiteljev. (Med te se je načrtno vrnil mimo slovenske redakcije obširen prispevek bivšega učitelja P. Š., ki kviri vrsto resnih prispevkov slovenskih avtorjev.)

Nas pa še čaka strokoven prikaz tega dela naše predvojne zgodovine. To naša predvojna napredna učiteljska generacija vsekakor še zasluži.

²⁴ Prosveta, 23. december 1937.

²⁵ Univ. prof. dr. B. Škerl, Tehnika in gospodarstvo, ter dr. Dolfe Vogelink, 1940.



PAVLE ŠEGULA JE BIL BREZPOSELEN MLAD UČITELJ IN LETA 1932 POBUDNIK IN PRVI PREDSEDNIK DRUŠTVA ZVEZE MLADIH, KATERO SE JE POZNEJE PREIMENOVALO V DRUŠTVO MLADIH INTELEKTUALCEV IN SO V NJEM PREVZELI POBUDO KOMUNISTI, PREDVSEM INŽ. VIKTOR ŠUŠKOVIČ, PROF. FRANJO CRNEK IN PROF. LEO NOVAK. DRUŠTVO SE JE Z VSO SVOJO DEJAVNOSTJO VKLJUČILO V TAKRATNO LJUDSKO GIBANJE ZA NARODNOSTNE IN SOCIALNE PRAVICE. POTEM KO SO GA PREPOVEDALI, SO NJEGOVI ČLANI VSI BREZ IZJEME DELOVALI V TEM DELU NAPREJ V RAZLIČNIH DRUŠTVIH IN NATO MED VOJNO BODISI KOT AKTIVISTI KOMUNISTIČNE PARTIJE IN OSVOBODILNE FRONTE ALI PARTIZANI. NIHČE OD NJIH NI SODELOVAL V KOLABORACIONISTIČNIH ORGANIZACIJAH.

VIKTOR ŠUŠKOVIČ. INŽENIR GOZDARSTVA. FOTOGRAFIJA JE IZ ČASA ŠTUDIJA 1927-1931.



DR. FRANJO CRNEK, PROFESOR SLAVISTIKE, OD LETA 1929 DO OKUPACIJE PROFESOR NA REALNI GIMNAZIJI V MARIBORU. RODIL SE JE LETA 1901 V VASI DJURDJIC BLIZU BJELOVARA. PRIDRUŽIL SE JE DELAVSKEMU GIBANJU IN BIL POLEG INŽ. ŠUŠKOVIČA IN PROF. NOVAKA DUŠA ZVEZE MLADIH INTELEKTUALCEV V MARIBORU. OD LETA 1938 JE BIL ČLAN KOMUNISTIČNE PARTIJE. PO ZASEDBI SO GA NACISTI IZGNALI V PETRINJO, LETA 1944 SO GA USTAŠI ZAPRLI V ZLOGLASNO TABORIŠČE JASENOVAC IN GA APRILA 1945 UBILI. NA GIMNAZIJI V MARIBORU DELUJE KULTURNO-UMETNIŠKO DRUŠTVO, KI NOSI NJEGOVO IME. NA FOTOGRAFIJI: CRNEK Z MATERJO.



LEO NOVAK, BREZPOSELNI PROFESOR GLASBE, ZELO DEJAVEN ČLAN ZVEZE MLADIH INTELEKTUALCEV. PRIREJAL JE PREDAVANJA IN VODIL DEBATNE VEČERE. S SKUPINO PROTIHTLERJEVSKIH AKTIVISTOV SO GA NACISTI V PRVEM LETU VOJNE USTRELILI NA DVORIŠČU MARIBORSKE JETNIŠNICE. POLEG NARODNIH HEROJEV INŽ. JOŽETA HERMANKA IN DELAVCA MILOŠA ZIDANŠKA, KI STA SE BILA VRNILA IZ MITROVIŠKE KAZNILNICE, JE BIL MED VODILNIMI ČLANI KOMUNISTIČNE PARTIJE V MARIBORU, LE DA TA DVA NISTA ZAHAJALA V PROSTORE DRUŠTVA, DA NE BI DALA POLICIJI POVODA ZA UKREPANJE PROTI DRUŠTVU. IZ TEGA RAZLOGA NI BILO ZAŽELENO, DA BI V TE PROSTORE DRUŠTVA ZAHAJALI REDNO DELAVCI, ZATO PA SO SE ČLANI DRUŠTVA DRUŽILI Z DELAVCI V NJIHOVIH DRUŠTVIH, V SINDIKATIH, NA IZLETIH, ZBOROVANJIH.



MARTIN MENCEJ, ČLAN KOLEKTIVNEGA VODSTVA UČITELJSKEGA POKRETA. SKRBEL JE ZA ZVEZO Z VODSTVI TEH NAPREDNIH GIBANJ NA HRVAŠKEM IN V SRBIJI IN BIL SEKRETAR OKROŽNEGA PARTIJSKEGA KOMITEJA ZA REVIRJE /1932/1933/, ŠALEŠKO DOLINO /1935/1936/ IN SPODNJE ZASAVJE /1940/1941/. FOTOGRAFIJA JE IZ LETA 1938.

ALFONZ KOPRIVA, TEHNIČNI UREDNIK RODITELJSKEGA LISTA REVJE PEDAGOŠKE CENTRALE V MARIBORU, IN ZORA ŠERBAK, ČLANICA ODSEKA BREZPOSELNIH UČITELJSKIH ABITURIENOV, MED PRIPRAVLJANJEM SEZNAMOV NAROČNIKOV REVJE. REVJO SO NAROČNIKOM RAZPOŠILJALE ČLANICE ODSEKA BREZPOSELNIH UČITELJSKIH ABITURIENOV.

Slovenska mladina!

Tebe, tovariš, Tebe, tovarišica, slehernega mladega Slovenca, sleherno mlado Slovenko, kličemo na plan!

Od 31. avgusta do 7. septembra t. l. se vrši svetovni mladinski kongres v Ženevi. To bo prvi mednarodni mladinski parlament pod pokroviteljstvom Društva Narodov. Mladina vseh narodov in vseh držav sveta je povabljena na ta kongres, da se pomeni o vseh perečih mednarodnih vprašanjih, zlasti o vojni in miru.

Tudi mi, slovenska mladina, se hočemo z ostalo mladino jugoslavije udeležiti tega kongresa. Prvič v zgodovini človeštva bomo stali v krogu zastopnikov mladine vsega sveta kot enakopravno in enahovredno zastopstvo, da skupaj z vso mladino odločamo o svoji usodi.

Z vso mladino sveta — brez razlike barve, narodnosti, veroizpovedi, političnega in svetovnega nazora — hočemo skleniti sporazum, kako se bo vsa mladina borila za najnujnejšo zahtevo človeštva, **za mir.**

Po vsej naši državi je mladina osnovala iniciativne in akcijske odbore, ki se pripravljajo na ženevski kongres. Tudi v Mariboru smo zastopniki društev osnovali akcijski odbor, ki vrši vse priprave.

Hočemo biti zastopani v Ženevi, da bomo iznesli svoje misli in svoje zahteve in da bomo skupno z vso mladino sveta proglasili solidarnost mladine proti vojni in uničevanju — **za mir.**

Akcijski odbor v Mariboru kliče vsej mladini: Pridi na veliko mladinsko manifestacijo, ki se vrši 22. avgusta 1936 ob pol 9. uri zvečer in 23. avgusta ob pol 10. uri popoldne v Linionu.

Tovariši in tovarišice, pridite, da se pomenimo o nadaljnjem delu in da izvolimo svojega delegata!

Vsa mariborska mladina se bo udeležila manifestacije, ker hočemo manifestirati za mir in mednarodni sporazum mladine, zvesti mirovnim nacelom našim, Male antante in Društva Narodov.

Hočemo skupnost živih, ker nočemo skupnosti mrtvih v skupnih grobovih bojnih polj!

Akcijski odbor za mir, Maribor.

POBUDNIK: TOLJAKA, T. 1936-10

PROTIVOJNI LETAK, KI JE POZIVAL MLADINO NA ZBOROVANJE 22. AVGUSTA 1936. MLADINA IN NJENI SOMIŠLJENIKI SO DVAKRAT NAPOLNILI VELIKO UNIONSKO DVORANO. V PRIPRAVAH NA PESTER SPORED: POSAMIČNE ZBOROVŠKE RECITACIJE, PEVSKE TOČKE, VSE S PROTIVOJNO IN NAPREDNO VSEBINO, SO POMAGALI TUDI ČLANI ZVEZE MLADIH INTELAKTUALCEV (PROF. GLASBE LEO NOVAK, PESNIK CVETKO ZAGORSKI). NASTOPAJOČI SO BILI DELAVCI IN VAJENCI, ČLANI DELAVSKIH DRUŠTEV IN SINDIKATOV.



PROTIVOJNA MANIFESTACIJA (PRAVZAPRAV AKADEMIJA) 22. AVGUSTA 1936 V
MARIBORU: POGLED NA ODER V UNIONSKI DVORANI IN NA NASTOPAJOČE.



NARODNOOBRAMBNI TABOR V KOTLJAH. TA TABOR MARIBORSKIH BREZPOSELNIH
 UČITELJSKIH ABITURIENTOV SO AVGUSTA 1938 OBISKALI ŠTUDENTJE IN
 ŠTUDENTKE, TUDI TISTI IZ TABORA V ŠENTANJELU NA KOROŠKEM. NA
 FOTOGRAFIJI SMO PREPOZNALI UDELEŽENCE: BERTO ZALERINA-VRANC, JOŽETA
 DOLIHARJA, IVANA BRATKA, STANETA BAJUKA, ANDRINO KOVAČIČ-ŽAUCER, BIBO
 RÖCKA, ZORO ŠERBAK-KOPAČ, ANICO POČKAR, MARICO ZUPANČIČ, EMO
 GRBEC-LOGAR IN DUŠANA BRAVNIČARJA



IZLET PROTIFAŠISTIČNE MLADINE. ZA DELAVSKO GIBANJE SO BILI ZNAČILNI
IZLETI V NARAVO (BREZ ALKOHOLA IN VEČIDEL TUDI BREZ KAJENJA). PREPEVALI
SMO IN SE ZABAVALI, PREDVSEM PA SKLEPALI ZNANSTVA IN UTRJEVALI
TOVARIŠTVO. EDEN TAKIH IZLETOV, KI SMO SE GA UDELEŽILI TUDI NEKATERI
ČLANI TEDAJ ŽE RAZPUŠČENE IN PREPOVEDANE ZVEZE MLADIH
INTELEKTUALCEV, JE BIL POLETI 1938 NA POHORJE, DO RUŠKE KOČE.

EMA GRBEC-LOGAR UVOD

Brezposelnost učiteljske mladine v Sloveniji v predvojnih letih 1931 do 1939 in njeno udejstvovanje

Živimo v času, ki kaže veliko zanimanje za polpreteklo zgodovinsko dogajanje in za silnice, ki so ga porajale in usmerjale pri nas, pa ne samo v času od leta 1941 do 1945 in do današnjih dni, ampak tudi v času med obema vojnama. Takrat so se začeli pri nas nekateri družbeni procesi, zlasti okrepjeno delavsko gibanje pod vplivom ilegalne komunistične partije in domačih in mednarodnih političnih dogodkov. Prva svetovna vojna je zapustila vsem državam v Evropi težko gospodarsko stanje, nekaterim pa tudi polom dotedanjih ideologij, vsled česar so se uveljavile nove vizije družbene ureditve: v nekdanji carski Rusiji Leninov boljševiški socializem, v Italiji Mussolinijev fašizem, v Nemčiji Hitlerjev nacionalsocializem itd. Vsa ta družbena gibanja so pritegovala in opredeljevala tudi milijone brezposelnih mladih ljudi brez perspektive širom po Evropi in tudi pri nas. V tej zmedbi sta prevladovali predvsem dve smeri: na eni strani napadalni fašizem, ki je obetal svojim pripadnikom svetlo bodočnost po osvojitvi šibkih evropskih držav, na drugi pa obstoj Sovjetske zveze, prve socialistične države delavcev in kmetov, ki je budila sanje in vero v socializem pod vodstvom komunistične partije, v boljši in pravičnejši družbeni red za zatirane in revne delovne množice.

Tudi v Jugoslaviji so odmevala vsa svetovna družbena gibanja. Tudi tu je družbeno aktivna mladina izbirala svojo ideologijo med konservativnimi silami ali desnico in med naprednimi silami ali levico. Vsi ti pojavi so po svoje oblikovali mlade ljudi v različnih okoljih mimo hotenj tedanjih vladajočih sil. Predvsem brezposelna mladina je iskala izhod iz brezizhodnega stanja v teh novih vizijah sveta. Pri nas se je v večji meri opredeljevala za levico, saj je čutila rastočo moč fašističnih držav in bližnjo vojno nevarnost.

Tudi brezposelna učiteljska mladina v letih 1932–1939 je postala ena od številnih naprednih skupin in se izoblikovala v boju za svoj obstoj, kot nam bo prikazala priučujoča študija.

Zborovanje naprednih prosvetnih delavcev, ki ga je sklicala Pedagoška akademija junija 1982, je bilo spodbuda skupini nekdanjih brezposelnih učiteljskih abiturientk, da so se lotile zbiranja podatkov o delovanju brezposelne učiteljske mladine,

Sodelovali:
Zora Šerbak-Kopač
in
Andrina Kovačič-Žaucer

kolikor jih je sploh še bilo po okroglo petdesetih letih, od še živih tedaj dejavnih tovarišic in tovarišev. Za prikaz dobe izpred petdesetih let pa je bilo treba uporabiti tudi veliko gradiva iz arhivov. Zavedamo se, da prikaz ni popoln, saj med nami ni več vrste tedaj zelo dejavnih tovarišic in tovarišev, vendar menimo, da nam je uspelo prikazati udejstvovanja in dileme vsaj dela tedanje mlade generacije, tik pred vojno, v boju za obstoj.

ČEDALJE VEČJA BREZPOSELNOST VPLIVA NA UČITELJSKO MLADINO

Leta 1931 lahko začnemo govoriti o krizi učiteljske mladine zaradi brezposelnosti. Kriza je trajala do leta 1939. Število abiturientov se je vsako leto povečalo za približno 250, medtem ko so se namestitve v učiteljske službe krčile ali jih pa sploh ni bilo. Šele na pritisk intervencijskih akcij organiziranih brezposelnih učiteljskih abiturientov po letu 1933 so se oblasti bolj zavzele za ta socialni problem in ga začele v večjem obsegu reševati v letih 1934, 1937, 1938 in 1939.

Brezposelna učiteljska mladina je bila le del armade brezposelnih, ki jo je pri nas naplavila gospodarska kriza. Ta je zajela tudi vso Evropo in preostali svet. V Evropi je sprožila vrsto dogodkov. Po prvi svetovni vojni so nastale v Nemčiji zaradi naraščajoče brezposelnosti in inflacije revolucionarne sile pod vodstvom komunistične partije, na drugi strani pa so se krepile buržoazne reakcionarne sile, ki so se povezale s Hitlerjevimi oboroženimi četami, da bi s podporo fašistične diktature obračunale s proletariatom. Deset let prej je iz istih vzrokov v Italiji zavladała diktatura fašistične stranke z Mussolinijem na čelu. Ko je leta 1933 prišel v Nemčiji na oblast Hitler s svojo nacionalno-socialistično stranko, je izjavljal, da se bori le proti komunistom in Židom, češ da so ti krivi za gospodarski zastoj in brezposelnost. Kmalu pa se je pokazalo, da name-rava z vojnami in okupacijo malih narodov zagospodovati Evropi in na novo razdeliti svet.

V naši novi državi, kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, je kmalu prišlo do gospodarskega zastaja, zato so si v tem času neprestano sledile parlamentarne krize, do-

kler ni kralj Aleksander 6. januarja 1929 razglasil svojo diktaturo, s tem da je ukinil ustavo. Kralj je postal nosilec vse oblasti v državi. Novi vladi je načeloval general Živković, ta je državo preimenoval v kraljevino Jugoslavijo z devetimi reakcionarnejšega dela jugoslovanske buržoazije z veliko fašističnimi prvinami. V državi je pustila nerešeno nacionalno in socialno vprašanje, ki sta razjedali jugoslovansko družbo. Kralj Aleksander se je kmalu moral odločiti za drugačno politično rešitev. Septembra 1931 je objavil novo oktroirano ustavo. Zopet je moral dovoliti delovanje političnih strank. Po krajšem političnem previranju so ustanovili novo skupno jugoslovansko nacionalno stranko (JNS). To je kratek opis časa, v katerem je nastajala pri nas vedno večja splošna brezposelnost.

Tudi dravska banovina, tako se je tedaj imenovalo slovensko ozemlje, se je otepala z vedno večjo brezposelnostjo. To je jasno razvidno tudi iz razprav na vseh sejah 3. zasedanja banskega sveta februarja 1933 (iz arhiva banskega sveta dravske banovine 1931 do 1941), ki je pretresal proračun dravske banovine za leto 1933/1934. Banski svetniki (42) iz vseh krajev Slovenije so povsod, v mestih, industrijskih krajih in tudi na podeželju, ugotavljali splošno obubožanost in veliko brezposelnost zaradi gospodarske krize. Podatki, navedeni na sejah finančnega odbora (Ivan Tavčar), so pokazali, da je bilo v Sloveniji v mestih in industrijskih krajih 50 tisoč ljudi bez zaslužka ali ni imelo eksistenčnega minimuma (rudarji so delali le dva dneva v tednu) in da so stradali. Vzroki brezposelnosti so segali v krizo svetovnega gospodarstva, zato se jih v okviru naše države ni dalo odpraviti. Zaradi resnosti položaja je bilo treba vsaj omiliti brezposelnost, zbrati vsa sredstva pri vsem narodu, da bi prebrodili krizo. To je bila nacionalna in socialna dolžnost banskega sveta. Dr. Franjo Roš je v poročilu finančnega odbora predložil izredni proračun fonda za pobijanje brezposelnosti in tudi predlog novih davščin. Zbrani denar naj bi omilil brezposelnost z javnimi deli, deloma pa s podporami. To naj bi bil bednostni sklad, uporabljal naj bi ga ban s pomočjo posebnega odbora, ki ga je volil banski svet. V bednostni sklad naj bi se stekalo: 5 % davek na obresti hranilnih vlog, 1 % prispevek delodajalcev in 1/2 % prispevek delojemalcev,

davek od dobička podjetij, davek od službenih prejemkov zaposlenih tujcev itd. Hoteli so zbrati 23 milijonov dinarjev. Problem je pri vseh članih sveta zbudil veliko razumevanja, sprožil pa tudi nove predloge, kdo naj bo podpiran iz sklada in kako naj se sredstva razdelijo. Člani banskega sveta so sprejeli naredbo o podpiranju brezposelnih oziroma o ustanovitvi fonda za omiljenje brezposelnosti. Navzoči minister za socialno politiko in narodno zdravje Ivan Pucelj se je strinjal z njihovo zavzetostjo, kako omiliti brezposelnost. Dejal je, da je tudi on nameraval izdati podoben zakon za vso državo, a ni prodril v ministrskem svetu. Finančni minister mu je v ta namen dal na razpolago 200 milijonov dinarjev za vso državo. Zastavil bo vse sile, da bo dravska banovina dobila za svoj sklep odobritev iz Beograda, je pribil.

Na zasedanju so govorili tudi o brezposelnih učiteljskih kandidatih. Načelnik prosvetnega oddelka Josip Mazi je poročal o stanju na prosvetnem področju, med drugim, da manjka 121 učnih moči in nad 1000 učilnic. Na ministrstvo za prosveto so bili odposlali več kot 350 prošenj brezposelnih učiteljskih abiturientov za namestitve v učiteljsko službo, toda rešitve še niso pripele. Člani banskega sveta (dr. Fran Roš in drugi) so podprli potrebo po namestitvi brezposelnih učiteljev. Za rešitev iz te hude stiske je bilo treba ustvariti fond za podpiranje brezposelnih. To je v tistem času bilo najpomembnejše delo (Rudolf Golouh).

Sedaj se vrnimo k položaju brezposelne učiteljske mladine v dravski banovini. Ko so maturanti v letih 1931, 1932, 1933 in naprej do leta 1939 zapuščali učiteljske, jih je čakalo neprijetno razočaranje. Niso dobili učiteljske službe. Brezposelni so bili tudi delavci (50 tisoč in več), profesorji, inženirji in sploh mlada inteligenca pri nas (v dravski banovini skupaj 2 tisoč) in po svetu. Generacije, ki so začele rasti v vojnih in povojnih letih, so dočakale, da jim je tik pred vstopom v realno življenje, ko bi bili lahko uresničili svoje ideale, pokazali svojo samostojnost, usoda zaprla vrata. Vstopali so v armado brezposelnih. Učiteljska mladina je bila oškodovana najprej zaradi podaljšane študija na pet let, nato zaradi čakanja na službo. Le malo jih je bilo v takem položaju, da so lahko šli na univerzo, in še to samo na pedagoško smer, da jim ne bi tekla nekoristna leta.

Vsakdanje življenje pa jim je začelo odpirati oči, začeli so kritično motriti družbeno dogajanje. Časopisi so pisali, da je nastala nadprodukcija učiteljev, da ni proračunskih sredstev za njihovo nameščanje. Učiteljska strokovna glasila pa so govorila o stotinah praznih mest na šolah, kjer so morali tisti, ki so na šolah že delali, poučevati tudi nad 100 učencev v oddelku, 60 do 70 učencev na učitelja pa je bilo na podeželju kar pravilo. Kakšen prepad med pedagoško teorijo na učiteljski in prakso! Mladim ljudem se je porajalo spoznanje, da življenje ni tako, za kakršnega so jih pripravljali. Sedaj se je ponujalo le eno pravilo: znajdi se na cesti brez službe sam. Na videz trdni temelji duhovne stavbe so se začeli majati. Dotedanji nazori so se sami od sebe začeli izgubljati oziroma preoblikovati. Torej je res, da je vrednotenje vsega, vsa duhovna zgradba odvisna od dobrega ali slabega materialnega stanja? V šoli jih niso učili tako. Kdo ima prav? V življenje je stopila mladina, ki je nosila v sebi sile in talente kot vse prejšnje generacije, toda ta je bila odrinjena na stranski tir, zanjo ni bilo zaposlitve. Tako životarjenje, ostajanje najpogosteje na ravnih revnih staršev je tiralo mladino v brezup, ogorčenje nad vladajočimi sloji, ki so breme krize v preveliki meri preložili na prosvetno politiko. Mlada Jugoslavija pa je imela po statistiki iz leta 1931 45 % nepismenih in s tem zelo nizko stanje splošne prosvetljenosti, dravska banovina pa 5,54 %. Ali naj dravska banovina čaka, da bodo druge banovine bolj opismenjene? Kje je moralna dolžnost države za ene in za druge? Sočasno pa je na tisoče naših otrok trpelo duševno pomanjkanje, ker so bili brez ustreznega pouka ali pa celo brez šole. Na drugi strani na stotine učiteljev ni moglo opravljati svojega dela, temveč so se morali pehati za najmanjšimi zaslužki kot inštruktorji, vzgojiteljice, dimnikarski vajenci, inkasanti, natakarike, dekle, hlapci, kajti brez zaslužka se ne da živeti. Samo tisti, ki je bil kdaj sam brezposeln, more razumeti, kakšen vpliv ima na človeka dolga brezupna brezposelnost. Žene ga v osebno preobrazbo, kakor tudi v spoznanje o potrebi preobrazbe celotne družbene in duhovne stavbe.

Tako ali podobno so razmišljali učiteljski abiturienti v Mariboru, Ljubljani in v drugih krajih Slovenije in doživljali brezposelnost; vendar ne vsi. Tisti, ki so že iz svoje družine ali od svojih uglednih sorodnikov

ali znancev spoznali politično delovanje te ali one politične stranke ali druge politične organizacije, so se potegovali za svojo protekcijo in je bili tudi deležni. Ves čas tega obdobja so imeli brezposelni učiteljski abiturienti priliko opazovati, da so dobili službo prav tovariši in tovarišice, ki bi najlažje čakali na vrstni red.

USTANOVITEV DRUŠTVA ZVEZE MLADIH (POZNEJE ZVEZA MLADIH INTELEKTUALCEV) V MARIBORU

Vsa do sedaj opisana spoznanja mladine so privedla učiteljske abituriente v Mariboru do sklepa, da si morajo pomagati sami. Poleti 1932 so na pobudo tovariša Pavleta Šegule (po njegovi navedbi) sami sestavili delegacijo (Pavle Šegula, Ivo Švarc, Marica Vegan por. Zorman in drugi) in se obrnili na srezko društvo (v nadaljevanju: okrajno) strokovnega združenja Jugoslovansko učiteljsko združenje (v nadaljevanju: JUU) v Mariboru, pričakujoč pomoč pri aktivnih učiteljih, ki so poznali potrebe po učiteljih na šolah, kjer je manjkalo veliko učnih moči. Predlagali so svoje včlanjenje v okrajno društvo JUU v okviru lastnega odseka. Predsednik je obljubil, da bo o tem predlogu obvestil predsednika sekcije JUU za dravsko banovino Ivana Dimnika v Ljubljani, čes da sam ne more odločiti o tem. Delegacija učiteljskih abiturientov pod vodstvom Pavleta Šegule je nato odpotovala v Ljubljano na pogovor s predsednikom sekcije JUU. Predložili so mu vrsto svojih predlogov za reševanje položaja brezposelnih učiteljskih abiturientov. Predsednik Ivan Dimnik je vse predloge odbil, tudi možnost, da bi postali člani JUU, čes da pravila tega ne dovoljujejo. Predsednik JUU sekcije za dravsko banovino ni mogel sprejeti predlogov mladih obiskovalcev, saj ti niso bili v skladu z veljavnimi pravili delovanja JUU. Ti dogodki so odločilno vplivali na brezposelne učitelje iz Maribora.

Če danes beriramo poročilo o delovanju JUU, sekcije za dravsko banovino, objavljeno je bilo v glasilu Učiteljski tovariš septembra 1932 (ki ga večina brezposelnih učiteljev ni imela priložnosti brati), najdemo v resoluciji tole njeno stališče: »... Ker je zelo veliko število kandidatov, ki čakajo

na službo po več let, zahtevajo interesi šole in socialni čut, da se avtomatično upokojijo vsi oni, ki imajo polna službena leta, da bi mogli biti nastavljeni učiteljski kandidati takoj, ko končajo učiteljske. Potrebna je upokojitev in odpustitev iz službe vseh onih učiteljic, ki nimajo socialne potrebe ostati v službi.« Dne 10. novembra 1932 piše Učiteljski tovariš: »Zaradi namestitve novincev smo storili vse potrebne korake, a nismo uspeli...« Zaposleni učitelji, organizirani v JUU, so moralno podprli svoje brezposelne tovariše. Pobuda, da bi se tudi učiteljski abiturienti organizirali v posebnem odseku JUU, je nastala v tem času prav med njimi samimi v Ljubljani in Mariboru.

Pavle Šegula kot najbolj vnet zagovornik organiziranja učiteljske mladine, je po posvetovanju s svojimi brezposelnimi tovariši in drugimi znanci v Mariboru predlagal, da bi ustanovili samostojno organizacijo, ki bi povezovala mlade nezaposlene učitelje, profesorje in tudi druge, ki bi imeli smisel za delovanje organizirane mladine. Ime naj bi ji bilo Zveza mladih. Formirali so pripravljalni odbor, v katerem so bili cand. iur. Rudi Trofenik, cand. phil. Karel Kieslich, učiteljski abiturient Pavle Šegula in drugi. Prvi trije so se podpisali ob predložitvi društvenih pravil kraljevski bankski upravi v Ljubljani, ki jih je odobrila 30. avgusta 1932 z aktom kat. šte. 2543 II No 8978/5. Navedimo prve tri paragrafe pravil društva Zveze mladih v Mariboru:

1. Društvo se imenuje Zveza mladih s sedežem v Mariboru, delokrog obsega vsa kraljevino Jugoslavijo (op., delovanje društva na območju vse Jugoslavije je bil eden od osnovnih pogojev, da je društvo sploh dobilo odobritev).

2. Naloga društva je združitev in organiziranje vse jugoslovanske mladine zaradi etičnega in kulturnega dviga jugoslovanskega naroda.

3. Sredstva za dosego te naloge so:

a) prirejanje zborovanj, slavnosti, tečajev, sestankov, zabav in izletov itd.,

b) izdajanje znanstvenih, leposlovnih, idejnih in propagandnih knjig, publikacij.

Sledijo paragrafi o načinu organiziranja in delovanja društva.

Član lahko postane vsak, ne glede na spol, starost in poklic, ki se strinja z nalogo in idejo Zveze, itd.

Ustanovna skupščina je bila 27. novembra 1932 v Mariboru v kavarni Bristol. Ker

društvo ni imelo svojega prostora, je začasno delovalo v prostoru delavske knjižnice v Delavski zbornici. Nato pa je dobilo svoj prostor. Na razpolago mu ga je dala Jugoslovanska strokovna zveza v Delavski zbornici v Mariboru, Sodna ulica 9. Skupščine se je udeležilo veliko tovarišev, največ nezaposlenih učiteljev. Skupščina je predlagala popravek pravil in izvolila svoje vodstvo. Predsednik je postal Pavle Šegula, podpredsednica Ančka Pišec, por. Pretnar, tajnica Marica Vegan, por. Zorman, odborniki Ivo Švarc, Stojan Pretnar in drugi. Na tej skupščini so sprejeli predloge: a) društvo naj bi zajemalo le intelektualce, zato naj se ime spremeni v Zvezo mladih intelektualcev (v nadaljevanju: ZMI), b) društvo naj ima svojo borzo dela za inteligenčne poklice, zbiralo naj bi raznovrstne zaposlitve (inštrukcije in drugo.) za nezaposlene, da bi tako lajšalo težko socialno stanje vsaj najpotrebnejšim.

Sledile so ustanovne skupščine strokovnih združenj, najprej, še istega dne, nezaposlenih učiteljev, postopoma pa tudi drugih strok (privatnih nameščencev in inženirjev). Po raznih krajih Slovenije (Ptuj, Celje, Novo mesto, Kočevje itd.), tam, kjer je bilo več učiteljskih abiturientov, je ZMI ustanavljala svoje krožke. Predsednik združenja nezaposlenih učiteljev je postal Pavle Šegula, tajnica Nada Založnik.

Ustanovitelj ZMI so videli že samo v dejstvu, da so se mladi organizirali v svojo organizacijo, veliko možnost, da bi javnost seznanili s svojim problemom in prisilili pristojne oblasti, da bi jih namestile v učiteljske in druge službe. Javnost naj bi jim pomagala tudi s tem, da bi se obračala nanje, kadar bi potrebovala ljudi za priložnostne intelektualne storitve. Brezposelnim članom je bila najpomembnejša interna borza dela, ki je zbiralačasne zaposlitve, največ inštrukcije, mesta vzgojiteljic in drugo. O svojem obstoju je obveščala javnost v časopisih. Zaradi upanja vsaj na začasno zaposlitev so se oglašali brezposelni učitelji in učiteljice in drugi na sedežu organizacije in se vanjo včlanjevali. Nihče ni več računal na redno namestitvev, saj je generacija iz leta 1931 večji del še čakala na službo.

Zbiranje mladine v društvenem prostoru je razkrilo tudi njene druge potrebe, ki jih zaradi svoje brezposelnosti ni mogla realizirati, na primer obiskovanje gledališč, kino

predstav, koncertov, knjižnic, ljudske uni-
verze itd. Povsod je bilo treba imeti denar, ki ga člani, vsaj precejšnje število, niso imeli. Zato se je vodstvo organizacije obrnilo na ustrezne institucije za pomoč in jo tudi dobilo. Zveza mladih intelektualcev je dobila za vse zaprosene prireditve 8 do 10 brezplačnih vstopnic, ki jih je vsak dan razdeljevala med interesente. Dosegla je tudi možnost brezplačnega zdravniškega pregleda pri dr. Mariniču in najbrž še pri katerem drugem privatnem zdravniku, treba je bilo le predložiti člansko izkaznico ZMI.

Odbor ZMI se je lotil tudi drugih nalog iz programa, na primer izobraževanja, splošnega in strokovnega. Organizacija ni imela denarja, da bi plačevala svoje predavatelje, zato je vodila evidenco o predavanjih, kjer so ta pač bila. Tako je stalno objavljala na svoji oglasni deski naslove predavanj, ki jih je prirejala Ljudska univerza, opozarjala je tudi na zborovanja s predavanji, ki so jih prirejale sindikalne organizacije, zlasti socialno demokratska strokovna zveza s sedežem v isti stavbi. Ta je imela največji vpliv, saj je pogosto prirejala predavanja, ki so jih seznanjala z delavskim gibanjem, s problemi delavcev, njihovim bojem za boljše mezde, in delovne razmere. Pogosto so predavali dr. Avgust Reismann, dr. Vlado Travner, prof. Bogo Teply in prof. L. Detela. Navzočnost na teh zborovanjih jih je postopoma navajala k notranjemu idejnemu opredeljevanju do vsega družbenega dogajanja v tovarnah in v družbi nasploh. Še ena pobuda za njihovo osveščanje! Pri marsikom je nastala nuja, da prične brati ne samo literarna, ampak tudi družboslovna dela. Hodili so v delavsko knjižnico, v študijsko knjižnico, mnogi pa v knjižnico v Narodnem domu, kjer sta delala dva napredna tovariša (brata Sikst in Marko Marion). Tu so dobivali tudi napredno literaturo, ki so jo dajali predvsem znancem, če so se zanjo zanimali. Že leta 1933 in nato tudi 1934 so se pojavile nove založbe, na primer Nova knjiga (ENKA), ki je natisnila tele prevode: Georg Plehanov: Uvod v dialektični materializem, Friedrich Engels: Antidürring, C. Plehanov: Osnovni problemi marksizma itd. Konzorcij Svobode pa je že leta 1933 izdal prevod Marksovega Kapitala v prirejeni skrajšani obliki (priredil Bockhard). Te knjige so počasi prihajale v roke brezposelnih in vplivale nanje, vendar v ZMI tega nikdar niso javno obravnavali. Odbor ZMI

je organiziral tudi brezplačen tečaj ruskega jezika, ki ga je brezplačno poučeval prof. Sokolov (obisk 15 do 20 slušateljev).

Denarna sredstva za delovanje društva so se zbirala od članarine, zbirali pa so se tudi prostovoljni prispevki po podjetjih, od oktobra 1933 tudi od okrajnih učiteljskih društev (samo 3 mesece). Društvo je dobilo pozneje tudi enkratno pomoč iz bednostnega sklada, ki jo je razdelilo med najpotrebnejše člane. Pozneje, v letih 1934, 1935, je ZMI prišla do potrebnih denarnih sredstev z udeleževanjem svojega dramskega krožka, ki je za javnost uprizoril v združenem domu gledališko igro Marija v predmestju. Večkrat pa so poštna stroške krili tudi odborniki ali člani ZMI sami. ZMI je denarno pomagala založiti brezposelnemu profesorju Francu Borku njegovo zbirko pesmi. Društvu je tudi uspelo dobiti brezplačno več časopisov in revij, ki so jih hodili člani prebirat v društveni prostor.

Glavno pričakovanje učiteljskih abiturientov, da bi čim prej dosegli namestitvev v učiteljsko službo, se ni uresničilo. Mogli so narediti le-to, da so izpolnili svoje statistične popisne pole, ki jih je potem tajnica pošiljala v Ljubljano na tamkajšnji Odsek brezposelnih učiteljskih abiturientov (v nadaljevanju: OBUA) pri JUU. Niso imeli stikov s prosvetno oblastjo na banski upravi, tam so jih predstavljali ljubljanski tovariši. Mariborčani so doživljali usodo province.

Predsednik ZMI je bil tudi predstavnik organizacije pred oblastjo in pred drugimi političnimi organizacijami. Zato je bil večkrat izpostavljen političnim pritiskom raznih organizacij, ki so hotele podrediti delovanje mladih intelektualcev svojim strankarskim interesom, kar pa se mu je vselej posrečilo odbiti.

Po maturi leta 1937 so prišli v ZMI novi brezposelni abiturienti in abiturientke, na primer Sikst Marion, Primož Sedmak, Joco Turk, Tone Vuk, Jože Kerenčič, Drago Bajt, Ema Grbec, por. Logar in drugi. V septembru in oktobru 1933 so zastopniki ljubljanskega OBUA (Vojko Jagodic) vzpostavili prve stike z mariborskimi tovariši v ZMI, želeč jih pritegniti k sodelovanju na njihovem prvem tečaju v Ljubljani v dneh od 19. do 21. oktobra 1933.

Dne 17. decembra 1933 je imela ZMI v Mariboru svoj drugi občni zbor. Na zborovanju so člani soglasno sprejeli osnovna na-

čela o politični in verski nevtralnosti ZMI. (Dokument o tem so našli v sodnem spisu v Pokrajinskem arhivu v Mariboru, o njem več pozneje.) Očitno se je društvo s temi osnovnimi načeli hotelo zavarovati pred snubljenjem te ali druge sindikalne strokovne zveze; te so imele svoj sedež v isti stavbi in so bile politično obarvane. Prav tako se je hotelo zavarovati tudi pred sumničeni stanovske organizacije JUU. Na občnem zboru je prišlo tudi do sprememb v vodstvu društva. Prvi podpredsednik je postal brezposelni inženir gozdarstva Viktor Šuškovič. V odbor so bili sprejeti tudi predstavniki učiteljskih abiturientov iz leta 1933.

V januarju 1934 je predsednik ZMI Pavle Šegula odšel na služenje vojaškega roka, predsedniške posle pa je predal podpredsedniku inž. Šuškoviču. Poslej je le poredkoma prihajal na sedež organizacije, ostal pa je njen formalni predsednik. Življenje v ZMI je odslej potekalo ob podobnem udeleževanju kot prej. Postopoma je prenehala aktivnost zveze brezposelnih učiteljev v ZMI, kar je najbolj razvidno iz zapisnikov sej OBUA v Ljubljani, z dne 18. januarja 1934, 31. januarja 1934, 17. aprila 1934, 1. maja 1934, ki govore o dopisih, ki so jih pošiljali posamezni učiteljski abiturienti iz Maribora v Ljubljano zaradi ureditve svojega organizacijskega statusa v okviru ljubljanskega OBUA.

Ljubljanski OBUA je zaupal povezavo z mariborskimi tovariši Jožetu Kerenčiču (zapisnik z dne 18. januarja 1934), abiturientu mariborskega učiteljskega, ki je prišel v Ljubljano študirat pedagogiko na univerzo. Sočasno pa je bil tudi član odbora ljubljanskega OBUA. V Mariboru se je povezal z Bajtom, ki je začel pripravljati odsek brezposelnih učiteljskih abiturientov izven ZMI. Spadal naj bi pod okrilje ljubljanskega OBUA. Organiziral je svoje tovariše, abiturientke iz ZMI pa za obstoj tega odseka tedaj niso vedele. Zaradi časovne odmaknjenosti in manjkajočega arhiva JUU iz Maribora, kakor tudi zato, ker nam ni uspelo najti nobenega člana tega mariborskega pododseka OBUA iz let 1933/1934, ne moremo prikazati njegovega točnejšega nastanka niti njegovega delovanja.

Zaradi boljšega razumevanja prizadevanj mladih brezposelnih učiteljev v Mariboru, ki so pričakovali od samoorganiziranja v ZMI veliko koristi in olajšave v svo-

jem položaju, se moramo ozreti tudi v Ljubljano. Kako so tam reševali enake probleme?

USTANOVITEV ODSEKA
BREZPOSELNIH UČITELJSKIH
ABITURIENTOV
PRI JUGOSLOVANSKEM
UČITELJSKEM UDRUŽENJU
V LJUBLJANI

Stališče JUU, sekcije za dravsko banovino v Ljubljani, do organiziranja nezaposlene učiteljske mladine se je po obisku mariborske delegacije učiteljskih abiturientov poleti 1932 vendarle spremenilo.

V Ljubljani je bilo stanje drugačno. Tam so imeli že učiteljišniki, organizirani v svojem društvu, Klubu naprednega učiteljskega naraščaja (v nadaljevanju: KNUN) trdno povezavo z JUU, sekcijo za dravsko banovino. Brezposelni maturanti so še naprej vzdrževali stike s KNUN in JUU ter se zbirali v njihovih prostorih v Frančiškanski ulici, pa tudi stike z mariborskimi tovariši (s Sikstom Marionom) so navezali. Iz arhiva JUU, sekcije za dravsko banovino v Ljubljani (Slovenski šolski muzej v Ljubljani, fasc. 17 in 19, in Učiteljskega tovariša, 1. decembra 1932), povzemamo, da so nekateri ljubljanski učiteljski abiturienti vabili 23. novembra 1932 svoje tovariše na posvetovalni sestanek. Nanj so povabili predstavnika učiteljišča iz Ljubljane, predstavnika JUU in delegata mariborskih učiteljskih abiturientov. Navzoči so predlagali: a) naj se osnuje borza dela za učiteljske abituriente, b) naj se v zimskem času osnujejo razni praktični tečaji (zadružni, za pouk na obrtno nadaljevalnih šolah, za rokotvorni pouk, za gospodarsko nadaljevalne šole itd.), c) abiturienti naj priredijo akademijo, sekcija JUU za dravsko banovino naj intervenira pri prosvetnem ministru in pri banu dravske banovine, da bi čim prej dobili službena mesta, saj so bili v nevzdržnem položaju. Prosili so, naj jih JUU sprejme kot izredne člane ali organizira pod svojim okriljem. Obrnili so se tudi na učitelje, ki so dosegli pokojninske pogoje, in dobro situirane učiteljce, da se umaknejo iz službe. Zvezi slušateljev Aleksandrove univerze so poslali protest proti izpadom akademske mladine na račun učiteljskih abiturientov (od leta 1932 je univerza sprejemala na pedagoški oddelek filozofske fakultete tudi učiteljske

abituriente) ter proti resoluciji, ki so jo sprejeli proti njim. Nato so sprejeli resolucijo, naslovljeno na JUU, sekcijo za dravsko banovino v Ljubljani, z naslednjimi predlogi:

1. Namestijo naj se vsi učiteljski abiturienti iz dravske banovine.
2. JUU naj omogoči, da postanejo njegovi izredni člani.
3. JUU naj jim pomaga organizirati razne tečaje, da bi mogli izpopolniti svojo izobrazbo in se bolje usposobiti za svoje bodoče šolsko in izvenšolsko delo.
4. JUU naj jim pošilja po nekaj izvodov njihovega časopisa Učiteljski tovariš in pedagoške revije Popotnik.
5. Naj se primorski učitelji (emigranti) ne protežirajo na njihov račun.

Ta sestanek je bil začetek odseka brezposelnih učiteljskih abiturientov pri JUU v Ljubljani. Odslej so pripravljali prvi tečaj za učiteljske abituriente z JUU.

Na banovinski skupščini JUU, sekciji za dravsko banovino, sta (17. in 18. avgusta 1933) upravni in nadzorni odbor organizacije sprejela sklep, naj okrajna učiteljska društva JUU vodijo evidenco o učiteljskih abiturientih brez službe. Ti naj društvom pošljejo svoje podatke. Društva jih bodo vabila na zborovanja, najpotrebnejšim posameznikom pa naj najdejo zaposlitev ali začasno namestitev.

Javnost je bila opozorjena na težak položaj brezposelnih učiteljskih kandidatov. Na to kaže tudi prispevek Težka zadeva, objavljen v Učiteljskem tovarišu 16. februarja 1933. Narodni poslanec Koman je v parlamentu predlagal odpust dobro situiranih učiteljc in namestitev brezposelnih učiteljev za mesečno plačo 600 dinarjev, kar je najprej, 1. februarja 1933, objavil Kmečki list. Nato se je razvnela dolga polemika v Učiteljskem tovarišu. V njej srečamo mnenja, da naj bi se vsem poročenim učiteljem odpovedale službe, pa tudi popolnoma nasprotna. Javno so iskali možnosti, kako namestiti brezposelne prosvetne delavce. V resoluciji 13. glavne skupščine JUU pa beremo stališče, da je nastala velika potreba po odpiranju novih razredov in po izpopolnjevanju izpraznjenih učiteljskih mest, to pa terja povečanje proračunske postavke za nove učitelje, ki v velikem številu čakajo na namestitev... Takoj je treba izprazniti mesta učiteljev, ki so dosegli pogoje za upokojeve.

Dne 23. septembra 1933 je JUU, sekcija

za dravsko banovino, poslala vsem okrajnim društvom okrožnico, v kateri jih obvešča, da se je lani osnoval pri sekciji odsek za brezposelni naraščaj z namenom poskrbeti najpotrebnejšim kakršnokoli zaposlitev, voditi evidenco o brezposelnih abiturientih in prirejati pod svojim okriljem ter s podporo akcije zanje predavanja in samozobraževalne tečaje. Akcijo bi bilo treba razširiti na vso banovino. Okrajna učiteljska društva naj vodijo na svojih teritorijih točno evidenco o učiteljskih abiturientih, ki so brez službe itd. . . . Okrajna društva naj vzdržujejo z brezposelnim naraščajem trajne stike . . . Okrožnica kaže času primerno skrb za brezposelne učiteljske abituriente. Dne 30. septembra 1933 je JUU, sekcija za dravsko banovino v Ljubljani, poslala vsem okrajnim učiteljskim društvom novo okrožnico in jih prosila za podporo učiteljskim abiturientom zaradi udeležbe na tečaju v Ljubljani v dneh 19. in 20. oktobra 1933.

Stanovsko politično glasilo JUU v Ljubljani Učiteljski tovariš je dne 19. oktobra in 9. novembra 1933 objavilo poročilo učiteljskega abiturienta Janeza Tomšiča o prvem tečaju za učiteljske abituriente v dneh od 19. do 21. oktobra 1933. V njem člankar poroča o obstoju odseka brezposelnih učiteljskih abiturientov v Ljubljani, ki je s pomočjo JUU ob podpori banske uprave in okrajnih učiteljskih društev organiziral tečaj. Na njem so predavali: Engelbert Gangel: Učitelj in sokolstvo, dr. Karl Ozvald: O vzgoji in vzgojevalcih, dr. Stanko Gogala: Življenje vzgaja, I. Štrukelj: Iz prakse učiteljev in šolskih upraviteljev, in drugi. Predavali pa so tudi učiteljski abiturienti Vojko Jagodič: O ustanovitvi podpornega sklada, Naši pogledi na poglobljanje učitelja v milje delovnega ljudstva, Bogdan Uratarič: O ustanovitvi odseka vaše kulture, I. Turk: Potreba naše pomoči na vasi, Stana Zemljak: Problem ženskega gibanja, Majda Lovše: Ženska emancipacija, Marjan Jenko: Naš odnos do ženskega gibanja, Janez Tomšič: Naš položaj.

V svojem referatu je Janez Tomšič podal stanje prosvetnih razmer v dravski banovini, kjer je manjkalo 121 učnih moči. Banovina je namestila 56 učiteljev kot dnevničarje. Nekateri razredi so imeli od 100 do 200 učencev. Če bi organizirali vzpo-rednice, bi dobilo mesto 165 učiteljev. V banovini je bilo okoli 100 učiteljev s polno službeno dobo. Ti naj bi se upokojili, na nji-

hova mesta pa naj bi namestili nezaposlene. Nihče še ni bil nastavljen iz proračuna za leto 1933. Na vsa ta prazna mesta bi bila lahko nastavljena celotna generacija leta 1931. Polemika zaradi poročenih učiteljic z dobro situiranimi možmi je pokazala, da je teh v dravski banovini le 103, zato so se učiteljski abiturienti odločili, da na tečaju ne bodo nastopili z zahtevo po njihovi odstranitvi iz službe. Rešitev je bilo treba iskati drugje.

Odbor je izdelal poslanico, ki so jo delegati osebno nesli prosvetnemu ministru in mu poročali o položaju. Prepise poslanice so dobili tudi drugi ministri, senatorji in poslanci dravske banovine in poslanski klubi v državi, da bi v proračunski parlamentarni debati zahtevali izredne kredite za namestitve brezposelnih učiteljskih kandidatov.

Tečaj pa ni imel le izobraževalnega značaja. Odsek brezposelnih učiteljskih abiturientov ga je organiziral zato, da bi opozoril javnost na svoj boj za zaposlitev. Seznaniti jo je hotel s svojimi zahtevami po omogočenem delovanju mladih na poklicnem in izvenšolskem področju kakor tudi s potrebo po udeleščevanju med čakanjem na službo. Tečaj je s predavanji in pogovori med udeleženci veliko prispeval k oblikovanju njihove družbene zavesti.

Mladi so organizirali v okviru tečaja tudi svojo akademijo. Tečaja se je udeležilo okoli 300 tovarišev, nekaj tudi iz Maribora (večina učiteljev abiturientov iz Maribora za tečaj ni vedela in se ga zato ni udeležila). Po tečaju so predstavniki ljubljanskih in mariborskih učiteljskih abiturientov obiskali načelnika prosvetnega oddelka banske uprave prof. Breznika in mu prikazali svoj težak položaj. (Delegati: Sikst Marion, Pavle Šegula, Janez Tomšič in drugi.)

Apel banovinskega vodstva JUU na okrajna učiteljska društva za pomoč učiteljskim abiturientom, z dne 30. septembra 1933, je imel velik odziv. V Učiteljskem tovarišu beremo, da so skoraj vsa okrajna učiteljska društva na svojih zborovanjih pred tečajem ali po njem sprejela sklepe o dodelitvi denarne pomoči brezposelnim tovarišem v višini od 200 do 1000 dinarjev. Sredstva so se nakazovala delno v Ljubljano, delno v Maribor ali pa so jih uporabili za domače učiteljske abituriente kar na področju okrajnega društva. Prihajala pa so prepoved, da bi se moglo čim več učiteljskih abiturientov iz mariborskega področja udeležiti tečaja.

Ko danes prebiramo arhiv JUU, sekcije za dravsko banovino, in stanovsko glasilo Učiteljski tovariš iz tistega časa, moramo ugotoviti, da se je JUU po 23. septembru 1933 začela intenzivno ukvarjati s problemom brezposelnih tovarišev. Vse pa kaže, da obveščanje učiteljskih abiturientov v tistem času vsaj v Mariboru s strani okrajnega društva JUU ni delovalo tako na široko, da bi večina vedela, da se zanje zanima strokovna učiteljska organizacija. To kaže tudi zelo skromen obisk mariborskih tovarišev (okoli 10) na ljubljanskem tečaju.

Pritekanje denarne pomoči okrajnih učiteljskih društev za učiteljske abituriente, to je razvidno iz več števil Učiteljskega tovariša, od 25. oktobra 1933 naprej, večinoma sekciji JUU v Ljubljano, deloma pa tudi ZMI v Mariboru, je zahtevalo razjasnitev pri JUU, kdo naj bo deležen podpore pri samoizobraževalnih prireditvah brezposelnih učiteljskih abiturientov. Zato je sekcija JUU 4. januarja 1934 poslala okrožnico vsem učiteljskim društvom z naslednjo obrazložitvijo: »Pretežni del (učiteljskih abiturientov) je organiziran v okviru stanovke organizacije v posebnem odseku, drugi del je združen v okviru Zveze mladih intelektualcev v Mariboru, ki je povsem neodvisna organizacija in zahteva od JUU le denarno podporo iz fonda, v katerega plačuje organizirano učiteljstvo dravske banovine. Podpiranje izvenorganizacijskih ustanov, na katere nima organizacija nobenega vpliva, smatramo, da ni v skladu z namenom fonda za učiteljski naraščaj, čigar sredstva se imajo uporabiti za naraščaj pod okriljem srezkih društev Maribor-mesto in Ljubljana-mesto, ki po sklepu naših skupščin tudi vodita izobraževalno akcijo naraščaja in nosita za vse akcije tudi odgovornost.«

Tudi za to odločitev sekcije JUU za dravsko banovino večina brezposelne učiteljske mladine v Mariboru ni vedela.

Za delovanje OBUA v Ljubljani je pomembno tudi obvestilo JUU, sekcije v Ljubljani, vsem okrajnim učiteljskim društvom o stalni podpori za brezposelne učiteljske abituriente, kot jo je predlagalo novomeško učiteljsko društvo. Vsak društveni član naj bi dal mesečno 1 dinar za podporo brezposelnim tovarišem. Okrajna društva se samostojno odločijo o zbiranju denarja, kakor tudi o tem, kako ga bodo porabila. Tako se je uredilo zbiranje sredstev

za delovanje brezposelnih učiteljskih abiturientov v okrilju JUU.

Iz zapisnikov sej in sestankov OBUA v Ljubljani, ki so se ohranili od 8. redne seje z dne 11. decembra 1933 pa do 26. decembra 1939, posnemamo, da so se ljubljanski tovariši po tečaju v oktobru 1933 takoj lotili dela. Sestavili so poročilo k poslanici za ministra, ki jo je nesla deputacija v Beograd. Naslednje delo pa je bilo sestavljanje statistike o brezposelnih učiteljskih abiturientih za vso dravsko banovino. To je bilo mogoče, ker so osnovali odbor z natančnimi zadolžitvami odbornikov. V odnosu do Maribora pa so nastale organizacijske težave, saj je v Mariboru delovala ZMI s svojim združenjem brezposelnih učiteljev kot samostojna organizacija brez naslonitve na JUU. Tudi članstvo v Mariboru ni bilo enotno, eni so bili za naslonitev na ljubljanski odsek (razvidno iz zapisnikov sej OBUA), drugi pa za samostojnost v okviru ZMI, največ pa jih sploh ni vedelo, da je nastala dvotirnost pri organiziranju učiteljskih abiturientov ali vsaj poizkusi dvotirnosti. Ni pa prišlo v Mariboru do skupnega sestanka vseh učiteljskih abiturientov, na katerem bi se lahko svobodno odločili, kako hočejo biti organizirani.

Delno je organiziranje učiteljskega naraščaja razjasnil sklep sekcije JUU v januarju 1934, ki ga je sprejel tudi OBUA v Ljubljani, da dobe denarno podporo za svoje delovanje le tisti, ki so včlanjeni v JUU. Denar, ki so ga prispevala okrajna učiteljska društva za brezposelne tovariše, se je zbiral ločeno za OBUA v blagajni JUU v Ljubljani, ki je potem krila vse stroške tekočega poslovanja odseka. Tako je združenje brezposelnih učiteljev v okviru ZMI v Mariboru ostalo brez denarne podpore okrajnih društev JUU.

Ljubljanski odsek OBUA je dobil svoj prostor v čitalnici JUU. Izvolil je odbor (predsednik študent Vojko Jagodič, odborniki Mirko Kugler, Stana Budič, študent Drago Košmrlj, Branko Kobal, Marjan Jenko, študentka Brečkova, Slapar, Stane Sever, študent Jože Kerenčič), ki se je takoj lotil sestavljanja statistike brezposelnih učiteljskih abiturientov (z osebnimi podatki, bivališčem in socialnim stanjem) za vso banovino. Tudi mariborsko združenje brezposelnih učiteljev v ZMI je poslalo svoj seznam. Njihova preostala dejavnost je bila podobna oni, ki so jo opravljali tudi v Ma-

riboru. Obsegala je skrb za zbiranje različnih začasnih zaposlitev in za pridobivanje drobnih bonitet (50 % popust pri sposojanju knjig v šentjakobski knjižnici, določeno število brezplačnih vstopnic za mestno kopališče, brezplačni zdravstveni pregled na protituberkuloznem dispanzerju itd.). Sestaviti je bilo treba tudi socialno statistiko, ki je bila potrebna v Beogradu zaradi bližnjih namestitvev določenega števila učiteljskih abiturientov. Zbirali pa so tudi podatke o zaprtih šolah, potrebnih novih učilnicah, o številu šoloobveznih otrok, ki ne obiskujejo pouka, o prepolnih razredih in slabih učnih uspehih. Pripravljali so predloge za nove namestitve po kriterijih, ki so bili sprejeti na učiteljskih zborovanjih in raznih sestankih, pa tečaje in predavanja, pozneje tudi javne prireditve.

Jugoslovansko učiteljsko združenje, sekcija za dravsko banovino, jih je že oktobra 1933 seznanila, da je banska uprava ustanovila bednostni sklad, iz katerega bo namočala določeno število brezposelnih učiteljskih abiturientov na začasno delo po šolah za mesečno nagrado od 400 do 800 dinarjev. V letih 1933 in 1934 jih je izbirala pretežno z ljubljanskega območja.

Ustanovitev banovinskega sklada za reševanje množične brezposelnosti z imenom bednostni fond je brez dvoma dokaz, da se je banovina zavedala hudih posledic, ki jih prinaša brezposelnost prizadetim in tudi državi. Le žal, da namestitve učiteljskih abiturientov iz tega sklada niso bile dovolj množične in ne enakomerne po vsej Sloveniji; deležni je niso bili v enaki meri abiturienti iz Maribora.

Iz arhiva banskega sveta 1931 do 1941 posnemamo, da je imel banski svet 5. septembra 1933 izredno zasedanje, na katerem je razpravljal o uredbi o proračunu izrednih dohodkov in izdatkov bednostnega sklada za leto 1933/1934 (od 1. julija 1933 do 31. marca 1934). Izrednih dohodkov iz raznih novih davščin se je nabralo le 9 milijonov dinarjev (in ne 23 milijonov, kot so predvidevali). Izredni izdatki so se smeli porabiti večji del za vzdrževanje in gradnjo cest, regulacije voda, meloracije, preskrbo s pitno vodo in urejanje hudournikov. Preostala sredstva pa: 300.000 dinarjev za zaposlitev višje kvalificiranih brezposelnih, 600.000 dinarjev za prehrano onemoglih brezposelnih in otrok in 300.000 dinarjev kot prispevek k vzdrževanju javnih kuhinj in huma-

nitarnih ustanov. Potem se je vnela živahna razprava o uporabi razpoložljivega denarja. Nekateri člani sveta (Albin Prepeluh, Rudolf Golouh) so bili mnenja, naj se denar porabi za brezposelne delavce v Mariboru, Ljubljani, Trbovljah, saj so ga večji del zbrali delavci, drugi (Ivan Tavčar) so bili mnenja, da je premalo denarja za gradnje, zato naj se z njim nabavi hrana za brezposelne, tretji (dr. Goričan, dr. Lipold) so se potoegovali tudi za brezposelno inteligenco. Konjiški notar Rado Jereb je med brezposelnimi edini omenil nekaj stotin brezposelnih učiteljskih kandidatov, po šolah pa da jih manjka. Veliko brezposelnih je bilo tudi na podeželju. Največ v Prekmurju (3000 sezonskih delavcev), in to zaradi dogodkov v Nemčiji. Zastopnik trboveljskega območja Gvidon Birola je predlagal, naj se zbrana sredstva porabijo predvsem za industrijske kraje, kjer vlada največja beda. Predstavniki občega oddelka banske uprave je predložil uporabo 300.000 dinarjev za višje kvalificirane brezposelne glede na prošnje za službe, ki so se nabrale na banski upravi: diplomiranih filozofov iz leta 1929: 1, 1930: 1, 1931: 7, 1932: 21, 1933:23, absolventov učiteljskih šol skupaj 413: letnik 1928: 1, 1929: 9, 1931: 61 moških in 157 žensk, 1932: 50 moških, 116 žensk, za leto 1933 prošnje večji del še niso bile vložene. Banska uprava bo dodeljevala podpore iz bednostnega sklada najpotrebnejšim izmed teh mnogoštevilnih prosilcev (sestavljeno 1. septembra 1933).

POVEZAVA MED MARIBORSKIMI IN LJUBLJANSKIMI UČITELJSKIMI ABITURIENTI

Ker za Maribor ni ohranjen društveni arhiv, se lahko opiramo le na zapisnike sej OBUA v Ljubljani (Slovenski šolski muzej, fasc. 53). Dne 17. aprila 1934 so v zapisniku zapisali, da je iz Maribora prišel dopis tajnice pripravljalnega odbora odseka brezposelnih učiteljskih abiturientov, ki se hočejo nasloniti na ljubljansko organizacijo OBUA, 27. aprila 1934 pa so Mariborčani zaprosili, naj prideta k njim predsednik in tajnik ljubljanske organizacije, vendar se nista odzvala; vzrok ni bil naveden. V zapisnikih sej ne najdemo poročil o delovanju mariborske enote OBUA, zato pa je v tajniškem poročilu JUU za poslovno leto

1933/1934, 5. julija 1934, pri opisu obstoja in delovanja OBUA v Ljubljani, zapisano, da je bil tudi mariborskemu društvu poslan poslovník za delovanje OBUA, ki se je ustanovil tudi v Mariboru kot širša odsekova administrativna enota z namenom, da naveže brezposelne tovariše čim tesneje na stanovsko organizacijo. Mariborska enota je centralnemu odseku pomagala zbirati statistične podatke.

Pokazalo se je, da so bili tovariši iz ljubljanske organizacije OBUA v veliki prednosti pred mariborskimi, saj so imeli pogoste stike z vodilnimi ljudmi v JUU in tudi z banovinskimi prosvetnimi oblastmi. Zaradi teh stikov so imeli prednost pri nameščanju v državno službo, in to se je pokazalo pri namestitvah, kakor tudi pri zaposlitvi iz bednostnega sklada.

Po tečaju brezposelnih učiteljskih abiturientov v Ljubljani oktobra 1933 se je JUU, sekcija za dravsko banovino, ob vsaki priložnosti zavzemala za reševanje brezposelnosti učiteljske mladine. Sočasno pa je nastalo tesno sodelovanje med OBUA in sekcijo, ki je postala odseku stalna svetovalka in usmerjevalka dela, zlasti pri prizadevanjih za namestitev v učiteljsko službo, kar je prineslo brezposelnim tovarišem prvi veliki uspeh.

Iz razprave o proračunu bednostnega sklada za leto 1934/1935 (banovinski arhiv), z dne 10. februarja 1934, zvemo, da je prejelo podporo iz tega sklada v letu 1933/1934 (do 31. marca 1934) poleg drugih tudi 124 absolventov učiteljskih. (V evidenci OBUA, z dne 22. marca 1934, le 73, po navedbi JUU, z dne 5. julija 1934, v Učiteljskem tovarišu, pa okrog 250.)

Tudi vlada v Beogradu je iskala denarni vir za namestitev brezposelnih učiteljev. Našla ga je v draginskih dokladah, ki so jih prejeli državni uslužbenci. Sprejela je uredbo o znižanju draginskih doklad državnih uslužbencev in upokojencev. Najprej so jih reducirali poročenim državnim uslužbenkam, nato pa tudi drugim. V zapisniku 4. seje 8. zasedanja banskega sveta, z dne 7. februarja 1935, beremo, da je bilo v letu 1934 pomanjkanje učnih moči (572 na osnovnih šolah). Ni bilo kreditov, da bi jih namestili. Ko pa je izšla naredba o ukinitvi draginskih doklad, so iz tega prihranka namestili 460 učiteljskih abiturientov (niti OBUA niti JUU nista takrat izvedela za to

številko) in da je ostalo brezposelnih še 668 učiteljskih abiturientov.

Dne 15. maja je bil odbor OBUA v Ljubljani obveščen, da je ministrstvo za prosveto v Beogradu namestilo v dravski banovini 102 učitelja (najbrž iz let 1931 in 1932) in 5 učiteljic iz leta 1931. Stališče tedanjih oblasti je bilo, da je treba dati službe predvsem moškim. Ljubljanski OBUA je nato poslal v Beograd seznam učiteljskih abiturientov po socialnem stanju zaradi nadaljnjih nastavitvev, ki so bile opravljene še v septembru, oktobru in novembru 1934; skupaj torej 429 učiteljskih abiturientov. Ni bilo kreditov, da bi bili nameščeni vsi čakajoči od leta 1931 do 1933, pa tudi mnenja političnih funkcionarjev, ki so se vmešavali v izbiranje nastavljenih, niso dovoljevala pravičnih nastavitvev. Politični funkcionarji se niso držali vrstnega reda po letih mature. Tako je bilo iz leta 1934 nameščenih 75 moških in 31 žensk. Ljubljanski in mariborski učiteljski abiturienti so iz časopisnih objav kmalu ugotovili, da je bilo precej krivičnih namestitev zaradi protekcije.

Ustaviti se moramo tudi pri statističnih podatkih o stanju brezposelnih učiteljskih abiturientov in njih nameščanju do konca leta 1934, ker so zapisi o tem zelo različni. In to zato, ker niso v vseh statistikah upoštevane vse abiturientke, tudi tiste, ki so študirale na zasebnih učiteljskih v Ljubljani in Mariboru. To velja predvsem za statistične podatke v brošuri Brezposelno učiteljstvo in naše šolstvo, izdani marca 1937, in za prikaz učiteljskih abiturientov, ki ga najdemo v tajniškem poročilu JUU za poslovno leto 1934/1935, z dne 4. julija 1935. Najbližja dejanskemu stanju je statistika, ki jo je objavil OBUA v Učiteljskem tovarišu 21. februarja 1935. Toda tudi tu ni navedeno število tistih abiturientov, ki so šli študirat na univerzo ali se zaposlili izven šole, in deklet, ki niso več čakale na službo, ker so se poročile. Tudi zbiranje podatkov o namestitvah iz Učiteljskega tovariša ni zanesljivo, saj marsikatera namestitev ni bila objavljena v časopisu.

Po tej objavi (21. februarja 1935) je bilo učiteljskih abiturientov od 1931 do vključno 1934 1056. V letu 1934 jih je bilo nameščenih 429, ostalo jih je še 627; po podatkih banovinskega arhiva pa je bilo nameščenih 460 učiteljskih abiturientov, brezposelnih je ostalo še 668; jih je bilo skupaj torej 1128.

Primerjava statistik kaže, da je število 429 bliže dejanskemu stanju, pri ostalih brezposelnih (627) moramo odšteti 67 abiturientov, ki so bili nameščeni v letih 1931 in 1932. Kar se tiče števil iz banskega arhiva, je verjetno obema števila prišteto tudi število brezposelnih proforsorskih kandidatov. Števila 1128 brezposelnih učiteljskih abiturientov do leta 1934 nismo mogli dobiti, samo 1056 smo jih našeli.

Nerazumljivo je, zakaj so nastale napake v statistiki v brošuri Brezposelno učiteljstvo in šolstvo, izdani marca 1937. Zaobsega stanje od 1931 do 1936, toda izpuščenih je bilo 6 razredov maturantk iz zasebnih učiteljišč v Ljubljani in Mariboru, upoštevanih jih je bilo le 6. Naj bo naslednja statistična tabela poskus točnejše statistike. Podobno netočnost so zagrešili tudi pri navedbi nameščenih v letu 1934. Številka 340 je prenizka. Prav je 429, če bi se oprli na objave v Učiteljskem tovarišu z dne 29. marca 1934 (10), 17. maja 1934 (102), 13. septembra 1934 (112), 18. oktobra 1934 (36), 25. oktobra 1934 (48), 15. novembra 1934 (121) ali pa 460, kot je bilo navedeno na zasedanju banskega sveta 7. februarja 1935.

Razlike v teh številkah so nastale zato (vsaj tako beremo v Učiteljskem tovarišu), ker je banska uprava dobila število na podlagi prošenj, ki so jih učiteljski abiturienti vlagali, OBUA pa na podlagi šolskih poročil. (Glej tabeli 1 in 2, stran 540.)

Tudi ta statistika ni dovolj natančna, saj ne pokaže, kako so potekale namestitve po letih mature prosilcev. Prvo načelo izbire je bilo: vsi moški morajo dobiti službo. Drugo načelo naj bi bilo: ženske po letih mature. To načelo se ni spoštovalo. OBUA se je trudil, da bi uveljavil vsaj socialno načelo prosilk, praksa pa je v veliki meri kazala, da jih zaposlujejo na intervencijo politično uglednih oseb in organizacij, ne glede na leto mature. Pomanjkljivost dela OBUA je bila, da pri izbiri po socialnih vidikih niso pritegnili tovarišev iz Maribora. Zapostavljene so bile tudi abiturientke iz zasebnih učiteljišč. Krivico pri nameščanju učiteljskih abiturientov – v večjem številu iz ljubljanskih učiteljišč, iz mariborskih pa le moških in manjše število žensk –, so prosvetne oblasti popravile junija 1935, ko so nastavili 98 učiteljskih abiturientk.

Po državnih namestitvah v letu 1934 je banska uprava začasno namestila iz denarja bednostnega sklada za nagrado 400 do 600

dinarjev nad 100 učiteljskih abiturientov. V zapisniku 6. rednega zasedanja banskega sveta, z dne 4. februarja 1935, beremo v poročilu o proračunu bednostnega sklada za dravsko banovino za leto 1934/1935, da je bilo 606 podpirancev, od tega 299 absolventov učiteljišč.

Ker je bilo v Ljubljani večji del abiturientov (aktivnih v OBUA in tudi drugih) nameščenih, je dotedanji odbor opravil le še najnujnejše delo, to je pregled nastavljenih in nenastavljenih učiteljskih abiturientov. V Maribor so poslali pojasnilo o nastavitvi in jim odposlali prijavnice pole za nove abituriente. Potem je delo ljubljanskega odseka v glavnem prenehalo, vse do 26. junija 1936.

Tudi po velikih namestitvah v letu 1934 je ostalo še veliko učiteljskih abiturientk brez dela, kar 560. V poročilu tajnika sekcije JUU v Ljubljani, objavljenega v Učiteljskem tovarišu 4. julija 1935, beremo: »Izkušnja je pokazala, kako koristna je bila ustanovitev odseka za brezposelne učiteljske abituriente in kolike vrednosti je socialna statistika, ki jo je zbral odsek. Šele s pomočjo te statistike in točnih števil se je posrečilo odločujoče kroge dovoljno zainteresirati za reševanje vprašanja brezposelnosti med učiteljstvom.« V poročilu tajnika JUU, sekcije za dravsko banovino, na banovinski skupščini, 11. julija 1935, v Ljubljani beremo, da je bilo delo OBUA v drugem letu delovanja zelo uspešno. Pomagale so mnoge intervencije s posredovanjem potrebnih informacij o položaju brezposelne učiteljske mladine in slabega stanja šolstva pri pristojnih osebah, ki so lahko pripomogle k rešitvi tega perečega vprašanja. Pomagala je tudi stanovska organizacija. Nastavljenih je bilo nad 500 novincev in nad 100 preostalih iz bednostnega sklada.

Lahko trdimo, da so učiteljski abiturienti v OBUA v Ljubljani opravili dvojno uspešno delo. S pogostimi pisnimi pa tudi osebnimi intervencijami pri prosvetnem ministru, pri banovinskih oblasteh in pri drugih uglednih osebnostih, kakor tudi pri JUU, sekciji v Ljubljani, so uspešno izvajali moralni pritisk nanje, s socialno statistiko pa so prek predstavnikov v JUU vplivali tudi na izbor novo nastavljenih abiturientov.

Mariborski učiteljski abiturienti se niso mogli udeleževati v taki smeri kot ljubljanski, saj je bila razdalja med njimi prevelika.

Nerazumljivo pa je, če gledamo z današnjega stališča, zakaj so ostali učiteljski abiturienti v Mariboru tako razcepljeni. Večina brezposelnih učiteljic v Mariboru tedaj ni poznala dejavnosti ljubljanskega OBUA in ni vedela, da je okrajnemu učiteljskemu društvu v Mariboru naložena skrb zanje ter da prejema tudi denarna sredstva za njihovo eventualno dejavnost. V letu 1933/1934 je mariborsko učiteljsko društvo JUU razpolagalo s prispevkom za učiteljski naraščaj v višini 22.430 dinarjev. Od tega so za brezposelne učitelje porabili le 4.250,75 dinarja, preostali denar, 14.531,75 dinarja, pa v druge namene. Kar je še ostalo, je bilo neizkorišчено. Nihče razen ZMI ni javno pozival učiteljskih abiturientov prek dnevnega časopisa, da bi se zbrali zaradi ustanovitve lastne organizacije in lažjega boja za namestitev. Vendar je manjšina (tako zvemo v Učiteljskem tovarišu), predvsem moška mladina, poiskala stik z okrajnim društvom JUU tudi v Mariboru, ne da bi bilo takrat to splošno znano med njo. Neizkušenost mladih ni omogočila solidarnosti enotnega nastopa. Gotovo pa so bili tudi drugi razlogi, ki jih danes, po 50 letih, ni več mogoče ugotoviti. Učiteljske abiturientke, ki so zahajale v ZMI, so se posvetile edinemu, kar jim je bilo dosegljivo, to je izobraževanju ob predavanjih, ki jih je prirejalo društvo. Menile so, da same na svojo usodo ne morejo vplivati, politika nameščanja v učiteljske službe se je krojila nekje daleč nad njimi in mimo doslej veljavne zakonitosti.

NADALJNI RAZVOJ ZVEZE MLADIH INTELEKTUALCEV V MARIBORU

Leta 1934 se je položaj delavcev in izobražencev v dravski banovini in v Jugoslaviji zelo poslabšal. V Jugoslaviji je bilo 500 tisoč nezaposlenih delavcev, bilo pa je tudi veliko nezaposlenih izobražencev, učiteljev, profesorjev, inženirjev in drugih. Agrarna kriza je povzročila veliko revščino in brezposelnost na kmetih. Kako je banska uprava skušala v dravski banovini omiliti brezposelnost, smo že opisali. To stanje je porajalo vedno novo politično aktivnost raznih političnih skupin in organizacij, ki so prinašale prek svojih glasil svojih predloge in zahteve po reševanju težkega gospodarskega stanja. Leta 1934 so komunisti začeli

izdajati časopis Ljudska pravica. Zavzemal se je za reševanje položaja vseh zaradi krize prizadetih slojev. V Ljubljani se je konec leta 1934 pojavilo klerofašistično gibanje reakcionarne mladine z glasilom Straža v viharju, ki je zahtevalo vodilno vlogo vere v vsem javnem življenju. V Mariboru so nacionalisti ustanovili list Borba, ki je postavljala nacionalno socialistične zahteve in je s simpatijami pozdravila Hitlerjev prihod na oblast v Nemčiji. Na univerzi v Ljubljani so imeli močan vpliv študenti marksisti, ki so prirejali napade na režim; bili so za popolno gospodarsko, kulturno in politično samostojnost Slovencev. V Ljubljani je Bratko Kreft v letih od 1932 do 1935 izdal marksiistično revijo Književnost, ki je opozarjala na nevarnost fašizma, obenem pa se je zavzemala za rešitev nacionalnega vprašanja v Sloveniji in v vsej Jugoslaviji. Revija je zbudila pozornost mladine po vsej Sloveniji, bral jo je širok krog bralcev.

V Mariboru se je zmaga fašizma v Nemčiji vedno bolj čutila. Tu je živela številna nemška manjšina, ki se je organizirala v svojo organizacijo Kulturbund in postajala vedno bolj izzivalna do Slovencev. Ker je bila gospodarsko močna, je nastopala tudi kot delodajalec. Od tistih, ki so iskali delo pri njihovih podjetjih, je zahtevala popolno obvladane nemškega jezika, ki pa ga Slovenci pogosto niso znali dovolj dobro, zato niso dobili dela. Na drugi strani pa je bilo slovenskim zavednim ljudem ponižujoče govoriti v lastni državi nemško, namesto da bi manjšina govorila tudi slovensko. Takšno stanje je krepilo in zaostrovalo nacionalno in levičarsko usmerjenost mladine. To usmerjenost so krepili tudi levičarsko usmerjeni intelektualci, ki so jih reakcionarni režimi odirali iz centra (Ljubljane) v provinco (v Maribor, Ptuj, Mursko Soboto).

Maja 1934 je mariborsko mladino pretresel nepričakovan dogodek: policija je aretirala sokolske prednjake učitelja Milana Apiha in Franja Vrunča ter vrsto mladoletnih srednješolcev (skupaj 15). Obdolžila jih je komunističnega delovanja. Pokazalo se je, da šestojanuarska diktatura generala Živkovića ni mogla zatreti leve politične usmeritve, čeprav je policija neprestano preganjala pristaše komunistične partije. Delavce in mnoge izobražence, predvsem pa mladino, so ilegalne marksistične ideje vedno bolj privlačevale. In teh je bilo veliko. To je tem bolj razumljivo, saj je imel

Maribor zaradi precej razvite industrije velik odstotek proletariata. V komunističnih idejah so videli izhod iz tedanjega slabega gospodarskega in socialnega položaja vsi, ki so težko živeli, bili brezposelni, kakor tudi napredni intelektualci. Te so prodrle celo med dijak in dijakinje moškega in ženskega učiteljskega ter realke, kjer so nekateri na skrivaj študirali dela Marksa, Engelsa in Plehanova, ki so jih v tistem času natisnile založbe ENKA in EE. Ideje so širili med svobodoljubnimi tovariši v šoli in v šolskih organizacijah (Udruženje mariborskega učiteljskega naraščaja, UMUN, Napredek). O tem delovanju piše obširneje Franjo Fijavž v svojem prispevku v knjigi Učesnici i svedoci, I., 1974.

Mladina, ki se je združila v ZMI, se je prej ali slej, pod vplivom opredeljenih komunistov, ki so delovali med njo, večji del opredelila za levico, čeprav tega ni javno kazala. To je prihajalo do izraza pri razpravljanju o dnevnih dogodkih, člankih iz dnevnega časopisja in revij. Splošno simpatijo je žela revija Književnost. Na politično usmeritev brezposelne učiteljske mladine so v veliki meri negativno vplivale nepravilne namestitve v učiteljske službe v letih 1931 do 1935, zlasti na ženske, ki so bile v prosvetni politiki javno zapostavljene, saj je nekaj časa za učiteljice veljal celibat ali izguba službe in nižnji službeni prejemki za že prej poročene učiteljice.

V letih 1934 in 1935 je začela prihajati v ZMI nova nezaposlena, pa tudi zaposlena mladina z učiteljskega, trgoveške akademije in od drugod, med počitnicami pa tudi študentje z univerz. Nekateri so jo zapuščali zaradi službe v drugih krajih ali odsluženja vojaškega roka ali pa zaradi leve usmerjenosti njenih članov in obiskovalcev. Posebno živahnost so v društvo vnesli brezposelni profesor glasbe Leo Novak, aktivni profesor dr. Franjo Crnek in mariborski študentje, ki so študirali v Ljubljani, Pragi, Zagrebu, Gradcu. To so bili Ante Novak, Rudi Janhuba, Jaroslav Dolar, Franjo Žižek, Joža Štucin, Stanko Kociper, Janko Majhen, Riko Knez, Karel Rotovnik, Emil Smasek, Lea Prah, por. Smasek, Herta Haas, Silvira Tomazini, Mirko Novak in drugi. Sem so prihajali tudi študentje, ki so študirali v Zagrebu, na primer Pavle Žaucer, Karmelo Budihna, Josip Butinar, Pavle Jamšek, priznani emigrant, študent medicine Alfonz Grmek in drugi. Prihajali so tudi nekdanji

dijaki srednjih šol, ki so bili zaradi komunistične propagande izključeni iz šol, na primer Cvetko Zagorski, Jože Babič, Karl Audič, Tone Marinček, Lojze Omerza, Lado Marolt, Tone Remić, Vlado Vodopivec, Marko Rems in drugi. Od učiteljskih abiturientov so bili najbolj aktivni in vztrajni Pavle Šegula, predsednik društva od 1932 s presledki do 1936, Marica Vegan, por. Zorman, tajnica društva od 1932 do 1934, Ema Grbec, por. Logar, od 1933 s presledki do 1936, Zora Šerbak, por. Kopač, od 1934 do 1936, od jeseni 1934 tajnica, Andrina Kovačič, por. Žaucer, od 1935 do 1936, Ela Spanring, por. Žugelj, Branka Jurca, por. Potrč, Milena Vojnilović, Mira Florjančič in drugi. Sem so zahajali nameščenci Albert Murko, dolgoletni društveni blagajnik, od 1934 do 1936, Mirko Lorger, Ljubica Smerdu, por. Lorger, Romana Šerak, zobozdravstvenitehnik Oto Teichner, odvetniški pripravnik dr. Ivo Humar, absolvent trgoveške akademije Franc Marčec, Milena Godina, učitelj Karl Pišec in drugi. Posebna zanimivost društva je bila povezava z nekaterimi sindikalnimi aktivisti, ki so obiskovali študijski krožek, ki ga je vodil Cvetko Zagorski, na primer Maks Gašparič, Jože Duh, Vinko Divjak in drugi, obiskovali pa so ga tudi intelektualci, na primer študent Marko Rems in drugi. V inženirskem krožku so se zbirali poleg inž. Viktorja Šuškoviča občasno še inž. dr. Ljubo Knap, inž. Zaharija in drugi, katerih imen se ne spominjamo več. Seznam članov in obiskovalcev društva je nepopoln zaradi časovne odmaknjenosti obravnavane snovi. V aprilu 1936 je tedanji predsednik društva inž. Šuškovič v prikazovanju delovanja ZMI na policiji, kamor je bil pozvan, navedel, da ima društvo 302 članov.

Izmed vseh članov ZMI so bili poleg večletnega podpredsednika in nato izvoljenega predsednika inž. Šuškoviča najpomembnejši brezposelni profesor glasbe Leo Novak in prof. dr. Franjo Crnek, od študentov pa Ante Novak in drugi. Ti so z močjo svojega levega prepričanja in poznavanja marksizma ter s svojo zrelostjo idejno prebudili večino članov, ki so pogosto prihajali na sedež društva.

Čim več mladine se je redno zbiralo v ZMI, tem bolj se je kazala potreba po spremembi pravil. Zato je skupina članov: prof. dr. Franjo Crnek, študent medicine Alfonz Grmek, Leo Novak, predsednik Pavle Še-

gula in podpredsednik inž. Šuškovič, ob podpori pravnikov Štefana Kovača in Juleta Gabrovška predelala in dopolnila dotedanja pravila. Nova so bila sprejeta na izredni skupščini ZMI dne 14. februarja 1935. Pravila je odobrila kraljevska banska uprava z aktom II No 10311/2 dne 8. julija 1935. Iz akta je razbrati, da so bili predlagatelji novih pravil predsednik Pavle Šegula, učitelj, prvi podpredsednik inž. Šuškovič in kulturnoprosvetni referent prof. dr. Franjo Crnek.

V skrajšani obliki podajamo nekaj členov iz pravil ZMI:

»II. Smoter in sredstva društva.

Par. 3. Smoter društva je, da s socialno vzgojnim in narodno kulturnim delom dviguje duševne sposobnosti in zboljšuje materialne razmere svojih članov in s tem nacionalni, kulturni in etični napredek celotnega naroda. Sredstva za doseg tega smotra so: 1. združevanje in organiziranje vseh jugoslovanskih intelektualcev in s tem v zvezi ustanavljanje društvenih odborov; 2. skrb za sistematično in organizirano izpolnjevanje splošne in strokovne izobrazbe svojih članov zaradi notranjega dograjevanja, dozorevanja in samostojnosti svojih članov; 3. izdajanje knjig in publikacij zaradi seznanjanja javnosti s potrebami in stremiljenji mladih intelektualcev . . . ; 5. prirejanje zborovanj, tečajev, predavanj . . . ; 6. zbiranje statističnih podatkov o strokovnem položaju intelektualcev zaradi pobijanja brezposelnosti in organiziranja intelektualnega delovnega trga; 7. brezplačno posredovanje dela . . . ; 8. osebne in pismene intervencije pri oblasteh in korporacijah z dajanjem poročil, mnenj in predlogov o ureditvi in odpravi brezposelnosti . . .

Par. 12. Okrožni upravni odbor tvorijo: 1. predsednik, 2. dva podpredsednika in socialnozaščitni odbor zaradi delitve dela. Pravila predvidevajo tudi starešinski krog ZMI za člane, ki so dopolnili 38. življenjsko leto . . . Sledi opis drugih organov društva s podrobnim opisom njihovega dela.«

Pravila predvidevajo delovanje organizacije na območju vse Jugoslavije, drugače no društvo bi v tistem času tudi ne moglo biti dovoljeno.

V novi odbor so prišli poleg predlagateljev novih pravil tudi tajnica Zora Šerbak, por. Kopač, Albert Murko, Mirko Lorger, Joža Štucin in drugi. Vseh imen se ne spominjamo. Pavle Šegula ni več prebival v

Mariboru, nameščen je bil v Svetem Lovrencu na Dravskem polju, zato je prihajal v ZMI le poredkoma. Delo predsednika je opravljal podpredsednik inž. Viktor Šuškovič.

Zdaj je postala poglavitna dejavnost ZMI izobraževanje in ideološko osveščanje ter aktivizacija vseh mladih intelektualcev. Pod novim vodstvom se je društvo izrazito usmerilo v levo, v marksizem. Organizacija je odslej delovala pod ilegalnim usmerjanjem in pod taktičnim vodstvom komunistične partije. Pri tem usmerjanju so izstopali prof. Leo Novak, prof. dr. Franjo Crnek in študent Ante Novak. Njihova sposobnost približati se mladim, prebujati njihove interese, zainteresirati jih za oblikovanje lastne osebnosti z izobraževanjem, za spremljanje dogajanj v družbi neposredno in prek časopisja, revij se je takoj uveljavila. Mladi so vedno bolj redno zahajali v društveni prostor, se med seboj spoznavali in se prostovoljno prepuščali vodstvu svojih spontanih mentorjev, kakor bi lahko imenovali predvsem prof. Lea Novaka in prof. Franja Crneka. Nova pravila so poudarila potrebo, da se za mlade organizira čim bolj vsestranski študij. V tej smeri so delovali brata Leo in Ante Novak ter prof. Franjo Crnek, ki je vodil kulturnoprosvetni odsek.

V okvir kulturnoprosvetnega odseka so od leta 1935 sodili naslednji pododseki:

a) predavanja, vodila sta jih Leo Novak in Franjo Crnek,

b) ženski krožek, ki ga je od januarja 1935 do februarja 1936 vodila študentka Joža Štucin, nato Andrina Kovačič, por. Žaucer, učiteljska abiturientka do aprila 1936, naposled pa Milena Godina,

c) umetniški seminar, vodil ga je Jaroslav Dolar,

č) dramsko sekcijo je vodil najprej Emil Smazek, nato Jože Babič pa Franjo Žizek,

d) stenski časopis; njegovi voditelji so se često menjavali, najprej se je z njim ukvarjal inž. Viktor Šuškovič, nato prof. Franjo Crnek, potem pa Jože Babič, Rudi Janhuba, Leo Novak,

e) knjižnica, časopisi; ta odsek so ustanovili pozneje, vodila sta ga Pavle Šegula in njegova namestnica Mira Florjančič,

f) diskusijski krožek je vodil Cvetko Zagorski,

g) izlete s kulturno-političnim programom je organiziralo vodstvo.

Začelo se je tedensko prirejanje internih predavanj raznih strok. Predavatelji so bili člani ZMI, pa tudi zunanji simpatizerji nje-nega programa, ki so bili pripravljeni brez-plačno predavati mladim. Smisel predava-nj ni bil samo v tem, da bi si mladi širili izobrazbo, marveč predvsem, da bi si pridobi-li marksistični pogled na svet in se uspo-sobili za razpravljanje in za samostojno na-stopanje. Predavanja so obravnavala snov z različnih področij znanosti, na primer iz po-litične ekonomije, prava, zgodovine, politi-ke, psihologije, literature, umetnosti, filozo-fije, medicine itd. Nekdanji člani se spomi-njajo vrste predavanj, nekatera so navede-na v zapisnikih zasliševanj članov ZMI (Pokrajinski arhiv v Mariboru, sodni akt 638/36 okrožnega sodišča v Mariboru). Predavatelji in teme:

Prof. Leo Novak je imel vrsto predavanj iz psihologije (Freudova psihoanaliza, Ad-lerjeva individualna psihologija, Determi-nante individualnega razvoja in druge te-me).

Prof. dr. Franjo Crnek je večkrat predaval o raznih družbenih problemih, na pri-mer o ženski enakopravnosti, o šoli in druž-bi itd.

Študent Ante Novak: več tem iz peda-gogike in psihologije.

Inž. Viktor Šuškovič: Psihoanaliza, Kul-turne razmere in Nemčiji.

Ekonomist Stane Jesih: Nastajanje ka-pitala v kapitalističnem gospodarstvu, in še mnoge druge teme iz gospodarstva.

Jaroslav Dolar: Slovensko meščanstvo, Socialna lirika, Nemški pesnik Heinrich Heine.

Dr. Stojan Pretnar: Mednarodno pravo, teme iz zgodovine.

Dr. Ivo Humar: tema iz prava.

Dr. Vladimir Kralj: O gledališču.

Prof. Marjan Kozina: O glasbeni umet-nosti.

Dr. Vlado Travner, sodnik okrožnega sodišča v Mariboru: Problemi Židov, humoristični večer (bral je lastne humores-ke in epigrame, ki so izšli tudi v časopisju).

Prof. Jože Karba: tema iz filozofije.

Študentka Herta Haas: Žensko vpraša-nje.

Ema Grbec, por. Logar, učiteljska abitu-rientka: Svetovni nazor.

Andrina Kovačič, por. Žaucer, učiteljica abiturientka: Položaj žene v družbi.

Fran Žižek, študent: štiri predavanja o gledališki umetnosti.

Rudi Janhuba, študent: O fašizmu.

Stanko Kociper, študent: teme se ne spominjamo več.

Prof. Franjo Baš: Kolonizacija Podravja.

Prof. Šlebinger: teme se ne spominja-mo.

Rudolf Golouh, publicist, direktor Borze dela: tem se ne spominjamo več.

Dr. Smerdu: O splavu.

Zaradi časovne odmaknjenosti seznam ni popoln.

Predavanja so polagoma razgibala čla-ne, da so začeli diskutirati in samostojno študirati ter se pripravljati na lastna preda-vanja. Kritika jim je pomagala bistriti pro-bleme, ki so se jih lotevali, da so se mogli iz-popolnjevati naprej.

Zveza mladih intelektualcev je skrbela tudi za strokovno izobrazbo bodočih učite-ljev. V dogovoru s Srednjo sadjarsko in vi-narsko šolo v Mariboru je organizirala več praktičnih tečajev o sadjarstvu in vlaganju sadja. Ta dejavnost je bila predvidena kot izvenšolska dejavnost učiteljev na vasi.

Na ženskem krožku so udeleženke skupno brale in se pogovarjale o knjigi Au-gusta Bebla Žena in socializem. Včasih je predavala učiteljica Milica Stupan.

Umetniški seminar je vodil dipl. fil. Ja-roslav Dolar. Nanj je zahajalo ožje število članov, ki so se zanimali za kulturna vprašanja. Vodja je priredil več predavanj iz zgodovine umetnosti.

V dramski sekciji so se udeleževali Al-bert Murko, Jože Babič, Fran Žižek, Emil Smasek, Ljubica Lorger, Milena Godina in drugi. V letu 1934 je sekcija priredila v dvo-rani Zadružnega doma socialno igro Marija v predmestju. Igro je iz nemščine prevedel Emil Smasek. V igri so nastopali poleg ne-katerih članov ZMI tudi nečlani, ki so spa-dali v igralsko skupino Emila Smaska, ki se je ljubiteljsko že prej ukvarjal z igranjem gledaliških iger. Igro je morala odobriti po-licijska cenzura. Fran Žižek je bil tudi član dramske sekcije, vendar je imel svojo sku-pino, v kateri so bili člani ZMI: Jože Babič, Gabrijela Spanring in nekateri člani delav-skega kulturnega društva Svoboda iz Stu-dencev in Pobrežja pri Mariboru. Te prire-ditve so se organizirale v okviru delavskega kulturnega društva Svoboda oziroma Vzajemnosti. Prirejali so samostojne prireditve, sodelovali pa so tudi na prireditvah, ki so jih

organizirali drugi. Študentka Joža Štucin je priredila leta 1935 v gledališču samostojen plesni večer. Dne 12. maja 1936 so v Ljudski univerzi v Mariboru priredili materinski dan. Na tej prireditvi so nastopili Milena Godina, roj. Ivanuš, Jaro Dolar, Leo Novak in Milica Ostrouška. Recitirali so odlomke Ivana Cankarja, pesmi Otona Župančiča in Toneta Seliškarka.

Posebna dejavnost v ZMI je bilo tudi pisanje prispevkov in risanje karikatur za stenčas, ki so ga menjavali vsak teden. Prispevke so pisali Viktor Šuškovič, Leo in Ante Novak, Joža Štucin, Cvetko Zagorski, Jože Babič, Rudi Janhuba, Franjo Crnek, Jaroslav Dolar, Pavle Šegula, Oto Teichner in drugi. Ante Novak je organiziral izmenjavo aktualnih člankov med študentskim klubom Mladi Triglav v Ljubljani in ZMI. Precej člankov iz stenčasa se je ohranilo v sodnem aktu 336/1936; hrani ga Pokrajinski muzej v Mariboru. Nekaj naslovov: Hitlerizem na Češkem, Hitlerizem na Dunaju, Vojna psihoza v Tretjem Reichu, Načrtno gospodarstvo v Sovjetski zvezi, »Uspeh« Hitlerjevega gospodarstva, Rasist govori, Križarska vojna zopet Moskvo, Za mir (internacionalna konferenca mladine za mir 1. marca 1936), Bruselj 29. februarja, Borba za univerzitetno avtonomijo v Jugoslaviji, Poitalijančevanje v Istri, aktualni članki iz časopisov Beograjske novosti in Politika, Jenkova proslava, Kako je mislil in govoril A. Radić, Kako je z znanostjo, Kulturno življenje v Mariboru, Mariborsko gledališče, Mariborska ljudska univerza, Plesni večeri, Program dela ženskega krožka, Mirovna številka stenčasa: Slovenci in vojna, Žene in vojna, dve sceni iz velike vojne, Fašistični pohod v Afriko, Vojni stroški, Japonska, Verdun, Volga v plamenih, O posedovanju zemlje v Španiji, Prvi vtisi novinca v ZMI, Človek in stroj itd.

Iz naslovov prispevkov v stenčasu vidimo, da so se člani zanimali za zelo različne aktualne probleme in želeli, da bi tudi druge tovariše zainteresirali zanje. Posebna zanimivost so bile karikature Jelke Spanring, por. Žugelj, ki so žele splošno odobravanje in občudovanje.

Prav prispevki za stenčas so aprila 1936 po naključju postali usodni za obstoj društva. Dne 4. aprila 1936 je ljubljanska policija prek svojega agenta Vrečarja opravila hišno preiskavo akademskega društva Mladi Triglav v Ljubljani zaradi suma komuni-

stične propagande. Našli so prispevke za stenčas in jih ocenili za komunistično propagando. Na nekaterih prispevkih je bila oznaka ZMI, in to je kazalo na povezanost Mladega Triglava z ZMI. Ljubljanska policija je zahtevala hišno preiskavo tudi v društvu ZMI v Mariboru. Tam so zaplenili predvsem prispevke za stenčas. Kako se je zadeva razpletla, o tem pozneje.

Dopise za stenčas so dopisniki prinašali v nabiralnik oziroma predal. Podpis avtorja ni bil obvezen. Zato je policija odkrila le 10 dopisnikov.

Člani so po svojem interesu obiskovali tudi zunanja predavanja v Ljudski univerzi, pri Ženskem društvu in drugod. Člani ZMI so obiskovali tudi predstave v Slovenskem narodnem gledališču. Gledališka uprava jim je odstopila ložo, da bi jim omogočila brezplačen obisk predstav. Vodstvo ZMI se je odločilo tudi za poseg v gledališko repertoarno politiko. Poslalo je svojo delegacijo (Leo Novak, Jože Babič, Ema Grbec, por. Logar), h gledališkemu ravnatelju in ta je zahtevala spremembe gledališkega repertoarja v napredni smeri. Dosegli so na primer uvrstitev predstave Kvadratura kroga sovjetskega avtorja in drugih naprednih predstav v redni program. Nato so izvedli v gledališču demonstracije (vodil jih je Fran Žižek), ker so odpustili gledališkega igralca Maksa Furijana, in izžvižgali limonadno igro Odgovorena noč.

Vsakdanja dejavnost članov ZMI je bilo branje časopisov in revij, ki jih je društvo brezplačno dobivalo od raznih uredništev, na primer mariborski Večernik, ljubljansko Jutro, Ljudska pravica in drugi. Na razpolago so imeli revije Književnost, Sodobnost, Mlada pota itd. Nekateri člani pa so se ukvarjali s širjenjem marksistične literature založbe EMKA, Mirko Lorger, inž. Šuškovič in Cvetko Zagorski. Revijo Mlada pota so širili Cvetko Zagorski, Branka Jurca, Lea Prah, por. Smasek, Andrina Kovačič, por. Žaucer v povezavi z mladinci delavci. Imela je do 200 izvodov. Od časa do časa so člani priredili ustni časopis. Skupina članov si je razdelila posamezne politične dogodke, opisane v časopisih, in jih ustno sporočala navzočim, temu je nato sledil živahen pogovor.

Druga oblika približevanja politično-družbenega dogajanja mladini je bil tako imenovani diskusijski krožek, ki so ga obiskovali tudi nekateri sindikalni delavski

aktivisti, na primer Maks Gašparič, Jože Duh, Vilko Divjak in drugi, kakor tudi nekateri študenti, na primer Marko Rems in drugi. Vodil ga je Cvetko Zagorski. Navzoči so analizirali članke iz dnevnega časopisja in revialnega tiska (na primer iz Književnosti).

Ena izmed oblik delovanja ZMI so bili tudi izleti v okoliške kraje Maribora (vznožje Pohorja pri Bistrici ob Dravi, Ruška koča na Pohorju, Kozjak, itd.) s kulturno-političnim programom. Pri tem so pogosto imeli stike tudi z delavskimi organizacijami. Ko presojamo delo ZMI, ne smemo spregledati vpliva komunistične partije in SKOJ na njeno delovanje, ne da bi glavnina članov vedela za to. Pa vendar je prav to delovanje privedlo večino članov do naprednih stališč. Delovanje komunistične partije v ZMI nam Ante Novak predstavlja takole: »Program in struktura članstva ZMI sta omogočala komunistični partiji, zlasti njenemu mestnemu komiteju v Mariboru, deloma pa tudi SKOJ (temu v manjši meri, saj se je SKOJ angažiral v mnogih drugih organizacijah), legalizacijo njenega boja na zelo široki fronti.

Prek ZMI je partija zlasti v letih 1934 do 1936 legalizirala svojo kulturno in kulturno-prosvetno politiko, v njej in prek nje je propagirala moderne (to je marksistične) prijeme na področju pedagogike, psihologije, filozofije in tudi na drugih področjih. ZMI je bila za partijo idealen vzvod za povezovanje mnogih organizacij, strokovnih in kulturno-prosvetnih. S tem da se je ZMI na tak način popularizirala in si dvigala svoj ugled, so bila hitro pripravljena tla tudi za povezovanje in skupne akcije na drugih področjih, zlasti proti nacifašizmu, v mladinskem mirovnem gibanju in drugod, malo teže pa za skupne akcije za pravice delovnih ljudi, proti brezposelnosti itd. Tu je bila oblast najbolj budna in je s pomočjo policije skušala za vsako ceno preprečiti stike med intelektualci in intelektualno mladino na eni strani ter delavskim razredom, zlasti njegovo mladino na drugi.

Zato je partija prav na tem področju segala po polleganih metodah. Največje in prav presenetljive uspehe je dosegla z organizacijo izletov vseh mogočih organizacij in društev, »slučajno« na isti dan in po različnih poteh ter z različnim namenom (piknik, zabava, šport itd.) »slučajno« na isto točko z dobro premišljeno taktiko »slučajnega«

medsebojnega povezovanja in mešanja množice izletnikov, da bi se končno odločili za skupen program (to je bil spet posrečen skupek za to priložnost pripravljenih točk od recitacij do skečev, od »poročil« in govorov do organizirane delavske in revolucionarne pesmi). Zveza mladih intelektualcev je pri vseh teh »slučajnih« srečanjih odigrala vidno vlogo. (Te dejavnosti se spominja tudi tedanji sindikalni aktivist Maks Gašparič, ki je te izlete organiziral po sindikalni liniji.):

»Znotraj ZMI so komunisti pod vodstvom partije organizirali svoj kulturno-prosvetni in izobraževalni program, kakor smo opisali v sestavku. Pri tem so prav komunisti pazili, da ne pride do prehitre kompromitacije. Tu je morda najbolj značilen 'pedanten', po vsakem prispevku točno evidentiran arhiv stenčasa, ki je očiščen vsega 'kompromitirajočega' gradiva kot vaba čakal na preiskavo. Zato državno tožilstvo ni moglo v 200 prispevkih (!) najti ničesar, kar bi omogočilo sodbo. Žal pa so bili pri policijski preiskavi najdeni prispevki izmenjave člankov s stenčasi drugih organizacij, kar je sprožilo pregon v drugi smeri.

Končno pa je ZMI služila komunistični partiji tudi za kamuflažo, za legalizacijo nekaterih članov in zvezo. Tako je brezposelni glasbenik Leon Novak svojo funkcijo sekretarja mestnega komiteja v veliki meri opravljal kot aktivist ZMI. Zveze smo vzdrževali z dopisno knjigo, nekaj časa pa celo s stalnim 'dežurstvom'. V važnih in odločilnih trenutkih je bil dežurni vselej, če že ne organiziran partijec ali skojevec, pa vsaj povsem zanesljiv simpatizer. Prek dopisne knjige (moramo upoštevati, da takrat še ni bilo kaj prida privatnih telefonov), ki je sicer služila za medsebojna sporočila in dogovore med posameznimi člani, smo seveda v stilu takih sporočil napovedovali ilegalne sestanke, prevzem in prenos ilegalne literature in drugih materialov, opozarjali na nevarnosti itd.

V tem pogledu je bil zlasti ugoden položaj lokala ZMI – v gradu, nasproti kavarne Astorija, na mestu, kjer je živ-žav mimoidočih izredno živahen. Tako so že signali na oknih in hodnikih opozarjali na položaj, policiji je bilo praktično nemogoče kontrolirati komunikacije. Tako je prostorni trikot grad (ZMI)-kavarna Astorija-grajska kavarana, kljub izredno veliki prisotnosti detektivov, ovaduhov, bil – pred očmi policije –

center vsega ilegalnega delovanja. V grajski kavarni je namreč med drugim plesalec (pogosto smo jih menjali) zaprosil lepotico, policijsko sekretarko za ples, ji zašepetal med plesom geslo in zvedel za vse načrte policije... Medtem ko je dežurni v ZMI bral literaturo ali dremal...

Zveza mladih intelektualcev je torej za komunistično partijo imela trojno funkcijo: kot mobilizatorica in vzgojiteljica svojih članov, kot nosilka mnogih akcij in kot prikrita streha ilegalne dejavnosti.

Zveza mladih intelektualcev se je odzivala tudi na mednarodne dogodke, tako je na primer poslala pozdravno pismo svetovni mirovni konferenci mladine v Bruslju, (konec februarja 1936), ki je pričalo o društveni solidarnosti v boju mladine vsega sveta za svetovni mir in solidarnost v boju proti fašizmu. Napisal ga je prof. Leo Novak.

Naposled ne smemo prezreti, da je ZMI ves čas svojega delovanja tudi brezplačno posredovala delo, kar je večini članov, ki so prišli v njene prostore, bilo na začetku najvažnejše. Praksa je pokazala, da je bilo začasnih zaposlitev daleč premalo za vse prosilce. Najprej je zbirala vsakovrstne ponudbe začasne zaposlitve (največ inštrukcije in delovna mesta vzgojiteljic, v času gospodarskih prireditev pa razne druge zaposlitve) in odbirala najprimernejše in najpotrebnejše člane zanje, zlasti v nujnih primerih, kar tajnica. Od leta 1935 je to delo opravljal socialno zaščitni odsek pod vodstvom dr. Iva Humarja. Odsek je seznanjal javnost z obstojem borze dela za inteligenčne poklice pri ZMI z objavami med reklamami pred kino predstavami in v časopisih. Z dopisi se je obračal na razna podjetja. Najpogostejše so se oglašali starši, ki so iskali inštruktorje ali vzgojiteljice za svoje otroke. V času poslovnih sejmov ali podobnih prireditev so se tudi razne gospodarske organizacije obračale na društveno borzo dela.

Omenili smo že, da so prispevki na stenčasu postali aprila 1936 povod za poznejši razpust organizacije ZMI. Do njega je prišlo junija 1936 (arhiv SRS, fasc. 102, 83). Predstojništvo mestne policije v Mariboru je napisalo ovadbo proti Leu Novaku in drugim članom ZMI zaradi suma komunistične propagande, 11. aprila 1936 jo je izročilo državnemu tožilstvu v Mariboru zaradi sodnega kazenskega postopka proti Leu Novaku, Otonu Teichnerju, inž. Viktorju Šuškoviču, Zori Šerbak, por. Kopač, Jaroslavu

Dolarju, Joži Štucin, Albertu Murku, Mariji Florjančič, Andrini Kovačič, por. Žaucer, dr. Ivu Humarju, 29. aprila pa še proti Pavletu Šeguli, Jožetu Babiču, Rudolfu Janhubi in prof. Franju Crneku, ker so bili ali funkcionarji zveze ali dopisniki stenčasa. Sklicevalo se je na 200 člankov, ki jih je zaplenilo z oceno, da so komunistično tendenciozni. Izreklo je domnevo, da so pisani v duhu in na podlagi sklepov 7. kongresa kominterne, ki jih je objavil politični biro Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije. Ti sklepi obsegajo obsežna navodila, kako naj se delovanje partije legalizira itd. Predstojništvo je navedlo, da je bil stenčas najbrž uveden prek Lea in Anteja Novaka in da sumi, da nameravata imenovana postopno propagirati komunistično propagando med člani ZMI, ki v političnem pogledu še niso pokvarjeni. Vsi navedeni so bili zaslišani na okrožnem sodišču v Mariboru, ki je spis poslalo v Beograd državnemu tožilstvu pri državnem sodišču za zaščito države kraljevine Jugoslavije. To pa ga je 17. junija 1936 vrnilo, češ da ni našlo podlage za sodni pregon Lea Novaka in drugih zaradi kakršnega koli prekrška. O tej rešitvi je bilo okrožno sodišče v Mariboru, kakor tudi predstojništvo mestne policije v Mariboru obveščeno šele 17. aprila 1937. (Vsa dokumentacija o pregonu ZMI je posneta po sodnem spisu okrožnega sodišča v Mariboru, št. 336/36 in jo hrani Pokrajinski arhiv v Mariboru.)

Medtem je junija 1936 bilo društvo razpuščeno. Akta o tem ni najti. Banska uprava je ZMI črtala iz svoje evidence društev 27. novembra 1936 (Arhiv SRS, fasc. 10283). Razpustitev ZMI ne pomeni popolne prekinitev dela njenih članov, saj je članstvo delovalo naprej v pollegalni obliki (pomoč pri tekstilni stavki v Mariboru, v akcijah mirovnega gibanja itd.). Iz sodnega spisa proti Leu Novaku in drugim članom ZMI vidimo, da sta bili mariborska in ljubljanska policija tako prenapeti, da sta z ovadbo propadli šele pri državnem tožilstvu državnega sodišča za zaščito države v Beogradu.

Zveza mladih intelektualcev pa je imela tudi simpatizerje. To je lepo razvidno iz izjave dr. Vlada Travnerja, sodnika okrožnega sodišča v Mariboru, ki je bil v tej zadevi pozvan pred sodnika kot prič, ker je v ZMI dvakrat predaval. Me drugim je izjavil: »Jaz sem imel trden vtis, da so to mladi, idealno misleči ljudje, ki skrbijo na svojih društvenih

sestankih po svojih najboljših močeh za splošno izobrazbo in ki se žele tudi javno udeleževati na kulturnem polju. Saj so ti mladi intelektualci priredili še 12. maja 1936 v Ljudski univerzi v Mariboru materinski dan ...».

Zanimivo je, da tudi politični delavec, pisatelj in publicist Rudolf Golouh v svojih spominih omenja delovanje ZMI. Med drugim piše: »Politični boji so se z ene in druge strani vodili večji del podtalno ... Komunistični agitatorji so bili pri tem mnogo spretnejši. Na njihovo pobudo je bilo v času diktature ustanovljeno v Mariboru društvo brezposelnih intelektualcev (Zveza mladih intelektualcev), edino te vrste v Jugoslaviji in morda sploh na svetu. V tem društvu so se zbirali predvsem intelektualci, ki so po opravljenih diplomskih izpitih ostali brez službe. To je bil takrat pereč problem in banska uprava ga je skušala omiliti s tem, da je ustanovila 'bednostni fond' (tako ga je sama krstila), iz katerega je nakazovala tem mladim ljudem neznatne mesečne podpore. Neuradno sem se zavzel za to društvo, da je dobilo brezplačne prostore v gradu, kjer se je nato ta komunistično usmerjena mladina lahko shajala več let. V teh prostorih so bila na dnevnem redu predavanja in diskusije o vseh možnih aktualnih vprašanjih. Tudi jaz sem večkrat predaval tej mladini. Kmalu se je na vratih gradu (v resnici v društvenem prostoru) pojavil stenski časopis s sestavki in parolami, ki bi še vruga vžgali. Za to nenavadno obliko propagande se je poleg prestrašene meščanske javnosti začela kmalu zanimati tudi policija ... Bilo pa je med njimi tudi takšno število vztrajnih mladih borcev, ki so med okupacijo z dejanji izpričali predanost stvari revolucije.« V tekstu najdemo tudi več netočnosti. Pisec spominov je bil že star, ko jih je pisal, in ni več preverjal naključnih informacij o članih ZMI med vojno, zato niso povsem točne. Od članov omenja Franja Vrunča, Štefana Kovača, inž. Viktorja Šuškoviča, Rudija Janhubo in Lea Novaka.

Mladi, predvsem brezposelni intelektualci, najprej v največjem številu brezposelni učiteljski abiturienti, nato tudi drugi člani ZMI, so izgubili z razpustom ZMI svojo organizacijo, ki jim je dajala vsebino in perspektivo v času brezposelnosti ter jim pojasnjevala, kje so vzroki, da so v družbi odrinjeni na rob. Posrečilo se ji je, da je večini dala napredno politično idejno usmeri-

tev, ki jih je tudi pozneje vodila skozi življenje. Brezposelni učitelji so se v letu 1936 po razpustu ZMI vključili v OBUA JUU, pododsek Maribor, kamor so prenesli izkušnje in način dela ter idejno-politično usmeritev in s tem oživeli delo odseka OBUA. Kot aktivni učitelji so se vključili v Učiteljski pokret, novi odsek pri JUU, sekciji za dravsko banovino, ki je uvajal mlade učitelje v raziskovanje socialnega okolja otrok, s čimer so se šele bolje povezali z okoljem, v katerem so službovali. Tako so mogli uspešnejše delati v šoli in tudi izven nje.

Največja vrednost naprednega idejnega usmerjanja v ZMI se je pokazala med narodnoosvobodilnim bojem. Skoraj vsi nekdanji člani so se v tej ali oni obliki udeležili boja proti okupatorju in nazadnjaštvu v letih 1941–1945. V boju za svobodo domovine in novi družbeni red so dali svoje življenje glavni organizatorji dela v ZMI, komunisti, katerim se je posrečilo pripeljati večino članstva na marksistične pozicije. To so bili prof. dr. Fran Crnek, inž. Viktor Šuškovič in prof. Leo Novak. Enako tudi cela vrsta članov Karel Rotovnik, Stanko Kociper, Selvira Tomazini (narodni heroj), Janko Majhen, Mirko Novak, Marko Rems in drugi. Iz njenih vrst so izšli številni aktivisti Osvobodilne fronte in partizani narodnoosvobodilnega boja.

PONOVNA OŽIVITEV DELA ODSEKA BREZPOSELNIH UČITELJSKIH ABITURIENTOV LETA 1936 V LJUBLJANI IN MARIBORU

Ustavimo se najprej pri navedbah arhiva banskega sveta, v katerih najdemo podatke o nadaljnjem reševanju brezposelnosti v dravski banovini, tudi tistih, ki govorijo o učiteljskih abiturientih. Ko se je banski svet v času od 4. do 14. februarja 1935 (fasc. 9) sestal, da bi sestavil proračun za leto 1935/1936, se je ustavil tudi pri realizaciji proračuna izrednih dohodkov in izdatkov »bednostnega sklada« za leto 1934/1935. Ugotovil je, da je bila v tem proračunu postavka, ki je predvidevala kredit za zaposlitev brezposelne višje kvalificirane delovne sile, z zneskom 650 tisoč dinarjev visoko prekoračena, dvignila se je na 1.500.000 dinarjev. Pri naštevanju podpirancev do konca marca 1935 naletimo na 299 absolutov

učiteljski od vseh 606 podpirancev (45 absolventov visoke šole, 77 absolventov srednjih šol, 161 z nižjo srednjo šolo, 24 z osnovno šolo). Ugotavljajo, da obstaja velik naval na te podpore in da bodo odslej upoštevani le višje kvalificirani brezposelni, to je absolventi srednjih in visokih šol. Kako je deloval bednostni sklad v proračunskem letu 1935/1936, vzemo iz zapisnikov VII. zasedanja banskega sveta z dne 11. do 19. februarja 1936 (fasc. 10), ko je zasedala že nova garnitura banskega sveta. Državne volitve so bile 5. maja 1935. Po teh volitvah je v dravski banovini zmagala Slovenska ljudska stranka, ko se je v avgustu 1935 vključila v JRZ (Jugoslovanska radikalna zajednica). Prišlo je do politično upravnih sprememb. Na prvi seji 7. rednega zasedanja banskega sveta dravske banovine, z dne 17. februarja 1936, so bili razrešeni stari in postavljeni novi člani banskega sveta (44).

Tudi v proračunskem letu 1935/1936 je bilo predvidenih 650.000 dinarjev za podpiranje višje kvalificiranih brezposelnih. Vsota pa je bila premajhna, in so jo med letom večkrat povišali. Skupaj je bilo porabljenih 2,5 milijona dinarjev. Večidel za nameščance po uradih, največ prosilke z meščansko šolo. Iz te vsote je bilo čez leto nameščenih prek 600 oseb. Mesečne podpore so znašale od 300 do 800 dinarjev. Tudi za novo proračunsko leto je bil predviden znesek 650.000 dinarjev, od tega se bo porabilo 350.000 dinarjev za absolvente učiteljskih šol, ki že več let čakajo na službo. (Namera se ni realizirala.)

Josip Breznik, načelnik prosvetnega oddelka, je na tem zasedanju (19. februarja 1936) med drugim poročal, da manjka 150 učiteljev, da je še vedno visoko število nezaposlenih absolventov učiteljskih, teh je 546 in okoli 100 diplomantov z univerze. Banska uprava je podpirala nad 100 teh brezposelnih iz bednostnega sklada. Manjkalo je več kot 1300 učilnic, kazali so se kvarni vplivi na učence in na učne uspehe učencev. Odprlo se je 150 novih razredov, v 262 razredih je bilo število učencev prek 65, treba bi bilo nadaljevati z delitvijo obstoječih razredov. Banski svetnik Alojz Mihelčič je predlagal namestitve brezposelnih učiteljev in profesorjev na prazna mesta po šolah v Sloveniji, banski svetnik Franc Bajlec pa ponovno organiziranje višje gimnazije v Murski Soboti.

Na 5. seji 7. zasedanja banskega sveta je

dr. Juraj Adlešič v svojem govoru o brezposelnosti in delomrznosti povedal, da so iz bednostnega sklada dobili največ pomoči višje kvalificirani brezposelni, ki so bili nastavljeni iz tega sklada, zato je bilo preveč delovne sile po uradih, zato je bil proti nameščanju iz bednostnega sklada. Potem je podal svoje mnenje, da izvira brezposelnost iz delomrznosti in da je treba po vzoru Italije, Bolgarije, Nemčije in Avstrije ustanoviti delavske oddelke za gradnjo cest, izsuševanje močvirja itd., ki bi rešili vprašanje brezposelnosti. Ukiniti se morajo vse individualne denarne podpore. Treba je zbrati več denarja, kot se ga je zbralo doslej. Ni dovolj, da se zbira dohodek bednostnega sklada le iz prispevkov delodajalcev in delojemalcev; prispevati morajo vsi sloji, to je hišni posestniki, trgovci, obrtniki, svobodni poklici, večji posestniki kmetij, zbrati ga treba tudi od tantiem, sejinin podjetij in društev. Bednostni sklad naj se preimenuje v sklad javnih del. Potem je podrobneje pojasnil, kako naj ta dela potekajo v dravski banovini. Sprejeli so tudi nov pravilnik o davščinah za krite izrednih izdatkov bednostnega sklada v dravski banovini za leto 1936/1937. Ker je doslej plačevalo v ta sklad le 8 % prebivalcev, naj se sedaj razširi krog plačnikov izrednih davščin tudi na gozdno posest (2 kubična metra lesa na 10 ha gozda), naj se pobira davek od obresti hranilnih vlog in tekočih računov, posojil in terjatev, tantiem in sejinin. Skupaj naj se zbere 5.850.000 dinarjev in le toliko naj se jih porabi od 1. aprila 1936 do 31. marca 1937. Pri razdelitvi bednostnega sklada naj bi veljalo načelo, da bi prejeli denar le tisti kraji, ki so ga zbrali. V preteklem proračunskem letu (poročano 11. februarja 1936) je bilo izdano na račun bednostnega sklada 1.200.000 din za zaposlitev višje kvalificirane delovne sile, predvsem za učiteljstvo. Po načinu zbiranja je nedopustno, da se iz tega sklada nastavlja učiteljstvo, za katero mora skrbeti država.

Posledica tega Adlešičevega stališča je bila, da so 1. aprila 1936 odpustili iz učiteljske službe vse učiteljske abituriente, podpirance iz bednostnega sklada, večinoma ženske. Po navedbi v Učiteljskem tovarišu 9. aprila 1936 jih je bilo 183. Nikogar ni več skrbelo, kako se bodo naprej preživljale, niti kakšna škoda bo nastala po njihovem odhodu za učence v osnovnih šolah, ki niso imele dovolj učnih moči za uspešen pouk.

V letu 1936 je ministrstvo za prosveto v Beogradu namestilo v Sloveniji le 82 učiteljskih abiturientov (število iz brošure).

Opisali smo že, kakšen razmah je zavzela brezposelnost učiteljskega naraščaja po letu 1931 dalje in kako so se učitelji abiturienti trudili, da bi tudi sami prispevali k rešitvi tega bolečega vprašanja. Nekaj uspeha so dosegli, vendar ne za vse. Hud udarec jih je doletel 1. aprila 1936, ko je banska uprava odpustila 183 mladih učiteljev, ki jih je za njihovo delo po šolah plačevala v obliki podpore od 400 do 600 dinarjev iz bednostnega sklada. V času od oktobra 1933 do 1. aprila 1936 je bilo iz tega sklada začasno nameščenih okoli 600 učiteljskih abiturientov. Nezadovoljstvo med mladimi se je stopnjevalo, nezaupanje v politične oblasti se je pri mladih večalo.

Sedaj se je JUU, sekcija za dravsko banovino, lotila ponovne oživitve OBUA, ki je po velikih namestitvah v letu 1934 zamrl. V tem času je nastalo ponovno okrog 760 brezposelnih učiteljskih abiturientov brez maturantov iz leta 1936. Dne 23. maja 1936 je sklical sestanek brezposelnih učiteljskih abiturientov v Ljubljani, kjer je mladim njen tajnik Metod Kumelj razložil položaj v dravski banovini, ki je nastal zaradi »hiperprodukcije« učiteljskega naraščaja. Odslej da se bodo nameščale nove moči le na izpraznjena mesta po upokojitvah. Treba je bilo znova oživiti odsek OBUA, ki je skrbel za nameščanje s socialnega vidika. Oživili naj bi tudi pododbor OBUA v Mariboru. Odsek OBUA je imel tri naloge: 1. abiturientom dobiti kak skromen zaslužek, 2. sestavljati statistiko učiteljskih abiturientov, ki je potrebna pri namestitvah, 3. prirejati tečaje in predavanja, ki jim bodo dajala praktično znanje, ki ga bodo rabili pri opravljanju svojega poklica. Učiteljski abiturienti so izvolili svoj odbor (načelnica Dragica Ozvald, tajnica Bojana Arrigler, odborniki Hela Skulj, H. Zickero, M. Steblaj, Zora Lampret itd.) in pričeli intenzivno delati.

V Mariboru je bil položaj bolj zapleten. Učiteljski abiturienti so bili v letih od 1932 do 1936 delno vključeni v združenje učiteljev v okviru ZMI, deloma pa so se postopoma iz te organizacije umikali in poizkušali ustanoviti odsek OBUA, ki bi bil vezan za Ljubljano, a do leta 1936 ni postal množičen. Po maturi 1935 je okrajno učiteljsko društvo JUU v Mariboru prek svojega odbornika šolskega upravitelja I. Cvetka po-

zvalo*učiteljsko abiturientko Jožico Hodnik, por. Veble (po njeni izjavi), da bi sprejela mesto načelnice pododseka OBUA v Mariboru s sedežem na osnovni šoli Maribor-Krčevina. Ker ta ustanovitev ni bila javno objavljena, na sedežu društva ni bilo množičnega zbiranja, tako da večina sploh ni vedela, da tudi v Mariboru obstaja pododsek OBUA. Sestankov pododsek ni prirejal.

Maja 1936 je OBUA v Ljubljani povabil načelnico mariborskega pododseka na sestanek v Ljubljano, na katerem so se pogovarjali o ponovni požitvi dela za brezposelno učiteljsko mladino. Mariborski pododsek je 29. junija 1936 sklical ob pomoči P. Šegule in drugih mladih učiteljev veliko zborovanje vseh abiturientov vseh treh mariborskih učiteljišč. Zborovanje je bilo na osnovni šoli Studenci pri Mariboru. Na njem so razpravljali o brezposelnosti več kot 700 tovarišev in tovarišic, in opozorili javnost nanjo (razvidno iz vabila, ki je bilo razposlano večini učiteljskih abiturientov na mariborskem področju). Ker je bila v tem letu v Mariboru organizirana velika proslava v čast zaslužnemu mariborskemu škofu A. Martinu Slomšku, je tudi pododsek OBUA pripravil za to zborovanje referat o Slomškovih zaslugah za razvoj slovenskega šolstva, s čimer je odvrnil nezaupanje policije do učiteljskih abiturientov, ki je bilo po razpustu ZMI še zelo močno. Policija ni poslala nanj niti svojega predstavnika. Zborovanje je potekalo ob navzočnosti približno 80 brezposelnih učiteljskih abiturientov v popolnoma svobodnem ozračju. Zato je bilo mogoče, da so po referatu o A. Martinu Slomšku nastopili s svojimi družbeno kritičnimi referati še Oskar Geist o kvarnih vplivih dolgoletnega čakanja na službo, podobno tudi Branka Jurca, in Ivo Švarc, v diskusiji pa so sodelovali tudi drugi. Glasilo JUU Učiteljski tovariš je ocenilo zborovanje v Mariboru kot primer, kam zabrede mladina, če ni pravilno vodena.

V svojem letnem poročilu julija 1936 je JUU, sekcija za dravsko banovino, do brezposelnih učiteljskih abiturientov ponovila vladno stališče, da so možne učiteljske nastavitve le na izpraznjena mesta, čeprav bi v banovini potrebovali okoli 200 učiteljev. Treba se je boriti za povečanje državnega proračuna. To je bil nasvet na službo čaka-joči mladini. Odslej so vse njene akcije bile usmerjene v seznanjanje javnosti, posebno

narodnih predstavnikov v narodni skupščini, z nevzdržnim stanjem brezposelne učiteljske mladine.

Maja 1936 so učitelji ustanovili v Ljubljani Pedagoško društvo z namenom, da bi organizirali dodatno izobrazbo za učitelje. V dneh od 17. do 22. avgusta 1936 je priredilo šestdnevni pedagoški tečaj, Nekaj tem: 1. Obrazovalni pomen svetovnega naziranja in ljudske morale (dr. Karel Ozvald), 2. O vzgojnem pomenu narodnega jezika (prof. J. Solar), 3. Kulturni in gospodarski problemi sedanjega časa (učitelj Alojz Hreščak), 4. Individualna in socialna pedagogika (predmetni učitelj Martin Mencej), 5. Učitelj, vzgojitelj (doc. dr. V. Brumen), 6. O življenju in miljeju šolskega otroka (prof. V. Čopič), 7. Vzgojljivost in značaj (prof. dr. S. Gogala), 8. O najmlajši učiteljski generaciji (učitelj Pavle Šegula), 9. Težko vzgojljivi otroci (predmetna učiteljica Angela Vode), 10. Delo kot vzgojni in metodični princip (prof. Dora Vodnik), 11. Načela moderne pedagogike (prof. Anica Černejeva) itd. Tečaja so se udeležili tudi učiteljski abiturienti, prišli so tudi iz Maribora in bili z njim zelo zadovoljni. Po predavanjih so se sestali z nekaterimi predavatelji, da bi bolje spoznali njihovo delo v šolski praksi. Glede na družbenopolitične tokove tedanje dobe so tematika pedagoškega tečaja kakor tudi razprava, ki je sledila predavanjem, pokazale močan prodor napredne misli med prosvetnimi delavci. Močno je prišla do izraza težnja, da se opusti okostenelost učnovzgojnega procesa in da je nastala velika potreba po izvenšolskem povezovanju učitelja z okolico in njenimi kulturnimi, socialnimi in gospodarskimi problemi.

V tem času je prišlo do tesnejšega stika med OBUA v Ljubljani in učiteljskimi abiturienti iz Maribora, ki so bili organizirani v ZMI (med Helo Skulj in Poldetom Merčutom iz Ljubljane ter Andrino Kovačič, por. Žaucer in Zoro Šerbak, por. Kopač iz Maribora, da bi poživili delovanje učiteljskih abiturientov, ki naj bi se organizirali v pododseku OBUA pri JUU v Mariboru. V teh pogovorih se je pokazala potreba po uskladitvi programov dela v Ljubljani in Mariboru. Mariborski pododsek je že prej, avgusta, poslal ljubljanskemu OBUA resolucijo s svojimi ostrimi zahtevami. Takoj nato je predsednik JUU sekcije za dravsko banovino skupaj z odborom OBUA v Ljubljani sklenil, da je nujno treba organizirati v

Ljubljani skupen sestanek vseh učiteljskih abiturientov v dravski banovini, na katerem bi obravnavali vsa aktualna vprašanja, ki se tičejo vseh učiteljskih abiturientov, to je bilo sporočeno tudi mariborskemu pododseku. V začetku oktobra je odložila funkcijo načelnica mariborskega pododseka Jožica Hodnik, por. Veble. Mariborska organizacija je 16. oktobra 1936 sklicala svoj občni zbor in si izvolila nov odbor: načelnica Ema Grbec, por. Logar, odborniki Zora Šerbak, por. Kopač, Andrina Kovačič, por. Žaucer, Ela Kosi, por. Špindler, Franc Eržen itd., ki je poslal svoje predstavnike v Ljubljano na skupni sestanek vseh učiteljskih abiturientov v dravski banovini 19. oktobra 1936. Ob navzočnosti približno 80 učiteljev abiturientov je imel uvodni referat tajnik JUU, sekcije za dravske banovine, o namenu sestanka in o delu OBUA. Navzočim je predlagal naj prosijo narodno skupščino v Beogradu za zvišanje proračuna za prosveto. Za namestitev je bila važna statistična evidenca čakajočih in na novo nameščenih učiteljev abiturientov. Zato je bilo treba izpolnjevati prijavne formularje. Važno pa je bilo tudi čim bolj izkoristiti čas čakanja in se pripravljati za bodoče delo. V tem smislu je bila sprejeta tudi resolucija, ki je bila poslana predstavnikom oblasti.

Oba odseka OBUA sta začela intenzivno zbirati statistične podatke o maturantih na učiteljskih s svojega področja in o poteku namestitev, kakor tudi o socialnem stanju čakajočih. OBUA v Ljubljani je bil pravilno mnenja, da je treba tako statistiko zbrati v brošuri in jo poslati vsem predstavnikom oblasti, ki so dolžni reševati ta problem. Obvestil je sekcijo JUU, da namerava natisniti brošuro: Brezposelno učiteljstvo in šolstvo. Sekcija se je s predlogom strinjala in osnovala širši odbor, v katerem sta bila tudi dva predstavnika OBUA, Hela Skulj in Mirko Pušlar. Odbor je začel odbirati gradivo, primerno za objavo, in določil vidike njene obravnave. Na seji 2. marca 1937 je odbor OBUA skupaj s predstavniki sekcije JUU sprejel sestavke za brošuro: Uvod, Zakaj se javljamo, Upravičenost naših zahtev, Narodni, državni in vojaški interesi, Statistični prikaz brezposelnih abiturientov. Sekcija JUU jo je odobrila in jo poslala v tisk. Tisoč izvodov brošure so razposlali banski upravi, narodnim predstavnikom, ustreznim ministrstvom v Beogradu, pozneje tudi vsem podpisnikom spomenice in drugim.

Hela Skulj, nova načelnica OBUA v Ljubljani, se je 9. januarja 1937 sestala s pododborom OBUA v Mariboru. Ta jo je seznanil s svoji načrtom dela. 1. oba odseka naj bi zadnji teden v januarju izvedla dopisno akcijo o položaju učiteljskih abiturientov in o potrebi njihove namestitve v vseh časopisih, 2. pripraviti nameravajo spomenico o svojem položaju in o svojih zahtevah, jo predložiti vsem organizacijam v dravski banovini v podpis in jo poslati v Beograd prosvetnemu in finančnemu ministru, kraljevim namestnikom ter centralnemu odboru JUU.

Dne 17. januarja 1937 je imel ljubljanski OBUA svoj občni zbor. Na njem so obravnavali tudi program nadaljnjega dela, kot si ga je zamislil pododbor OBUA v Mariboru, to je izvesti časopisno akcijo člankov; ta bi zahtevala namestitev brezposelnih učiteljev in poslali pristojnim organom spomenico, ki bi jo napisal OBUA v Ljubljani ob sodelovanju sekcije JUU. Spomenici so priključili izjave raznih organizacij in uglednih osebnosti, ki so podpirali zahtevo brezposelnih učiteljskih abiturientov. Pobirali so jih učitelji abiturienti pri kulturnih, prosvetnih, gospodarskih, združnih in drugih organizacijah v Ljubljani, Mariboru, Celju itd. Spomenico naj bi poslali ustreznim ministrstvom, narodni skupščini in kraljevemu namestništvu. Občni zbor je ta program sprejel. Na njem so poročali tudi o poteku združno-knjigovodskega tečaja, ki naj bi bil tudi v Mariboru, nadalje o rednih sestankih, na katerih naj bi predavali izkušeni ugledni učitelji in drugi. Tajnik JUU Metod Kumlj je zagotovil navzočim, da bo JUU skrbela za namestitev brezposelnih učiteljev abiturientov, predvsem zaradi dviga narodne prosvete in odpravljanja nepismenosti.

Po občnem zboru so se odborniki OBUA v Ljubljani in Mariboru lotili pisanja člankov za časopise. V Učiteljskem tovarišu je dopisna akcija po zaslugi mladih učiteljev P. Šegule, I. Švarca in drugih tekla v rubriki Naš glas že od 22. septembra 1936. Dne 28. januarja 1937 je ta problem razgrnilo v Učiteljskem tovarišu tudi njegovo uredništvo z jasno in odločno besedo in z navedbo drastičnih pojavov v slovenskem šolstvu ter s pozivom narodnim predstavnikom v Beogradu, ki bodo sprejemali državni proračun, naj se zavzamejo za rešitev tega problema.

Tekla je tudi akcija za predložitev spomenice vsem oblastem. Mirko Pušljar iz Ljubljane je sestavil osnutek zanjo. Prišlo je celo do sporā med OBUA in sekcijo JUU, saj slednja ni dovolila, da bi bila spomenica ostro napisana; hotela jo je napisati sama. O spomenici so govorili in jo sprejeli na članskem sestanku v Ljubljani 21. februarja 1937. Vsaka naprošena organizacija je prejela na posebnem listu izjavo: »Zaradi interesov narodne šole in narodne prosvete je nujna nastavitev brezposelnih učiteljev in učiteljic.« – Odbor je razdelil naslove organizacij med učitelji abiturienti, ki so jih odnesli na njihove sedeže. Enako nalogo je moral opraviti tudi pododsek v Mariboru na svojem območju, opravljali so jo tudi učitelji abiturienti iz Celja, Slovenj Gradca in iz drugih krajev na svojih območjih. Učitelji abiturienti so zbrali 163 podpisanih izjav. Pregled le-teh nam kaže, da je spomenico podpisala razen organizacij in ustanov, ki se neposredno ali posredno ukvarjajo z vzgojo, še dolga vrsta kulturnih, prosvetnih, gospodarskih in strokovnih organizacij, pa tudi vrsta tedaj uglednih osebnosti. Mnogi so napisali tudi svoje utemeljitve. Uspeh solidarnostnih izjav za nujno namestitev brezposelnih učiteljskih abiturientov je bil presenetljiv. Da je bila akcija učinkovita, so pokazale številne namestitve učiteljev v septembru 1937.

Deputacija OBUA je odnesla več izvodov spomenice v Beograd in jih oddala pomočniku prosvetnega ministra, ministru A. Korošcu in vsem slovenskim poslancem in senatorjem.

Tako so učiteljski abiturienti s široko vsestransko kampanjo obvestili slovensko javnost in vse, ki so odločali o sprejetju državnega proračuna, ki naj bi odmeril več sredstev za namestitev več učnih moči. Praznih mest je bilo dovolj, prosvetne potrebe pa so bile večje, kot jih je bilo mogoče zadovoljiti. Pripravili so tudi temeljito socialno statistiko čakajočih, da bi pomagala pri pravičnem izboru novih učiteljev.

Poleg vsega tega dela so imeli članske sestanke s predavanji tako v Ljubljani kot v Mariboru. Na članskem sestanku z dne 21. februarja 1937 je OBUA v Ljubljani sprejel tudi program predavanj na naslednjih sestankih: 1. Prvi korak v naš poklic (učitelj Praprotnik), 2. Učiteljevo delo za povzdigo vasi (učitelj Al. Hreščak), 3. Gospodarske institucije JUU (učitelj Oman), 4. Pedago-

ške ustanove (prof. dr. Stanko Gogala), 5. Časnikarstvo (učitelj Ravljen), 6. O verskem vprašanju (prof. Fr. Terseglav). Banske uprava je dovolila učiteljskim abiturientom tudi hospitacije po šolah, če so jih dovolili šolski upravitelji. Instrukcije in druge zaposlitve so se intenzivno zbirale in razdeljevale med socialno najbolj potrebne tovarišice in tovariše. V Mariboru so teklo priprave za organizacijo združno-gospodarskega tečaja in plavalnih tečajev v obliki taborjenja v juliju in avgustu 1937. Plavalni tečaji so bili organizirani v Bohinju ob podpori mariborskega telovadnega društva Sokol in okrajnega učiteljskega društva JUU. Imeli pa so tudi izobraževalni program, ki je zahteval od udeležencev veliko dela. Podobni plavalni in telovadni tečaj je skupaj z reševalnim tečajem organiziral tudi ljubljanski OBUA. Zaradi odhoda tedanje načelnice pododseka v Mariboru Eme Grbec, por. Logar v začasno službo zunaj Maribora, je odbor pododseka izvolil novo načelnico, najprej Elo Kosi, por. Špindler, nato pa Andrino Kovačič, por. Žaucer.

V Učiteljskem tovarišu z dne 8. julija 1937 je tajništvo sekcije JUU v svojem letnem poročilu obsežnejše poročalo o delu OBUA v Ljubljani in pododseka v Mariboru. Delo ljubljanskega odseka smo v glavnih potezah že opisali. Tudi povezavo z mariborskim pododsekom. Opis dela mariborskega pododseka pa še dopolnjujemo. Tudi oni so imeli redno sejo in 11 članskih sestankov s predavanji, na primer Pomen OBUA – program dela (Graham), Kulturno delo odseka (učiteljski abiturient Fr. Eržen), Program dela krožka socialne zaščite (učiteljske abiturientke Branka Jurca), Organizacija učiteljstva in njene kulturne ter socialne ustanove (predsednik okrajnega učiteljskega društva JUU Ciril Hočevar), Današnji vzgojni problemi (prof. Gustav Šilih), Novejša psihologija in vzgajanje (študent Stanko Kociper), Kritična obdelava lista Iz naših poljan (učiteljski abiturient Fr. Eržen), O življenjski šoli (učitelj Miloš Ledinek), Iz šolske prakse na enorazrednici (učitelj Alfonz Kopriiva), Sodobno učiteljevo delo (učitelj Ernest Vranc).

V času tretjega počitniškega tečaja Pedagoške centrale v Mariboru od 16. do 21. avgusta 1937 so učiteljski abiturienti poleg učiteljev obiskovali predavanja, da bi čim boljše izpopolnili svojo izobrazbo. Pregled predavanj: 1. Posebne naloge deklške

vzgoje v višjih razredih ljudske šole (prof. Anica Černe), 2. Moderna šola v luči idealizma in materializma (Ciril Drekonja), 3. Karakterologija ter njen pomen za vzgojno delo (dr. Stanko Gogala), 4. Vloga domoznastva v sodobni ljudski šoli (Martin Mencej), 5. Mladinoslovno raziskovanje vaških otrok (prof. dr. Slobodan Popović), 6. Vtisi in premišljanja študenta pedagogike iz letošnjega obiska Pariza (Stanko Kociper), 7. Letošnji pedagoški kongres v Parizu (Ernest Vranc), 8. Nova pota v začetnem računskem pouku (Fran Fink), 9. Geometrijsko predočevanje kot ponazorilo pri računskih operacijah in uporaba projektov v računskem pouku (Janko Pirc), 10. Problem gospodarske geografije ter njena didaktika (Albert Žerjav), 11. Moje poizkusno delo in njegovi rezultati (Josip Jurančič, Fran Kavčič, Miloš Ledinek), 12. Teorija učnega postopka (Od učnih slik do strnjenega pouka), (Gustav Šilih), 13. Obubožanje širokih ljudskih plasti ter njega posledice na vzgojo (Josip Jurančič), 14. Pedagoško delo srbskih in hrvaških pedagogov v zadnjih letih (Josip Demarin).

Pedagoška centrala je imela ves čas veliko razumevanja za brezposelno učiteljstvo. Ponudila mu je svojo knjižnico za prostor zbiranja mladih, posojala jim je brezplačno svoje knjige in revije. V svoj odbor je sprejela stalnega predstavnika pododseka OBUA.

V septembru 1937 je Učiteljski tovariš objavil imena 195 novo nameščenih učiteljev. V tem letu je bilo nastavljenih 231 čakajočih abiturientov. Akcija učiteljskih abiturientov za obveščanje javnosti o svojem obstoju in o nujnosti, da se problem zaposlovanja rešuje hitreje, je uspela, čeprav ne v celoti in tudi ne tako, kot so sami predlagali. OBUA v Ljubljani je temeljito analiziral vsak posamezen primer nastavitve in ugotovitve objavila v Učiteljskem tovarišu 25. novembra 1937. (Glej tabelo 3, stran 540.)

Pregled statističnih tabel kaže, da nastavitve spet niso potekale po letih polaganja diplomskega izpita niti ne po vidiku socialnih potreb, kar jasno prikazuje tabela 2. Poleg tega je nerazumljivo, zakaj so ostala v dravski banovini prazna mesta po odhodu v pokoj v 120 primerih in zaradi smrti v 30. V dravski banovini je še vedno primanjkovalo 260 učnih moči, nerešeni so ostali še mnogi primeri, ko je en učitelj poučeval 60–80 ali več otrok. Zahteva mladih brezpo-

selnih učiteljev, da se jih namesti, da naj državni organi povečajo proračun za prosvetne potrebe, in nenehno prikazovanje aktivnih prosvetnih delavcev na strokovnih sestankih in zborovanjih ter tudi v tiskanih besedi, da je naše osnovno šolstvo zaradi prepolnih razredov, predvsem tistih, v katerih se uče učenci raznih starostnih stopenj, premalo uspešno in pomeni nedopustno zanemarjanje razvoja širokih kmečkih in delavskih množic, je vplivala tudi na odločujoče prosvetne oblasti, da so odpirali po šolah vedno več novih oddelkov. S tem so dvigali osnovno šolstvo na višjo stopnjo.

Zaradi teh navedenih ugotovitev glede zadnjih namestitvev učiteljev, je OBUA sestavil protestno resolucijo in jo odposlal skupaj s statistiko o socialnih razmerah, v katerih so živeli čakajoči učiteljski abiturienti, ustreznim organom na banovini in ministrstvu za prosveto v Beograd. Odločnosti učiteljskih abiturientov, da bodo nenehno opominjali javnost in ustrezne organe, naj vendar store, da se njihov nezno problem reši, ni mogel nihče več ustaviti. Mladi, saj med njimi je bilo še vedno veliko takih, ki so čakali na službo že 3,4 ali celo 5 let, so vedno bolj čutili, da izgubljajo svojo strokovno usposobljenost, da morajo po krivici živeti v pomanjkanju in biti v breme siromašnim staršem, da si v najlepših letih ne morejo urediti svojega osebnega življenja, da ne morejo napredovati, da jih bo nekoč ujela starost s premajhnim številom službenih let.

V letu 1937 (25. septembra 1937) sta se oba odseka OBUA (ljubljski in mariborski) povezala tudi z zagrebškim odsekom brezposelnih učiteljskih abiturientov zaradi enotnega nastopa in izmenjave izkušenj pri delovanju brezposelnih. Prišlo je do nekaj sestankov v Zidanem mostu, kamor so prišli tovariši iz Zagreba, Maribora in Ljubljane. OBUA v Ljubljani je 21. novembra 1937 organiziral širok članski sestanek, na katerega je povabil tudi zastopnike Maribora in Zagreba. Na njem so poročali o popravljnem delu v tem letu (brošura, spomenica, članki v časopisju, protestna resolucija zaradi nepravilnih namestitvev, intervencija pri ministru za prosveto), in o nameranih novih akcijah. Najprej naj bi sledila akademija učiteljskih abiturientov v Delavski zbornici, ki bi jim prinesla nekaj dohodkov.

Akademijo so realizirali 2. decembra 1937 v veliki dvorani Delavske zbornice,

dohodek so razdelili svojim najpotrebnejšim tovarišem. Program je bil dobro pripravljen. Pel je oktet brezposelnih učiteljev, nastopil je tudi godalni kvartet brezposelnih učiteljev, pa tudi violinist solist (J. Kraus), pevka solistka (Cvetka Komelj), recitiral je Silvo Mehora. Uprizorili so tudi Vojka Jagodiča: Film našega življenja v devet prizorih. Učiteljski abiturienti so hoteli javnosti pokazati, da niso otopeli v dobi težkega čakanja na namestitve, temveč imajo še resna stremljenja na kulturnem področju.

V januarju 1938 je OBUA v Ljubljani že sodeloval z Društvom brezposelnih profsorskih kandidatov zaradi izdaje nove brošure o stanju brezposelnih učiteljskih in profsorskih kandidatov. Ta naj bi bila informativno gradivo poslancem v narodni skupščini pri razpravi o državnem proračunu za leto 1938/1939. O svoji nameri so obvestili tudi tovariše v Zagrebu zaradi istočasne akcije.

Poleg tega so abiturienti skrbeli tudi, da bi čim bolj izkoristili čas brezposelnosti. Zato so organizirali vrsto tečajev in predavanj. To je bil tečaj za umetno slikanje na lesu (izdelke naj bi prodali), nato tudi smučarski tečaj. Prizadevali so si, da bi sodelovali kot vodniki v počitniških kolonijah, pripravljali so tudi plavalni tečaj. Na članskem sestanku so poslušali predavanje Alojza Hreščaka, ki jim je razložil pomen učiteljskega gibanja, zakaj so ga ustanovili, nujnost, da učitelj proučuje življenjske razmere učencev, svoj kraj in njegove gospodarske razmere, raziskave naj bi objavljala Prosveta, posebna priloga Učiteljskega tovariša. Na naslednjem članskem sestanku je predavala prof. Anica Černe: Položaj in vzgoja deklet v družini in družbi. Društvo Branibor se je obrnilo na OBUA s prošnjo, da bi vpeljali nekaj tovarišev v njihovo počitniško delo po Štajerski in Koroški (narodno obrambni tabori). Podobno je ravnal tudi Dom visokošolk, ki je predlagal, da bi učiteljske abiturientke šle na letovanje v zanemarjene kraje po Dolénjski in izvajale njihov program iz higiene in proučevanja socialnih razmer. JUU se je izreklo proti takim kolonijam. V tem času se je pododsek v Mariboru vključil v akcijo narodnoobrambnih taborov v Sloveniji in organiziral ob koncu julija 1938 štirinajstdnevni tabor brezposelnih učiteljskih abiturientk v Kotljah pri Guštanju (Ravne na Koroškem), da

bi proučevale socialno in zdravstveno stanje kmečkega in delavskega življa v obmejnih predelih Slovenije (15 udeleženk).

V septembru 1938 je Učiteljski tovariš objavil, da je na novo nameščenih prek 200 učiteljev in učiteljic. Sedaj so bili šele dočela pospravljeni letniki 1932, 1933 in 1934. Mnogi učitelji (predvsem pa profesorji) so bili namešчени tudi po drugih banovinah in to v najbolj odročnih krajih. Lahko končamo: organizirani brezposelni učiteljski in profesorski mladini je uspelo zainteresirati prosvetne organe na vseh ravneh, da so poiskali proračunske možnosti za izpopolnitev praznih učnih mest, zavedajoč se škode, ki bi se še povečala, tako pri ljudskih množicah kakor tudi pri brezposelnih prosvetnih delavcih, ki bi preveč množično postajali »politični« problem. Tudi v letu 1938 so politične stranke in organizacije izbirale za namestitve politično ustrezne kandidate in puščale med čakajočimi »politično sumljive« ali pa so jih nameščali v najbolj odročne kraje.

Delovanje OBUA v Ljubljani in Mariboru odslej ni več kazalo toliko agilnosti kot prej, seje in sestanki so bili redkejši. Novi odbor iz mlajših letnikov je še vedno sestavljal svojo statistiko, tudi povezavo z mariborskimi in zagrebškimi tovariši so še vedno vzdrževali. Z zagrebškimi tovariši so načrtovali skupno brošuro o brezposelnih učiteljskih abiturientih v dravski in savski banovini. Še vedno so zbiraličasne zaposlitve in organizirali tečaje ter kulturne večere s predavanji. V januarju 1939 so skupaj s sekcijo JUU organizirali deputacijo, ki je odšla v Beograd k ministru za prosveto zaradi nastavitve nadaljnjih učnih moči. Minister za prosveto jim je obljubil, da bo upošteval njihov predlog in zahteval seznam najnujnejših primerov. Res so sledile namestitve. Do konca meseca decembra 1939 so prišli na vrsto vsi čakajoči.

Tako se je končal dolg boj OBUA za odpravo brezposelnosti v svojih vrstah. Zahvala gre vsem sodelujočim tovarišem in tovarišicam. Zasluga gre tudi sekciji JUU za dravsko banovino in drugim učiteljem, ki so moralno in materialno osebno in v tisku podpirali njihovo delo.

Ponuja nam se zaključek. Brez organizacije OBUA in JUU bi bil boj proti učiteljski brezposelnosti dolgotrajnejši, najbrž tudi neuspešen. Mogoče bi obveljalo oportunistično mnenje, da je njihova brezposel-

nost posledica »hiperprodukcije« slovenskih učiteljskih. Analize osnovnega šolstva, ki so jih delali na banovini, so ves čas kazale, da je pri nas na stotine praznih učnih mest, da morajo zaposleni učitelji marsikje poučevati po dva razreda, da imajo mnogi razredi od 70 pa tudi več kot 100 učencev, ki bi se že zdavnaj morali deliti zaradi uspešnejšega pouka, – bi ostala mrtva črka na papirju, ob istočasnem ugotavljanju, da ni budžetskih možnosti. Mladi učitelji, katerih število se je vsako leto povečevalo za okoli 250, so doživljali svojo brezposelnost, svojo težko socialno stanje kot družbeno protislovje, ki ga morajo na nek način rešiti. Kako? Organizirati se, sporočati javnosti, da so potrebni našemu narodu, ker je naše osnovno šolstvo še nerazvito, ker je še daleč od materialnih norm za uspešen pouk, ki jih zahteva pedagoška znanost. Samo državne oblasti lahko poskrbijo za dvig osnovnega šolstva z namestitvijo novih moči. Te so na razpolago. Zato jih je treba namestiti. Njihova dejavnost v okviru OBUA je postala pritisk na vse odločujoče oblastne organe od banovine do ministrstva, ki so ga ti morali upoštevati. Brezposelni učiteljski abiturienti so v obdobju 1934 do leta 1939 postopoma uspeli svoj problem rešiti. To pa ni bil le boj mladih za kruh. Nenehne zahteve mladih po namestitvi so prisilile odločujoče oblasti poglobiti se v težke šolske razmere na našem podežlju, kjer so našli resnične potrebe po učnih močeh. Malo daljša doba je potekala za iskanje finančnih sredstev, ki pa so se vendar v razdobju petih let (1934 do 1939) našla.

Dolga doba čakanja na službe je bila težka za tiste, ki so tako izgubili tri, štiri ali pet let. Večji del čakajočih je v teh letih v boju za svoje pravice spoznala pomanjkanje, odrekanje, nepravilnost in pomanjkljivost družbenega reda, zapostavljanje vseh vrst, dobil pa je posluš tudi za druge plasti prebivalstva, ki so se morale vse življenje pehati za goli skromni obstoj. našel je svoje mesto med njimi, delovnimi ljudmi, s katerimi se mora skupaj boriti za boljši družbeni red. Zato ni čudno, da je izredno veliko število učiteljev videlo v socializmu rešitev vseh problemov, od osebnih eksistenčnih, gospodarskih, prosvetnih do socialnih in nacionalnih. Okupacija Jugoslavije v letih 1941–1945 po fašističnih osvajalcih je bila strahotnen udarec za vsakega zavednega državljana. Izhod iz nje pa je bil le pogumen

in požrtvovalen boj proti okupatorju na bojišču in v zaledju. Zato najdemo v tolikem številu mlade učitelje iz mariborskega in ljubljanskega učiteljskega, ki so sprejeli poli-

tično analizo razmer in program Komunistične partije Jugoslavije, organizatorice narodne osvoboditve izpod fašističnega jarma in socialne preobrazbe družbenega reda.

VIRI

1. Teoretična priloga Komunista, 1976, oktober-december, strani 22–25; Ante Novak: Mladinsko gibanje tridesetih let.

2. Učesniki i svedoci. Zbornik sećanja i delatnosti naprednog učiteljstva Jugoslavije do 1941 godine, izšlo leta 1974, prispevek P. Šegule, strani 274–292; Udruživanje nezaposlenih učitelja i mladih progresivnih intelektualaca.

3. Učiteljski tovariš, glasilo JUU, letniki 1932–1939.

4. Brezposelno učiteljstvo in naše šolstvo, brošura OBUA (Šolski muzej, št. 5127).

5. Naše šolstvo in brezposelni učiteljski in profesorski kandidati, Ljubljana 1938 (Šolski muzej, št. 815).

Dokumenti:

1. Arhiv SRS v Ljubljani: fasc. 10283: Pravila Zveze mladih (ZM) in Zveze mladih intelektualcev (ZMI); banski svet dravske banovine 1931–1941, fasc. 5, 6, 8, 9, 10, 11 (podatki o brezposelnosti v dravski banovini in bednostni fond).

2. Pokrajinski arhiv v Mariboru: Sodni spis okrožnega sodišča v Mariboru, št. 638/36.

3. Slovenski šolski muzej v Ljubljani: Arhiv Odseka brezposelnih učiteljskih abiturientov (OBUA) v Ljubljani: zapisniki sej in sestankov od 11. decembra 1933 do 26. decembra 1939, spomenica OBUA (februar 1937). Arhiv Jugoslovanskega učiteljskega udruženja (JUJ): fond št. 17-1932/33, toč. 17, fond št. 19-1933/34, toč. 6, fond št. 26-1936/1937.

Osebna pričevanja:

ZORA ŠERBAK-KOPAČ, ANDRINA KOVAČIČ-ŽAUCER, EMA GRBEC-LOGAR, ANTE NOVAK, SIKST MARION, MARICA VEGAN-ZORMAN, JOŽICA HODNIK-VEBLE, HELA SKULJ, VOJKO JAGODIČ IN ALBERT MURKO.

TABELA 1: Število učiteljskih abiturientov učiteljišč v dravski banovini do leta 1934

Letnik mature	drž. učit.		Zavodi		zasebno učit.		Skupno		
	Lj. moš.	Mar. m.	Lj. ž.	Mar. ž.	Lj. ž.	Mar. ž.	moški	ženske	skupaj
1931	41	44	68	60	23	23	85	174	259
1932	39	47	74	59	24	28	86	185	271
1933	36	39	82	65	23	22	75	192	267
1934	31	50	58	74	25	21	81	178	259
Skupaj	147	180	282	258	95	94	327	729	1056

TABELA 2: Sprejemanje učiteljskih abiturientov v državno službo do konca leta 1934

Letnik mature	Število abitur.	Nastav- ljenih	Še čakajo	Opombe
1931	259	53	206	
1932	271	14	463	
1933	267	—	730	
1934	259	429	560	
Skupaj	1056	496	560	

TABELA 3: Namestitvev učiteljskih abiturientov v letu 1937

1. Namestitvev učiteljskih abiturientov v letu 1937

Iz letnika 1931	nastavljenih	3	čaka	0
Iz letnika 1932	nastavljenih	10	čaka	4
Iz letnika 1933	nastavljenih	50	čaka	20
Iz letnika 1934	nastavljenih	49	čaka	98
Iz letnika 1935	nastavljenih	55	čaka	153
Iz letnika 1936	nastavljenih	7	čaka	150
Neugotovljivih	nastavljenih	21		
Skupaj	nastavljenih	195	čaka	425

2. Statistika namestitev po socialnih razmerah:

Razmere:	1931	1932	1933	1934	1935	1936	neugotovljivih	skupaj
zelo slabe	2	2	17	24	27	3	—	75
slabe	1	3	16	15	12	3	—	50
dobre	—	—	—	2	4	—	—	6
zelo dobre	—	5	17	8	12	1	—	64
Skupaj	3	10	50	49	557		21	195

3. Statistika čakajočih na službo po socialnih razmerah:

Razmere:	1932	1933	1934	1935	1936	skupaj
zelo slabe	3	7	45	66	85	206
slabe	—	11	33	55	46	145
dobre	—	—	7	3	3	13
zelo dobre	1	2	13	29	16	61
Skupaj	4	20	98	153	150	425

čakajočih



TEČAJNIKI UČITELJSKEGA GIBANJA V ZAGREBU. NA FOTOGRAFIJI TUDI: BORIS DEBEVEC, ZVONIMIR FRANK, JOŽE JURANČIČ, ANTON KANCIJAN-TONČ, JOŽE KERENČIČ, FRANCE KIMOVEC, GOGA KOZLOVČAN, MARTIN MENCEJ, DR. JOŽE POTRČ, LJERKA IN MAŠLER RUŠTEK.

MARTIN MENCEJ

Vinko Möderndorfer

Vinko Möderndorfer je bil rojen 5. aprila 1894 v vasi Dole v občini Brdo, najzahodnejšem delu slovenske zemlje v dolini Zile. Kmečka vas, brez obrti in industrije, v kateri je razen štirih priseljenih Nemcev tekla izključno slovenska beseda. Le priseljeni gozdar, gozdarski pristav in učitelj so s svojo nemško govorico motili domače slovensko ziljsko narečje.

V občini Brdo sta bili tedaj le dve ljudski šoli, in sicer na Brdu in v Melvičah. Sam je hodil v dvorazredno melviško ljudsko šolo, do njegovega vstopa je bila dvojezična, ki je postala nemška. V njej je imela glavno besedo palica, skratka, bila je »mučilnica«, kakor sam pravi.

Möderndorfer očeta ni poznal, mati Elizabeta pa je bila kot delavka zaposlena v svinčevem rudniku v Rablju. Umrla je leta 1902.

Z borno materino doto se je vpisal na učiteljske v Mariboru in ne na nemško učiteljske v Celovcu, ki mu je bil veliko bliže. Kakor ljudska šola ga je tudi učiteljske razočaralo, vsaj večina profesorjev. Poleg drugega je bil še zasmehovan zaradi jezika (ziljščina). Edino prof. dr. Matko Potočnik, ki ga je tri leta poučeval, ga je razumel, nje ga in njegov jezik.¹

Dvajsetletni maturant (maturiral je leta 1914) učiteljske šole ni mirno prenesel zločinske napovedi vojne avstroogrske soldateske mali Srbiji, kar tudi na zunaj ni skrival. Skladno z navodili predsednika ministrskega sveta na Dunaju, grofa Stürgkha, konec julija 1914, da je »treba odločno nastopiti proti tistim elementom in uničiti njihov razdiralni vpliv, ki iz političnih ali kakršnih koli drugih razlogov ostajajo mlačni ali pa so celo sovražni proti oboroženi sili in državi. . . pričakujem, da boste proti tem elementom postopali z nezlomljivo energijo in neizprosno strogostjo. . .«² so dobili volja in denuncianti svobodne roke in denuncirali vsakogar, ki ni kričal »Srbe na vrbe« ali pa kazal svoje pripadnosti slovenskemu narodu. Tako ga je prva življenjska steza vodila v jetnišnico, kjer se mu je obetala kazen za veleizdajo. Tri mesece so ga vlačili po zaporih v Šmohorju, Beljaku in Mariboru, dokler ni prišel pred vojno sodišče v Gradcu, kjer je bil oproščen.

Prvega novembra 1914 je nastopil prvo službeno mesto kot učitelj suplent na osnovni šoli v Št. Vidu pri Ptujju. Bil pa je tam le mesec dni, ko je bil že premeščen v Že-

*Bil je tako izjemen
in mnogostranski učitelj, revolucionar,
delavski voditelj
in zbiratelj narodnega blaga,
da zasluži njegovo življenjsko delo obširno
in vsestransko obdelavo.
Pričujoča skica za portret
naj bi bila le spodbuda za takšno delo.
Njegov življenjski opus
pa še čaka
na ustrezno
sociološko, pedagoško,
psihološko, etnološko
in etološko obravnavo.*

tale, kjer so razširili trirazredno utrakvistično (dvojezično) ljudsko šolo v štirirazredno (bilo je okoli 400 otrok). Poučeval pa je tam le kratko dobo, ker je bil leta 1915 pred vojaško komisijo v Celju spoznan za sposobnega vojaka.³ Dodeljen je bil jugoslovanskemu polku v Gorici. Kot politično sumljiv (p. v.) je moral prestajati toliko šikan, da je jugoslovanski klub poslancev na Dunaju vložil zaradi tega posebno interpelacijo na vojno ministrstvo. Nato je bil prestavljen k polku, v katerem je služil tudi podporočnik Lojze Ude. Po pripovedovanju Udetu mu je Möderndorfer tam izkazal kot tovariš toliko uslug, da je tvegati najstrožje vojaške kazni.⁴

Doživljanja v vojski in pa oktobrska revolucija v Rusiji so odločilno vplivali na njegovo družbenopolitično opredelitev in je že kot vojak propagiral prevratne ideje in revolucionarno miselnost. Postal je socialist.

Po razsulu vojske leta 1918, ki ga je zahtevalo v Gorici, in razpadu avstroogrške monarhije, ga je klicala njegova domača gruda, ki je prav tedaj potrebovala domače slovenske prosvetne delavce in osveščene napredne borce na naši severni meji. Ko je »prve dni decembra 1918 pripeljal nadporočnik Ahačič iz Trziča četo prostovoljcev s Kranjske, sta se zglasila tudi poročnika prostovoljca Vinko Möderndorfer in Janko Gačnik (oba po poklicu učitelja, op. M. M.). Kakor drugih uradnikov je bilo tudi častnikov med koroškimi Slovenci razmeroma zelo malo...«.⁵ Kot prostovoljec se je potem boril za osvoboditev Pomurja in Štajerske.

Leta 1919 je bil nameščen kot učitelj v Malem Št. Vidu pri Prušnjah, kjer je vodil plebiscitni boj v enem izmed najbolj izpostavljenih krajev vsega plebiscitnega ozemlja. Za njegovo neutrudno delo mu je general Maister izrekel toplo pismo zahvalo.

Tu se je Vinko Möderndorfer tudi poročil z Maro, ki je bila tedaj zaposlena pri Narodnem svetu v Velikovcu in mu je potem stala ob strani na vsej njegovi borbeni in ustvarjalni življenjski poti ter z njim delila vse tegobe in svetle trenutke.

Po plebiscitu je šel v Dravograd, tamkaj ustanovil nekak begunski urad in mnogim koroškim beguncem pomagal s svetom, z interpelacijami in z denarjem, kolikor ga je mogel na hitro zbrati.

Kakorkoli ga je težko prizadel rezultat nesrečnega plebiscita, mu njegove vitalnosti, življenjskega optimizma in borbenosti ni načel. Nasprotno. Še z večjo silo je posegel v šolsko življenje in v življenje prebivalstva na novi severni meji tostran Karavank v dolini Meže in Drave, ko je bil nameščen za učitelja na osnovni šoli v Mežici 15. maja 1921.

Mežiška dolina s centrom v Mežici je bila že v 19. stoletju pomemben gospodarski dejavnik v avstrijski monarhiji. Svinec je postal poleg železne rude in premoga vse pomembnejši v bujnem industrijskem razvoju. Gora Peca pa je skrivala v svojih nedrih bogate zaloge te naravne dobrate. Ko je Pavel Mühlbacher leta 1868 združil vse male podjetnike in pridobitnike svinčene rude, je bila organizirana akcijska družba Bleiberger Bergwerks Union (BBU). Družba je potrebovala tudi zemljišča in gozdove. Tako so posestva za posestvom prehajala v roke grofov Thurnov in drugih močotcev. Kmetje so zgubljali še tiste kose slabe rodne zemlje, ki so jo imeli do tedaj, in v vasi se je naselila še večja beda, ki jo tako oprijemljivo prikazuje tamkajšnji domačin pripovednik in romanopisec Lovro Kuhar-Prežihov Voranc. Kmečka mladina se je selila kot cenena delovna sila v rudnik in garala po 12 ur na dan za mizerno mezd. V prostem času pa je živela v bivališčih, ki so bila »pravo prokletstvo« za rudarje in njihove družine.

Po priključitvi Mežiške doline Jugoslaviji je jugoslovanska uprava prevzela rudnik, v katerem je bilo 1300 delavcev, in uvedla sekvester. Nemško uradništvo je pobegnilo, namesto njih je prišlo jugoslovansko. Prišli so tudi tako imenovani predstavniki delavstva, organizirani v socialdemokratski stranki pod vodstvom ministra Antona Kristana. Prevzeli so konsumno za drugo nemško socialdemokracije Einigkeit in nabavno prodajno zadrugo, ki jo je organiziralo prejšnje podjetje Wirtschaftverein,

¹ Sodobna šola – Priročnik k Slovenski začetnici, Mohorjeva družba, Celje, 1938.

² Koroški plebiscit, Janko Pleterski: Slovenska Koroška pred prvo svetovno vojno, stran 76.

³ Šolska kronika, Osnovna šola Žetale.

⁴ Lojze Ude, osebno sporočilo avtorju.

⁵ Koroški plebiscit, Lojze Ude: Vojaški boji na Koroškem v letih 1918/1919, stran 156.

in ne da bi globlje posegli v socialno-ekonomski položaj rudarjev in njihovo razredno naravnost, so se zadovoljili s prevzemanjem trgovine.

Kmalu nato, 10. oktobra 1921, se je v Mežici pojavil lord George Bargate kot generalni menežer družbe The central European mines limited iz Londona. Tako je rudno bogastvo in njegovo izkoriščanje zopet prešlo v tuje roke. Kupčija, ki jo je izvedla beograjska čaršija s pristankom slovenskih političnih predstavnikov in socialdemokracije vred na račun slovenskega delovnega človeka. Svinčeva industrija pa je postala poleg premogovne ena najrentabilnejših v državi SHS.

Toda prebivalstvo te doline je svobodneje zadihalo. Kakšna usoda je čakala slovensko prebivalstvo te doline, če bi bil rudnik ostal še v nemških rokah, najlepše dokazuje izjava predsednika šolskega sveta v Mežici leta 1910: »Miess ist heute noch ein Windischess Nest, in zehn Jahren wird Miess ein deutsches Ort.«⁶ (Mežica je danes še slovensko gnezdo, v desetih letih pa bo postala nemška.)

Zato je ta obmejni rudarski predel potreboval razredno zavedne slovenske glasnike, ki naj bi osveščali tamkajšnje izkoriščane rudarje in kmečki proletariat, ki so ga že začeli zavajati na stranpota predstavniki meščanskih strank, klerikalci v imenu Slovenske ljudske stranke (SLS) in liberalci v imenu Slovenske demokratske stranke (SDS), tem pa so zvesto sledili predstavniki slovenskega dela Jugoslovanske socialdemokratske stranke (JSDS) A. Kristanovega kova. Redki so bili tedaj glasovi, kot na primer razredno levo usmerjene frakcije te stranke: »Če se je zavozilo v con A s klerikalno politiko, ne bomo dopustili, da se bo po istem receptu vozilo tudi v Mežiški dolini. Odločno zahtevamo, da se nam da učiteljstvo socialnega prepričanja... Na meji so neobhodno potrebni resni in značajni učitelji, nenapojeni s frazami.«⁷

Naključje je hotelo, da je bil Möderndorfer nameščen za učitelja na osnovni šoli v Mežici. Po vsej verjetnosti pa je tudi sam želel, da bi bil čim bližje svoji Ziljski dolini in kot socialist med rudarji. Stanje pa, kakršnega je našel, nikakor ni bilo rožnato. Predvsem ne zanj, ki je prišel prekaljen v spoznanjih štiriletne imperialistične vojne, spodbujen po oktobrski revoluciji in z izkušnjami iz boja v koroškem plebiscitu. Za-

vedal se je, da njegovo mesto ni samo delo učitelja med štirimi stenami v razredu, ampak da je dolžan poseči tudi izven šolskih sten v šolsko okolje in v razmere, v katerih živijo mladina in njeni starši.

Kakor je razvidno iz Šolske kronike⁸, je bil do leta 1918 na trirazredni osnovni šoli šolski pouk poleg veronauka samo v prvem razredu slovenski, v vseh drugih pa nemški. Zato so bile v začetku težave, ker »se je veliko otrok pogovarjalo med seboj v nemškem jeziku in niso poznali slovenskega črkopisa. Šolski prostori pa so bili v stari dotrajani stavbi, v kateri se je gnetlo 264 učencev (129 dečkov in 135 deklic). Zato se je z vso vzgojiteljsko gorečnostjo posvetil ustrezni pedagoški dejavnosti. Za izvenšolsko delo je bila odločilna družbenopolitična naravnost.

Kaj vse je dokončno vplivalo na njegovo svetovnonazorsko in politično opredelitev v tedanji zmedeni in v frakcijskih bojih zamegleni situaciji, je težko reči. Odklanjal je reformistično »ministerialsocial-demokracijo« Adlerjeve in Kristanove politične naravnosti, bližji mu je bil socialdemokratski Bauerjev koncept, ki se je prepletal med drugo in tretjo internacionalo; v Sloveniji je temu bila še najbolj podobna usmeritev leve frakcije Jugoslovanske socialdemokratske stranke (JSDS) na čelu z Z. Bernotom, ki je bil hkrati urednik lista Naprej. Vemo, da je že leta 1920 Prežihov Voranc, ki je tedaj živel v sosednem Guštanju (danes Ravne), organiziral prvo komunistično organizacijo. Ni jasno in razvidno, zakaj se Möderndorfer že tedaj ni opredelil za Komunistično partijo Jugoslavije. Morda je bil vzrok za to v tem, da je bila dejavnost komunistov z obznanom in zakonom o zaščiti države (1921) potisnjena v ilegalnost. Ni pa izključeno, da je nanj vplival tudi sklep priporočila jugoslovanske in avstrijske komunistične partije, da se delavstvo vzdrži plebiscitnega glasovanja na Koroškem, češ da v obdobju imperializma ni mogoča nobena resnična samoodločba, razen prek revolucioniranja množic in uveljavljanja proletarske samoodločbe, ki se bo obrnila proti obema kapitalističnima nasprotnikoma.⁹

Möderndorfer je menil, da je moč v danih razmerah uspešno poseči v neposredna življenjska vprašanja tamkajšnjega rudarskega in kmečkega proletariata le po legalni poti, se pravi, da je bila njegova tedanja opredelitev bolj ali manj taktičnega značaja.

Da bo najbrž res tako, kaže poudariti, da je bil pri volitvah za mariborsko oblastno skupščino leta 1927 nosilec Enotne proletarske liste za dravograjski in slovenjegraški okraj, njegov namestnik pa je bil Lovro Kuhar-Prežihov Voranc, ki je bil tedaj uradnik bratovske skladnice v Guštanju in je bil na Enotni listi kot predstavnik dekalistov (Delavsko-kmečke stranke).

Že od vsega začetka se je Vinko Möderndorfer vrgel z vsemi svojimi življenjskimi sposobnostmi v vrtnice neenakega boja. Dobro se je zavedal, kaj pomeni grožnja generalnega menežerja angleške družbe TCEM ob prevzemu rudnika leta 1921 na banketu: »... Ne bomo trpeli politične propagande in protidržavne agitacije...« Za protidržavno agitacijo pa je pri tem štel vse, kar ni ustrezalo interesom beograjske čaršije in njenim slovenskim prisklednikom, kakor bomo videli pozneje.

V začetku je bil precej osamljen, saj je bila večina rudarjev, predvsem pa kmečki proletariat, katerega po dolini in tamkajšnjih hribovitih predelih ni bilo malo, politično neosveščena. Navkljub vsemu je začel širiti prepričanje o možnosti za ustvarjalnost in premagovanje zaviralnih sil za lepši in srečnejši danes od včerajšnjega. Levo socialistično gibanje je dobilo v njem svojega voditelja in pod njegovim vodstvom je delavstvo vedno glasneje zahtevalo občinske volitve in s tem tudi volitve v šolski svet zavedajoč se svoje številčne moči.

Ko je Möderndorfer imel za seboj začetne uspehe in je videl, da ima ob svoji strani vedno več rudarjev, mu je poslala Pokrajinska uprava za Slovenijo dekret (1921), da se mora v 24 urah javiti na novem službenem mestu v Apačah pri Radgoni. Tega učitelj Möderndorfer ni izpolnil in ni klonil, kakor je klonil in bedno usahnil Martin Kačur in ne kakor je obupano priznal Cankarjev Jerman z izjavo svojim somišljenikom: »Ne, jaz ne bom več zboroval, ob vaših plečih bo slonelo življenje, moja so odgovodala... kovač, ta roka bo kovala svet!«¹⁰ Pa čeprav je imel družino, v kateri sta bila dva prvojenca slušno in govorno prizadeta.

Uradna oblast in meščansko časopisje ter malomeščanko okolje so seveda žigosali leve pripadnike delavskega razreda kot protidržavne elemente ali vsaj kot pusto-lovske in plačane prevratnike, najmanj pa kot nespametne glave, ki so se namenile jurisati ali vsaj pripravljati juris na tamkajšnji kapital in na buržoazno oblast. Tedaj pa Möderndorfer ni bil več osamljen. Najprej je vznemirila delna stavka učencev četrtega razreda osnovne šole, v katerem je učil. V nedeljo 27. novembra se je zbralo na javnem prostoru v znak protesta zavoljo premestitve skoraj vse prebivalstvo Mežice (nad 300 ljudi). Na tem protestnem zborovanju so sprejeli resolucijo, v kateri je bilo med drugim rečeno: »Kmetstvo in industrijsko delavstvo zbrano na protestnem shodu v Mežici odločno protestiramo proti premestitvi in da se bomo enako postavili za svojega učitelja proti volji posameznika...«¹¹ Delegacija ljudstva pa je šla tudi k okrajnemu glavarju v Dravograd, ki pa je izjavil, da ne ve nič o premestitvi, okrajni šolski nadzornik in nadučitelj pa sta ga samo hvalila.

Tudi Ljubljana ni molčala. Odzvala se je slovenska sekcija jugoslovanskega učiteljskega združenja (UJU). Čeprav je bilo vodstvo te organizacije tedaj skrajno nacionalistično in unitaristično usmerjeno ter neomahljivi steber liberalne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS), je bilo pod pritiskom javnosti prisiljeno zavzeti stališče proti premestitvi, četudi je šlo za njihovega političnega nasprotnika. V uvodniku glasila tega združenja beremo pod naslovom Nasilje med drugim: »... Ta primer ni njegova osebna zadeva, tudi ni to zadeva socialdemokratske stranke, temveč je to primer, ki je v prvi vrsti zadeva vsega slovenskega učiteljstva...« Möderndorferjev primer je kruto nasilje na stalnost učiteljskega nameščanja... Brezprimeren atentat na pravice učiteljstva... V Möderndorferjevem primeru je predsednik UJU v Ljubljani posredoval na vseh merodajnih mestih...«¹² Glasilo Naprej je priobčilo pod naslovom Nasilje naslednje: »V Mežicah je S. Möderndorfer, naš pristaš, nenadoma pre-

⁶ Vinko Möderndorfer: Boji in napredek mežiških rudarjev.

⁷ List Naprej, 18. december 1920.

⁸ Šolska kronika osnovne šole Mežica, učitelj Golob.

⁹ Koroški plebiscit, dr. Janko Pleterski, stran 249.

¹⁰ Ivan Cankar: Hlapci.

¹¹ List Naprej, november 1921.

stavljen v Apaško kotlino. Ta prestavitev, ki je izzvala veliko ogorčenje med tamkajšnjim prebivalstvom, je akt političnega preganjanja od strani klerikalnega priganjača, okrajnega glavarja Kachla, kateremu je pokrajniska uprava žalibog nasledla . . . » In dalje: »V zadevi je poslanec s. Korun vložil na ministra prosvete naslednje vprašanje: »Gospod minister! V Mežici učiteljuje V. Möderndorfer, dober in vesten učitelj, po političnem mišljenju pristaš socialdemokratske stranke. G. Möderndorfer je dober Slovenec, leta 1914 je bil kot panslavist preganjan . . . to je udarec v obraz delavstva, ki vidi v njem enega tistih, žalibog redkih učiteljev, ki čutijo z delavstvom . . . Usojam si Vas g. minister vprašati: 1) Zakaj je premeščen učitelj Möderndorfer? 2) Ali ste voljni pristojnemu mestu takoj naročiti, da prekliče premešnitev?«¹³

In še nekaj je treba povedati: »Če bi se kaj takega, kar se danes dogaja z učitelji prevajalskega okraja, godilo z učitelji, izrazitimi pristaši ene izmed vladnih ali za vstop za belgrajsko vladno se potegujočih strank, tedaj bi se strankino časništvo v strašnih naslovih kričalo o terorju in kršenju zakona. Ker preganjeni učitelji niso pripadniki katere teh strank, zato terorja ni in ni protizakonitosti; kajti tudi za SLS, to, »edino legitimno zastopnico Slovenije« se začenja teror in protizakonitost šele takrat, kadar je v opoziciji ali če so prizadeti njeni izraziti pristaši. Na ta način ne pridemo nikamor. Za politiko osvobojenja in združevanja Slovenije je pa že treba nekoliko več moralne moči!« (Lojze Ude, Svobodna mladina, 1928)

Ko so rudniška uprava, predstavniki meščanskih strank, posebno še klub samostojnih demokratov v Mežici in tamkajšnje društvo Sokol že slavili svoj uspeh, je morala oblast pod pritiskom javnosti kloniti in preklicati premestitveni dekret. In tako je po 6 mesecih brezposelnosti Möderndorfer dobil zadoščenje ter ostal na službenem mestu v Mežici kljub vsem poskusom in naporom tamkajšnjih reakcionarnih dejavnikov.

Opogumljen z vero v pravično stvar je še z večjo vztrajnostjo in srčnostjo nadaljeval uresničevanje šolskega in izvenšolskega načrta. Z zavednimi in prizadevnimi rudarji ter drugimi mu je že po nekaj letih uspelo kljub vsem naporom rudniške uprave in njenih prisklednikov dobiti listo napred-

nih rudarjev in kmetov pri občinskih volitvah z 2/3 večino in s tem vse odbornike v šolskem svetu. Občinske volitve, ki so bile 1923, so pokazale velikansko premoč kandidatov socialistične stranke. Vtem ko je dobila socialistična lista, med katerimi je bil Möderndorfer, 18 odbornikov, slovenska ljudska stranka (klerikalna) lista pa le 8. Na ta način so bili v šolski odbor izvoljeni le socialistični odborniki, tajnik odbora je pa bil Möderndorfer, ki je bil duša priprav za gradnjo nove osnovne in meščanske šole.

Septembra 1924 je bil že imenovan stavbni odbor za gradnjo, katerega predsednik je bil rudniški direktor Jurij Bargata, podpredsednik pa župnik Ivan Hornbök, in ko se je sklepala pogodba, je bil navzoč tudi okrajni načelnik R. Koropec. Po predračunu naj bi rudnik investiral 98,6 %. Na ta način je bilo za priprave vse lepo urejeno in dogovorjeno. Začetek gradnje je padel v september 1925, otvoritev pa je bila že septembra 1926. Občina Mežica je dobila monumentalno zgradbo za osnovno šolo, šolski vrtec in meščansko šolo. To je bil za tedanje čase najmodernejši šolski kompleks ne le v Sloveniji, marveč tudi v Jugoslaviji, in je ustrezal vsem tedanjim pedagoškim zahtevam.

Celoten razvoj od zasnove, načrtov in gradnje z vso dokumentacijo je Möderndorfer prikazal v brošuri Boji in napredek Mežiških rudarjev.

To je izbilo sodu dno; na to so čakali že od vsega začetka. Brošuro so izbrali za najbolj gnusno kampanjo. Rudniški direktor in njegova desna roka ruski emigrant Rydnin ter davčni upravitelj na Prevaljah Zazula so vložili tiskovno tožbo in Vinko Möderndorfer je bil pri deželnem sodišču v Ljubljani obsojen na 2 meseca zapor in 4000 din denarne kazni z »utemeljitvijo«, da je v brošuri potvarjal bilanco. Šolska oblast je uvedla disciplinsko preiskavo zaradi komunističnih tendenc v brošuri. Okrajni poglavar na Prevaljah je hitro poskrbel, da je bil novembra 1926 razpuščen občinski odbor, za vladnega komisarja pa postavljen Ivan Muhič. Vse to z »utemeljitvijo« razpisa gospodarstva in popolne nezmožnosti za izvrševanje po zakonu mu pristojnih nalog . . . ». Sledila je revizija vseh knjig, detektivi so 3. aprila 1927 aretirali načelnika krajevnega šolskega sveta Leopolda Ozimca, podnačelnika in podžupana Fr. Blatnika in tajnika Vinka Möderndorferja ter jih

vtaknili v preiskavo v Mariboru. S tem je prišel že dolgo pričakovani povod za boj proti socialistično usmerjenim rudarjem v Mežici na čelu z Möderndorferjem. Mehanizem reakcije se je sprožil: začela se je gnusna gonja, laži in podtikanja v meščanskem časopisju. Prednjačila sta dnevnika Slovenec in Jutro z debelo tiskanimi naslovi: »Senzacionalne aretacije v Mežici... Aretiran tudi oblastni poslanec Möderndorfer! Čudne mahinacije mežiškega krajevnega šolskega sveta...¹⁴ Pritegnila pa jim je tudi Kristanova Delavska politika, ki je imela v tamkajšnjih konsumih svoje interese.

Kako nizkotno so padli in farizejsko čakali na sleherno priložnost za napad, dokazuje protest knezoškofijskega dekanijskega urada za Mežiško dolino v Guštanju okrajnemu načelniku na Prevaljah, v katerem je med drugim rečeno: »... V Mežici se med ornamenti na zunanji steni novega šolskega poslopja v Mežici slika popolnoma nagega fanta, ki izzivalno deluje na prožno domišljijo...« dr. Cukala, s. r.

Gospod dekan dr. Cukala bi najraje videl dečka v kuti, da mu ne bi vzbujali »prožne domišljije« nagi otroci, ki jih lahko vidi naslikane po vseh cerkvah. Dečki v zakrpanih hlačah in razcefranih srajcah, ki se podijo po Mežiški dolini, bi ga najbrž preveč spominjali na bedo mežiških otrok, odgovarja Möderndorfer.

Proti tej gonji in natolcevanju se je oglasilo le nekaj dovolj poštenih in korajžnih, med njimi predvsem list Naprej. B. K. (po vsej verjetnosti Bratko Kreft, op. M. M.) je pisal: »Kupil sem brošuro. Mežica je srečna, da ima v svoji sredi človeka, kakršen je potreben za sedanjo dobo in razmere. Möderndorferjeva knjiga razgaljuje hinavsko usmiljenje bogatinov in pokaže, da je za vsak napredek potrebna srčnost, ki se rodi iz prave izobrazbe...«¹⁵ Oglasil se je tudi koroški borec in zgodovinar Lojze Ude v listu Mladina: »... Ko se je po aretaciji Möderndorferja nasprotno politično časopisje in zlasti Jutro na široko razpisalo v natolcevanju in sumničenju, sem napisal par član- kov v njegovo obrambo. Povsod so jih od-

klonili, tudi urednik Učiteljskega tovariša z izgovorom, da je preganjan iz političnih razlogov... Kadar je v stiski človek z veliko dušo, je dolžnost vseh, da ga branijo. Razne discipline, oziri in pomisleki tu kratkomalo niso dovoljeni! Težko je živeti Jermanu na slovenski zemlji...«¹⁶

Kako nedemokratično, nehumano in tendenciozno so ravnali hlapci tedanjega režima, od liberalcev in klerikalcev do desnega krila socialdemokratov, najbolj zgovorno priča celó poročilo režimskega velikega župana dr. Pirkmajerja: »... Brošura je pisana v strogo marksističnem, ne pa v 'komunističnem' smislu... Pisec na raznih mestih, na primer na straneh 36 in 63 **izrecno** navaja, da ne misli doseči svojega cilja s silo ali pa z revolucijo, nego zakonitim potom... mnenja sem, da niso podani pogoji, da bi se postopalo zoper Vinka Möderndorferja ne po zakonu o javni varnosti in ne po členu 19 zakona o tisku...¹⁷

In tako je 25. junija 1927 sledilo obvestilo okrožnega sodišča v Mariboru učitelju Vin- ku Möderndorferju: »Uvodna preiskava, ki se je začela zaradi 197, 200, 203 kaz. z. se je ustavila, ker je obtožitelj odstopil od kazensko sodnega preganjanja. – Okrožno sodišče v Mariboru. Juhart.«

Enako obvestilo so prejeli vsi Möderndorferjevi soobtoženci.

List Naprej poroča o tem: »Sodrug V. Möderndorfer je bil v sredo 6. t. m. opoldne izpuščen iz zapore, kjer je prebil 3 mesece in 3 dni. V četrtek se je že udeležil pokrajinske skupščine Udruženja jugoslov. učiteljstva, ki se je letos vršila v Kranju; zbrano učiteljstvo ga je sprejelo z velikim navdušenjem... Mežičani pa so šli ob vrnitvi iz zapore 10. julija z okrašenim vozom ponj na Prevalje...«¹⁸

Vse ostrejšim spopadom z angleškim kapitalom, lastnikom rudnika in tamkajš- njo reakcijo je sledila premestitev iz Mežice v Sv. Barbaro v Halozah.

Vse te umazane gonje, tudi kazenske premestitve oziroma premestitve po službeni potrebi, nazorno pojasnjuje razgovor predsednika UJU s pomočnikom ministra prosvete v Beogradu, o čemer je pisalo gla-

¹² Učiteljski tovariš, november 1921.

¹³ List Naprej, november 1921.

¹⁴ Jutro in Slovenec, 14. april 1927.

¹⁵ B. K. v Napreju, 19. junij 1926.

¹⁶ List Naprej, 19. avgust 1926.

¹⁷ Sodni akt, 20. maj, 1926 (S. Pr. 2116/2).

silo Narodna prosveta 13. januarja 1927. Na vprašanje predsednika, če bodo krivico popravili, je ta odgovoril: »Za Möderndorferja se je razgovor vršil dalj časa in bilo je ugotovljeno, da njegove krivice niso tako težke narave, da bi moral zanje kaj pretrpeti, toda položaj z njegovim pisanjem je tak, da je bilo spoznano za najbolje, če Möd. odide iz Mežice, **kjer je s polnim uspehom vršil prosvetno delo.** Gospod pomočnik je bil tako dober, da je predsedniku razložil vse za petljaje, **intervencije drugih ministrov** in na koncu je dodal **da je pripravljen dati Möderndorferju boljše mesto, katero želi, samo da ne zahteva vrnitev v Mežico.**«¹⁹ (Podčrtal avtor.)

V tem ko je krik in vik meščanskih listov moral za nekaj čas utihniti o Möderndorferjevi » aferi«, je edino list Naprej dal v uvodniku pošten komentar: »Njegove krivice niso tako težke narave. Kakšne narave pa so? Kateri sodnik jih je terjal in sodil? – Gospodje sodniki sedijo na gorkem v Londonu in strižejo kupone – takoj je treba poslati kurirja k angleškemu poslaniku v Beograd in ta je šel k eksekutorju londonskih sodišč, ki se drugače imenuje zunanje ministrstvo SHS in ta je takoj naročil ministrstvu za državno zaščito in ta naprej prosvetnemu ministru . . .«²⁰ To je bil ta zapetljaj in take so bile intervencije ministrstev v Beogradu.

Težko gmotno stanje in spremenjene družbenopolitične razmere, ki so nastopile z monarhovojaško diktaturo januarja leta 1929, so ga prisilile, da je zapustil Mežico in ponovno zaposlil za učiteljsko službo. Tako je na Silvestrovo 1929 nastopil službo upravitelja na štirirazredni osnovni šoli v Št. Juriju pod Kumom. Šola pa je imela le tri učilnice za 181 šoloobveznih otrok. Tako je že od vsega začetka tudi tu moral voditi bitko še za četrto učilnico in eno rezervno. In uspelo mu je.

Spoznanja v boju s kapitalom v Mežici in dogajanja okoli tega so dokončno vplivala na njegovo napredno politično opredelitev. Prekinil je z oportunističnimi in revizionističnimi razrednimi organizacijami, bližina z zasavskimi revirji ga je pritegnila v vrste revolucionarnega gibanja. Vključil se je v ilegalno delo partijske organizacije v Trbovljah.

Hkrati je skladno s programom Učiteljskega gibanja preučeval in zbiral gradivo za obširno knjigo socialnoekonomskih in kulturnih razmer, ki je izšla pod naslovom Slovenska vas na Dolenjskem.²¹ To je sociološka študija ne le ene same vasi ali občine, marveč služi za primer dolenjske vasi na sploh. Delo je nastajalo nekaj let ob sistematičnem zbiranju gradiva.

Obširno je tudi njegovo narodopisno delo, ki pa še ni v celoti objavljeno. Že to, kar je objavljeno, ga uvršča med najučinkovitejše narodopisce Slovenije. Svoj tovrstni ustvarjalni opus je kronal z 800 tipkanih strani Ljudska medicina Slovencev, ki jo je pred njegovo smrtjo odkupila Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani.

Vinko Möderndorfer je bil zaradi družinskih razmer premeščen v Ljubljano kot banski uradnik v računovodskem oddelku, kar je v mnogočem olajšalo njegov družinski položaj in povezanost z naprednimi kulturnimi delavci ter njegovo napredno delo, ki pa ga je kmalu pretrgala okupacija. Njegovo stanovanje v središču Ljubljane (na današnji Cankarjevi cesti) je že v začetku okupacije postalo pravo zbirališče partijskih funkcionarjev, funkcionarjev Osvobodilne fronte (Prežihov Voranc, Miha Marinko itn). Poleg drugih obveznosti je bil član finančno-ekonomske komisije Izvršnega odbora Osvobodilne fronte od vsega začetka do aretacije. Italijanska policija ga je aretirala leta 1942. Bil je v zaporih belgijske vojašnice, odpeljan v Ancono in od tam v taborišče Renicci. Po kapitulaciji Italije 1943 je obiskal družino v Ljubljani, nato pa s sinom odpotoval med borce narodnoosvobodilnega boja. Po osvoboditvi je nekaj časa delal v ministrstvu prosvete v Ljubljani, bil kmalu poslan v Celje za okrajnega šolskega nadzornika s posebno nalogo v vodstvu Mohorjeve tiskarne. In da bi bila mera preganjanj, premestitev in pritiskov polna, je bil ob spopadu vodstva Komunistične partije Jugoslavije in sovjetske partije aretiran in poslan na Goli otok, kjer je preživeljval vsa tista grozodejstva, ki so nam danes znana.

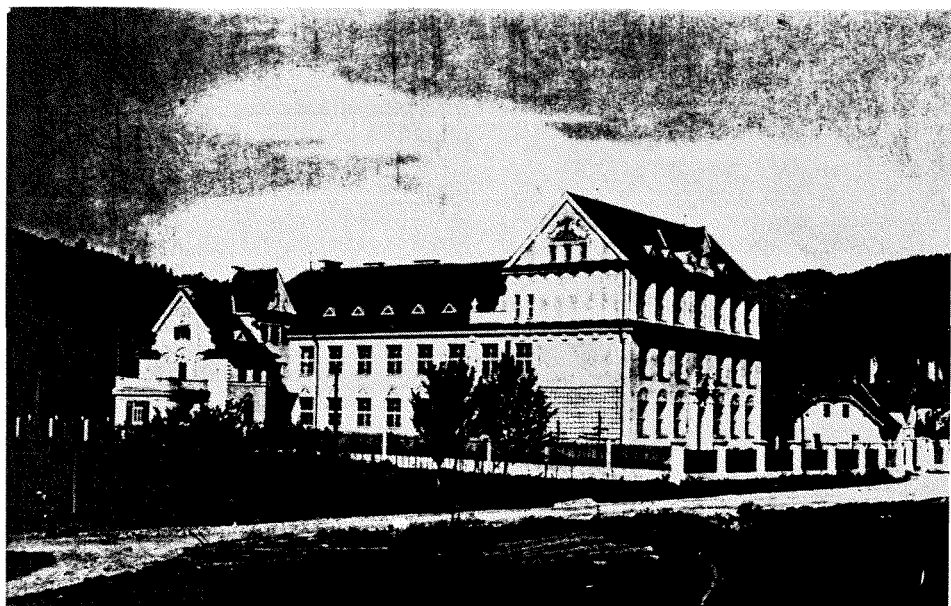
Vse to je v njem zapustilo usodne zdravstvene posledice, ki so ga na jesen leta 1958 položile v grob na celjskem pokopališču.

¹⁸ List Naprej, 1927.

¹⁹ Narodna prosveta Beograd, glasilo UJU, 13. januar 1927.

²⁰ List Naprej, 15. februar 1927.

²¹ Vinko Möderndorfer: Slovenska vas na Dolenjskem, tiskala tiskarna Merkur v Ljubljani, 1938.



VINKO MÖDERNDORFER

V OSTREM BOJU S TUJIM KAPITALOM IN DOMAČO REAKCIJO JE BILA V LETIH 1925/1926 V MEŽICI ZGRAJENA MONUMENTALNA ZGRADBA OSNOVNE IN MEŠČANSKE ŠOLE TER OTROŠKEGA VRTCA. BILA JE TO EDINSTVENA NAMENSKO ZGRAJENA ZGRADBA NE LE V SLOVENIJI, MARVEČ V JUGOSLAVIJI, IN TO PO ZASLUGI TAMKAJŠNJIH RUDARJEV NA ČELU Z UČITELJEM VINKOM MÖDERNDORFERJEM.

MARTIN MENCEJ

Ivo Levstik-Gojc

Ivo Levstik je bil rojen v napredni učiteljski družini pred 76 leti (18. januar 1910) v Zagorju ob Savi. Že v mladostnih letih je spoznal socialni položaj revirskega prebivalstva, bedo in trpljenje rudarjev, ob štrajkih pa tudi boj za osnovne pravice delovnega človeka. Poleg Trbovelj in Hrastnika je namreč bilo Zagorje žarišče revolucionarnega boja industrijskega proletariata Slovenije po prvi svetovni vojni. V takšnih razmerah je odraščal in se oblikoval v mladih in mladostnih letih. Njegova neutrudna težnja po spoznavanju vzrokov družbene razklanosti na izkoriščane in izkoriščevalce, ga je privedla v vrste naprednega delavsko-kmečkega gibanja.

Vtem ko se je njegov starejši brat Jože odločil za agronomijo je Ivo hotel nadaljevati tradicijo svojih staršev in se je po končani nižji srednji šoli vpisal na učiteljske v Ljubljani. Kot dijak ljubljanskega učiteljskega se je vozil s sošolci v Ljubljano in domov in z njimi razpravljaj o vzrokih tedanje družbene diferenciacije. Monarho-vojaška diktatura leta 1929 je še pospešila njegovo vedenje. Takoj po maturi je padel med brezposelne učitelje. Le za kratko dobo je dobil volontersko zaposlitev v domačem kraju in iz banovinskega bednostnega sklada dobival 400 dinarjev mesečne nagrade. To je še poglobilo njegovo spoznanje razrednega izkoriščanja. Bil pa je tudi v tem času vsestransko dejaven. Zavedal se je, da mu učiteljska šola ni dala tistega, kar je potreboval resnični ljudski učitelj. V tem času je absolviral dramski tečaj, tečaj za kmetijsko nadaljevalno šolstvo, smučarski tečaj za kvalificiranega učitelja smučanja, ker ni hotel biti samo učitelj, ki formalno uči mladi rod po črkah, predpisanih v učnovzgojnih programih, ampak učitelj vzgojitelj razgledane in socialno čuteče mladine. Hkrati je študiral razpoložljivo napredno literaturo in se izpopolnjeval v marksizmu-leninizmu.

Vsa ta svoja znanja in spoznanja je prenesel na šolo, ko je bil leta 1934 nameščen na šoli v Rajhenburgu (današnji Brestanici). Tam se je takoj vključil v delo prosvetnega društva, v planinsko zvezo, v orkester glasbenega društva itn. Na tamkajšnji šoli je bila tedaj zaposlena tudi napredno usmerjen učiteljica Franja Zupančič, ki jo je leta 1942 kot izredno aktivistko narodnoosvobodilnega boja na najbolj zverinski način ubil okupator v Bevkah. Kmalu se je tudi

*Ivo Levstik-Gojc
je bil tako samosvoj
in edinstven v revolucionarnem gibanju,
da zasluži v zgodovini
narodnoosvobodilnega boja in revolucije
vso pozornost.
Njegovo življenje,
požrtvovalnost in hrabrost
naj bodo za zgled
novim rodovom,
kakor se umira za napredne ideale.*

povezal s komunistično usmerjenim uslužbencem na tamkajšnji železniški postaji Jožetom Borštnerjem (sedanjim herojem in generalom, op. p). Tako je že bila formirana komunistična celica, čeprav še ne organizirano dejavna, saj v Spodnjem Zasavju še ni bilo partijske organizacije.

Kot absolvent medicinske fakultete v Zagrebu je bil že prekaljeni komunist Maks Stermecki nameščen za stažista v brežiški bolnišnici. Ta je povezal marksistično usmerjene in simpatizerje v Zasavju, med njimi tudi skupino v Rajhenburgu. Ko pa smo po moji službeni (kazenski) premestitvi leta 1939 iz Šoštanja v Kozje tudi tam organizirali partijsko celico, smo se s Stermeckim dogovorili, da organiziramo za Spodnje Zasavje in Kozjansko okrožni partijski komite. Spomladi 1940 je bil ustanovni sestanek v Kozjem. S tem so bili vsi preizkušeni komunisti vključeni v organizirano partijsko delo na razsežnem zasavskem in kozjanskem območju – tudi Ivo Levstik.

Istega leta je bil Ivo premeščen na osnovno šolo Mežica, kjer je bil ob prihodu že označen kot »rdeč«. Stopil je na pomembno območje tradicionalnega revolucionarnega gibanja po prvi svetovni vojni s Prežihovim Vorancem in Vinkom Möderndorferjem na čelu. Tedanji obmejni položaj je terjal še posebno angažiranost v političnem in pedagoškem pogledu. Ob premestitvi je bil opozorjen, da bo tam našel učiteljico komunistko Andrino Kovačič. Takoj sta našla skupni jezik, emocionalno in miselno sorodnost ter se poročila. Z vso mladostno zagnanostjo sta vnašala v tamkajšnjo šolo in izven nje nove prijeme. Po programu Učiteljskega gibanja sta proučevala socialnoekonomske in mentalnohigiene razmere tamkajšnje mladine kot osnovo za svoje učnovzgojno in izvenšolsko delo. Ostala pa nista samo pri tem. Kot komunist sta brž poiskala tamkajšnje somišljenike in simpatizerje, med njimi že preizkušenega komunisto inž. Branka Diehla iz Žrjava, učitelja Karla Doberška iz Prevalj in učitelja Oskarja Gajsta z Ojstrice. Še istega leta je bil ustanovni sestanek okrožnega partijskega komiteja za Mežiško dolino. Vodil ga je Miloš Zidanšek iz Maribora. Sekretarske posle je prevzel Ivo Levstik in začela se je sistematična priprava za skorajšnji odpor v bližajoči se okupaciji.

Ob vdoru nacističnih krvnikov in kaptulaciji jugoslovanske vojske je Andriini in

Ivu grozila aretacija, v najboljšem primeru pa izgon, zato sta se pravočasno umaknila k Levstikovim staršem v Ljubljano, ki sta živela kot učiteljska upokojenca v Dravljah. Tu sva se z Ivom zopet našla, seveda v novih razmerah. Oba brezposelna sva se za kamuflažo in preživljanje zaposlila kot fizična delavca v mestni vrtnariji. Bila sva dodeljena za merjenje kubature kostanjevega lesa na Rožniku. A tudi tu ne za dolgo. Jeseni 1941 je bila organizirana Narodna zaščita za Zgornjo Šiško in Dravlje, v kateri je Ivo sodeloval od vsega začetka; hkrati je bil inštruktor okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Ljubljano ter politični komisar Narodne zaščite za Ljubljano. Pri Levstikovih pa so se v jeseni in pozimi sestajali ilegalci Tone Tomšič, Boris Kraigher, Lidija Šentjunc, Mica Šlander in drugi. Ker je v tem času Andrina rodila sinčka, ki je zaradi srčne hibe po porodu umrl, je bila ob takih priložnostih Andrina na straži skupaj z Ivovimi starši.

Bratu Jožetu, inženirju agronomije, se je v zadnjem hipu posrečilo izmuzniti aretaciji in je odšel v partizane. Tudi Ivu je že gorelo pod nogami, vendar je za kratek čas še vztrajal. Po nalogu okrožnega komiteja se je zaposlil v Dravljah na uradu za izdajo osebnih izkaznic, ker so bile za aktiviste Oslobojilne fronte potrebne neizpolnjene osebnostne izkaznice in drugi formularji, ki so jih izpolnjevali v partizanskih tehnikah.

Spomladi 1942 je postajalo v Ljubljani vedno bolj vroče in nevarnost za izpostavljene aktiviste je bila vedno večja. Izven Ljubljane pa je bilo že osvobojeno ozemlje v Dolomitih. Z ženo Andrino sta bila poslana iz Ljubljane v 2. četo Šerčerjevega bataljona Krimskega odreda (Dolomiti). Tam je Ivo prevzel funkcijo bataljonskega obveščevalca. Po italijanski ofenzivi poleti 1942 je bil po nalogu komunistične partije zopet poslan kot ilegalce v ljubljansko okrožje, in sicer na teren Dravlje. Tam je bil kot član ljubljanskega okrožnega komiteja odgovoren za vojaški sektor do septembra 1943.

V jeseni istega leta je bil določen skupaj z ženo za delegata na zboru poslancev slovenskega naroda v Kočevju. Po končanem zboru je centralni komite Komunistične partije Slovenije oba poslal na Štajersko. Po krajšem zapletu zaradi prehoda čez Savo sta se krajši čas zadrževala v stiško-grosupeljskem okrožju. Ko sta prišla čez Savo, sta se ločila. Sergej Kraigher in Viktor Sto-

par sta Iva poslala na delo v zasavske revirje, Andriño pa v šaleško-mislinjsko okrožje. Le še stisk rok, poljub in voščilo za srečno pot in uspešno delo . . . Skupaj sta bila samo še v mislih in pismih, katerih vsebina je odsevala njuno revolucionarno razpoloženje in vero v zmago. Tudi sredi najhujših bojov sta bila povezana, čutila sta medsebojni odnos in optimistično naravnost. O tem pričata ohranjeni pismi.

Okrožje revirjev s sedežem v Trbovljah je obsegalo ves zasavski bazen od Zagorja do Laškega, Hude jame pa tja do moravškega okrožja. Ker je bil tedanji partijski sekretar za revirje Ribič v partijski šoli na Rogu, ga je nadomeščal Ivo Levstik-Gojc, ki je bil tudi instruktor pokrajinskega oziroma oblastnega partijskega komiteja. Po vrnitvi sekretarja Ribiča bi moral Ivo na celjsko območje za tamkajšnjega sekretarja komiteja. Pred odhodom na novo dolžnost je sklical in vodil večdnevno sejo okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za revirje.

Pomlad v Zasavju. Kljub gostemu dimu v ozkih dolinah Trbovelj, Hrastnika in Zagorja je na planinskih pobočjih drevje že zabrstelo in ozelenelo. Pred konferenco je Iva obiskala žena Andrina in ob slovesu je ves navdušen vzkliznil: »Glej Andrinca, sedaj smo na konju; ko bo zelenelo, se bomo lažje skrili . . . Sveto pa si obljubila, da če bi bil kdo ranjen, se bo počil, da ne pride Švabom v roke . . .

Ivo Levstik-Gojc je sklical sejo za 20. oziroma 21. april. Prišli so vsi štirje člani okrajnih komitejev, in sicer Ivo kot sekretar okrožja in zagorskega rajona, Vili Vresk-Mirko, Feliks Pečar-Mijo in Tončka Majcen. Vojka Napokoj, sekretarka okrožnega komiteja SKOJ za revirje je bila določena za zadnji dan seje. Ko so bila obdelana rajonska vprašanja, so imeli še študij. Vsa vprašanja so bila temeljito obdelana po točkah dnevnega reda, ki ga je pripravil Ivo. Med sejo so se večkrat selili zavoljo previdnosti in da bi obvarovali ljudi pred presenečenji, malo pa tudi, da bi pridobili nove sodelavce. Zaradi tega se je seja zavlekla. Potreben je bil namreč točen dogovor o pripravi na mobilizacijo okrog 800 rudarjev in rudniškega strokovnega osebja ter njihovega odhoda v partizane.«

Seja je trajala do 1. maja.

Na večer pred prvim majem so po bližnjih in daljnjih vrhovih zagoreli kresovi in

oznanjali praznik delovnih ljudi, kar je okupatorja še posebno vznemirilo. V Zagorju je bil za 1. maj napovedan prihod esesovskega kolovodje Steindla. Priprave so bile vsestranske in obsežne. Zastave s kljukastim križem so ta dan vihrale po vsej dolini. Že od zgodnjega jutra so se oglašali zvočniki, godbe so igrale švabske koračnice. Takole opisuje jutro tega dne rudar Jože:

»Takšen prvi maj smo morali letos praznovati v Zagorju. Da se ne bi naši hitlerjevci blamirali pred Steindlom s prazno dvorano in da se mu ne bi kaj pripetilo, je dobil vsak delavec kontrolno številko, katero je moral pred apelom oddati. Bundesführer nas je kriče prepričeval o nemški zmagi, da bi Zagorjani še bolj garali in dajali življenje za naše valpte in krvnike, nam je zatrjeval, da je Štajerska bila in bo nemška, hkrati pa je grozil tistim, ki z eno roko pozdravljajo ‚heil‘, v drugi roki pa drže revolver . . .«

Z Zelene trate, jase tik nad Zagorjem, so dogajanje opazovali člani okrožnega komiteja. Tam v bližini so prejšnje dni imeli sejo. »Gojc in Mijo sta bila za drevjem, da se ju ne bi videlo iz doline, midve z Vojko pa sva bili veliko bolj na prostem,« pripoveduje Tončka. »Bila sem ves dan nervozna, kot da bi slutila, da bo nekaj narobe. Gojcu, ki je bil bolj pri vrhu, sem zašepetala: Slišiš! On pa: Slišim. Odstranila sem se in šla v hišo po kos kruha. Tudi drugi so šli na prigrizek. Tedaj pa sem že opazila, da se proti gospodarskemu poslopu približuje kolona Nemcev. Vsi smo se razbežali, a že so zaregljale brzostrelke. Vresk je skočil in tekel, drugi tudi. V tem nenadnem napadu so esesovski kolovodje med grozovitim streljanjem divje spodbujali: Das sind nicht gewöhnliche, sondern grosse banditen! (To niso navadni, ampak zelo pomembni banditi.)

Med prvimi je dobil strel v nogo Ivo. Še se je ozrl in že je omahnil. Samo Tončki se je posrečilo, da se je zvalila po tleh, se skrila v grmovje in si s tem rešila življenje. Drugi so si, ranjeni, sami vzeli življenje in tako izpolnili dano obljubo. Nemci so besno kričali in preklinjali, ker niso dobili živih in niso izpolnili zapovedi.

Zaključno »slovesnost« so Nemci in nemčurji praznovali na trgu v Zagorju. Opisuje jo rudar Jože:

»Popoldne so pripeljali esesovci v Zagorje tri mrtve partizane. Obstrelili so jih nad Zagorjem. Partizani Vojka, Ivo Levstik-Gojc in Mijo so si sami pogнали kroglo

v senca, da bi ne padli v roke esesovcem. Gledali smo počez naložena trupla – glava in noge so jim visele prek lestev – ki so jih švabski krvniki na pol slekli. Voz se je ustavil sredi Zagorja, esesovci pa so silili ljudi, da bi hodili gledat bandite. Priti je morala tudi zagorska godba in zaigrati koračnico. Na Zeleni trati so ta dan pobrali več kmečkih družin.

Naš odgovor na vse to je bil popoldne na ‚apelu‘, kjer ni padel niti en ‚heil‘ iz rudarskih ust in se ni dvignila niti ena roka v pozdrav.«

»Bili so izdani. Devetnajstletni domačin je opravil to gnusno dejanje. Ljudje so se zgražali, ko so jih pripeljali na lojtrskem vozu in razstavili na trgu in potem za plotom ob cesti zagrebli. Povsod si slišal, kakšna škoda, da padajo ljudje, ki so se že dolgo borili, in danes, ko se bliža svoboda, jih ni več,« se spominja Tončka Majcen.

Tako je na pragu svobode omahnil v boju prekaljeni revolucionar Ivo Levstik-Goje z zavestjo, da je največji del zmage tistih, ki padajo. Padajo pa najhrabrejši in najboljši med nami.

VIRI

¹ Dokumentarno zbrano gradivo Andrine Kovačič, bivše žene Iva Levstika-Gojca, sedaj poročene Žaucer.

² Zapis Tončke Majcen.

³ Zapis rudarja Jožeta.

⁴ Spomini avtorja tega prispevka.

Jrena

17. I. 1944.

Ljuba mi ženka, ljuba mi Drejca!

Plaz kristalne čistih, pa tudi
težkih dočim se na najožnji seči
mipara iz dna moje notranjosti;
ko stopam v štirinintrideseto leto
moje starosti.

Noč pred božičem naju je pogra-
la na osto gor s tečnim koralom,
a še s težjim srcem. Ko koralov
kot sem naredil, bolj sem čutil, da
nimam mojega najiskrenejšega
toraniša, mojega palovskega druga,
Tebe, draga mi Drejca, pred sabo.
Iskal sem Te v temi s očmi, s sr-
cem... samo s odtenkom naji-
nega polnoba sem Te našel.

Zirljenje je borba, glejva, da
s teji borbi smagava; to je bilo in
ostane najine zirljenjsko gesto!

PISMO, KI GA JE IVO LEVSTIK-GOJC PISAL SVOJI ŽENI ANDRINI. SPODNJI DEL LISTKA JE
SAMA ODTRGALA V PARTIZANIH, KER JE POTREBOVALA PAPIR. SLEDIL JE LE POZDRAV
S PODPISOM. VERZI V PISMU »POBIČ MOJ MALI...« JE IVO LEVSTIK-GOJC NAPISAL OB
OBLETNICI SMRTI SINKA JANEZKA.

Dajra v teh zadnjih, morda samo
še širokih tednih iz sebe vse, kar
delarni vod od nje terjaja.

l. 1942. - 17. januar, -

"Polnič moj mali, kaj mudiš
se tam, al' ne slečijo voliči, al'
ne zmoreš sam

l. 1944. - Novo leto, vlij mla.
dosti sonine, - sončeku podob
ne!

Plaz misli se je postavil pred
najinim pogledom v lepi, svet.
lepih bodočnost.

Ljuba mi Dreja, kako Te je ro.
dila in kakina je bila Troja na.
daljina pot, mi se ne oglasi,
seprav ni nalačala, da se tako j.
javiš, čim dospel na svoje mesto.

Vsklepek sem za Te! Ali imaš dete.
Kako je s Trojimi novimi toranji.

Tu olivamo čvr optimizem
v dimasta meca naših revircev,
delo gre kar v klasje. - I pra.
vilnim illoreskim kontaktom med
skoliciami smo si utrli pot na topla
k še kar zadovoljivi sledi. -
Sektor se ni tako močno kontrolir.
ran po trahih, kot sem si mislil.



IVO LEVSTIK-GOJC, UČITELJ, NAZADNJE V MEŽICI. PO NEMŠKI ZASEDBI STA SE Z ŽENO ANDRINO, ROJENO KOVAČIČ, UMAKNILA V LJUBLJANO IN SE PRIDRUŽILA NARODNOOSVOBODILNEMU BOJU. LEVSTIK JE BIL ČLAN OKROŽNEGA KOMITEJA KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE ZA LJUBLJANO IN POLITIČNI KOMISAR NARODNE ZAŠČITE ZA LJUBLJANO, ORGANIZATOR NARODNE ZAŠČITE V ZAČETKU LETA 1942 V ZGORNJI ŠIŠKI IN DRAVLJAH. MAJA 1942 STA Z ŽENO ANDRINO ODŠLA V PARTIZANE. PADEL JE 1. MAJA 1944 NA ZELENİ TRATI NAD ZAGORJEM.

ANDRINA
KOVAČIČ-ŽAUCER

Srečanja s Franjo Zupančič- Sivko

Jeseni 1941 je potrkala na vrata pri Levstikovih v Dravljah učiteljica Franja Zupančič. Ivu Levstiku-Gojcu in meni je zaupala, da je prišla v Ljubljano po sanitetni material za partizane na Dolenjskem. Prvič sem jo srečala, a vedela sem o njej toliko lepega, o njenem plemenitem značaju, o njenih naprednih idejah, o liku prave borbene komunistke proti socialnim krivicam tistih časov.

Februarja ali marca 1942 nas je zopet obiskala z desetletno hčerko Nado. Nadici je naložila v cekar pištolo, sanitetni material in po vrhu še solato. Fašisti niso bili pozorni na malo deklico in tako sta srečno prišli iz Ljubljane. Kakšno tveganje, kakšen pogum!

Tretjič in poslednjič sva jo z Ivom videla julija 1942, ko je vsa zadihana prihitela iz Bevk v 2. četo Šerčerjevega bataljona nad Spodnjo Brezovico in nas obvestila, da pripravljajo Italijani ofenzivo. Takrat nam je tudi zaupala, da ima v šolski kleti partizansko čevljarско delavnico. Sredi julija se je začela ofenziva. Franjina hčerka Nada je bila takrat v Ljubljani v internatu v Mladiki, pozneje v domu Franje Tavčarjeve na Novem trgu. Vzgojiteljica je bila Marija Vedernjakova. Mlajši sin Janezek je bil pri njej. Ko je zaslutila nevarnost, je iz previdnosti ali zle slutnje oddala Janezka nekemu kmetu na Logu.

Dne 25. avgusta 1942 so Italijani obkolili šolo na Bevkah. V čevljarški delavnici sta delala čevljarja Seliškar in Japelj. V delavnici je bilo 13 bal usnja, pa tudi drugega materiala. Vsi trije so skušali pobegniti. Čevljarja Japlja so na begu ustrelili, Franjo in Seliškarja pa ujeli. Šolo so izropali in Seliškarja ustrelili v Močilniku. Franjo so odpekljali na Vrhniko, kjer so jo zasilševali in mučili. Domnevali so, da je organizatorica in funkcionarka Osvobodilne fronte. Hoteli so zvedeti, odkod dobiva velike količine materiala. »Ustrelite me!« so bili njeni odgovori. Ko so fašisti ugotovili, da kljub hudemu mučenju ne bodo od nje zvedeli ničesar, so jo na vojaškem dvorišču pred bunkerjem ustrelili. Tik pred ustrelitvijo je vzklila: »Mene lahko ubijete, osvobodilnega gibanja slovenskega naroda ne boste mogli ubiti!«

Junakinja Franja Zupančič-Sivka, rojena Kovač (leta 1907) v Hrastniku, je bila hčerka rudarja. V družini je bilo 11 otrok, 6 bratov in sester je padlo v partizanih ali

umrlo v koncentracijskih taboriščih. Doma so stradali. Kljub hudi revščini je Franja končala učiteljsiše v Mariboru. Učiteljevala je v Halozah, kjer je spoznala revščino viničarskih družin. Bila je učiteljica v Slovenskih goricah, od septembra 1931 do 1938 pa sta bila z možem Rudijem učitelja v Černeči vasi pod Gorjanci. Na tej šoli ima tudi skromno urejeno spominsko sobo.

Franja ni bila samo vzorna učiteljica. Svoje napredne ideje je širila med ljudmi. Ko sta z možem leta 1938 nastopila učiteljsko službo v Rajhenburgu, sedanji Brestanici, se je vsa predala delu na pedagoškem področju (učiteljsko gibanje) in se vsestransko udeleževala in izobraževala. Veliko je brala, učila se je jezikov in želela končati Pedagoško akademijo v Zagrebu. Doma jim je gospodinjala teta in tako je imela več časa za delo na kulturno-političnem področju. Zaradi aktivnega dela je bila julija 1940 sprejeta v Komunistično partijo Slovenije (Martin Bajc-Grega, sekretar partije v Kostanjevici). V Rajhenburgu je bila povezana z Jožetom Borštnarjem, Ivom Levstikom in Valterjem Šušteršičem. Sestajali so se pri Zupančičevih. Franjin mož Rudi je bil veseljak in dober pevec – pa so to imeli za alibi, če bi jih kdo iznenadil. Brali in študirali so marksistično literaturo in jo širili med napredno mislečimi ljudmi.

Ob okupaciji (mož Rudi je bil v vojnem ujetništvu) se je Franja izognila izselitvi in pobegnila z obema otrokoma na italijansko okupacijsko področje v Kostanjevico. Tam je ostala približno pol leta. Bila je brez zapo-

slitve in je živela od pomoči prijateljev in organizacije Osvobodilne fronte. Takoj je začela z aktivnim delom. Stike je imela tudi z Zimo Vrščaj in Stankom Hollyjem ter Fani Košir-Meto. Ker se ni mogla preživljati, je prosila za učiteljsko službo in jo dobila v Selih pri Hinjah v Suhi krajini. Tu je bila v zimskih mesecih 1941/1942. Pri organiziranju Osvobodilne fronte ji je pomagal mož Rudi, ki se je vrnil iz vojnega ujetništva, a so ga marca 1942 zaprli in odpeljali v internacijo. Franja je prosila za premestitev. Aprila 1942 je dobila službo v Bevkah. Tu se je takoj vključila med organizatorje Osvobodilne fronte in bila zelo aktivna na vseh področjih narodnoosvobodilnega boja. Bila je najbolj odločna in neomajno predana organizatorka. Vzdrževala je zvezo prek Ljubljane z Notranjsko, organizirala je preskrbo partizanov. Material, ki ga je dobivala iz Vrhnike, delno sta ga uporabila čevljarja za izdelavo čevljev in škornjev za partizane, delno pa so ga oddajali Krimskemu odredu. Njeno izredno aktivno delo ni moglo ostati dolgo prikrito. Bila je silno aktivna do aretacije in tragične smrti.

Franja Zupančič-Sivka je pokopana v grobnici na Drči na Vrhniki. Njeno ime nosi pionirski odred osnovne šole Dragomer-Log in tudi ena od ulic na Vrhniki, v neposredni bližini, kjer je bila ustreljena.

Otroka Nada in Janez sta bila v Ljubljani kot ilegalčka pod skrbjo Zihnerlove mame in pozneje upokojene učiteljice Milene Sušnik. Nada je profesorica glasbe, Janez pa diplomirani inženir strojne stroke.

PRIPIS

Kot gradivo sem uporabila pričevanje hčerke prof. Nade Zupančič, poročene Jurjec, Jožeta Borštnarja, Ade Krivic iz gradiva o ilegalčkih in podatke iz knjige Rudolfa Hribernika-Svaruna Dolomiti v NOB ter zapiske, ki mi jih je poslala ZZB NOB iz Vrhnike.

Lik Franje Zupančič-Sivke je partizanski pisatelj Karel Grabeljšek opisal v romanu Med strahom in dolžnostjo.



FRANJA ZUPANČIČ-SIVKA, UČITELJICA, Z OTROKOMA LETA 1941 V LJUBLJANI.



SKRIVNA PARTIZANSKA ČEVLJARSKA DELAVNICA, KI JO JE FRANJA ZUPANČIČ-SIVKA USTANOVILO V BEVKAH PRI VRHNIKI, KJER JE BILA UČITELJICA. DELAVNICA JE BILA V ŠOLSKI KLETI, MATERIAL ZANJO SO PRINAŠALI AKTIVISTI OSVOBODILNE FRONTE. V DELAVNICI STA DELALA DVA ČEVLJARJA. DNE 25. AVGUSTA 1942 SO ITALIJANSKI OKUPATORJI DELAVNICO ODKRILI IN SIVKO TER OBA ČEVLJARJA USTRELILI.

CIRIL BERGLES

... in ptica je odletela

REKVIEM ZA PADLIM BRATOM

K^{1.}

o je bil še deček,
 se je včasih nenadoma
 umaknil v tišino
 in ljudje so bili
 v hudi zadregi.
 Pogum je kazal
 v malenkostih.
 Na čelo skale
 je z ostrim kamnom
 zarisal ptico
 in ptica je odletela.
 Krivil je mlado drevo
 in drevo se ni upiralo.
 Starke so prerokovale,
 da bo še mlad odšel.
 Videle so znamenja
 na njegovih dlaneh
 in poznale so mnoge smrti.

S^{2.}

aj je še otrok,
 je rekla mati, ko je odhajal,
 popoldne,
 leta enajntirideset.
 Ni bila Špartanka
 in je imela solze v očeh.
 Bil je njen sin
 in se je bala zanj.
 Ni vedela, da se je v njem
 že prebujal mladeč.
 Da ljudje v hudem času
 hitreje zorijo.
 Četudi bi ga rotila,
 naj ostane, bi odšel.
 S puško v roki,
 brez besed.
 So časi, ko so ukazi v zraku
 in jih je treba spoštovati.
 Takrat je smrt postrarska stvar
 in je vse drugo večje od nje.

3.

bitkah jo je slutil,
kako je stala čisto blizu njega
in ga je vzljubila.
Njega, ki se je
do pijanosti napil
vizij prihodnosti
in je videl tovariše,
kako so spremenili smer,
ko jim je na rame
položila svoje roke.
Odhajali so
z belo svetlobo
razlito čez obraze.
Nekateri tiho
in spoštljivo,
drugi s hudo mislijo.
Stališče do nje
so izrazili zadnji trenutek,
čeprav se je zdelo, da so jih
vse pomladi pripravljale
na srečanje z njo.

4.

tal je tam pod drevesom.
Nedavno so na njem še počivale
ptice, namenjene na jug.
In so zorela jabolka
in se je zlatilo listje.
Zdaj pa je postalo drevo
za obešanje.
Vse se je vrtelo v krogih.
Na veje so privezovali vrvi
in divje kričali
v nekem trdem jeziku.
Vrv se je dotaknila
njegovih pšeničnih las.
Nekdo je prosil za milost,
pokleknil je prednje
in jih rotil kot otrok.
On pa se je predrzno
zazrl naravnost v njene oči,
da bi mu ne zmedla
ne misli in ne telesa.

B

5.

ila je tretja ura popoldne.
 Dež je rosil.
 Nekje so se zadirale vrane.
 Hotel je doumeti ta dan,
 to uro,
 pomene besed včeraj in jutri.
 Toda vse se mu je izmikalo.
 Spomnil se je, kako so govorili,
 da je lepo umreti
 za idejo,
 za rod . . .
 Zdaj je gledal v njene
 prazne oči
 in ni videl tam ničesar večjega
 od življenja.
 Čutil je, kako se je krčilo
 doli v drobovju
 in hotel je bruhati
 po usihajoči jesenski travi.
 Ni bil več otrok
 in je vztrajal do kraja dneva,
 ko ga je drevo nagnilo
 v poslednji nihaj.

L

6.

ežale so mrtve
 njegove roke
 tam na mehki travi.
 Blagi jesenski dež
 jih je umil
 in je umil
 njegov obraz,
 v nebo zazrte oči,
 v molk odprta usta.
 Drevo je dvignilo
 veje visoko
 v veter.
 Od nekje
 so se vrnile ptice.

PRIPIS

Pesem . . . in ptica je odletela je iz še neobjavljene zbirke Termopile Cirila Berglesa, napisana v spomin bratu Ludviku, borcu Tomšičeve brigade, ki so ga Nemci septembra 1943 ujeli pri Ribnici na Dolenjskem in obesili; star je bil sedemnajst let. Avtor je zbirko poslal na razpis za nagrade vstaje slovenskega naroda za leto 1987. Pesnik in član žirije Jože Šmit je zbirko ocenil takole:

Ko sem prejel v branje in oceno to pesniško zbirko, se me je za hip polotilo nelagodje. Ni v navadi, da bi se kdo sam predlagal za nagrado. A ko sem pesmi prebral, se mi je utrnilo: pesnik je sam ali pa na pobudo koga (morda odličnega pesnika ali poznavalca poezije) začutil, da mu je uspelo nekaj dobrega, celo enkratnega. Ob pomisli na herojski boj majhnega špartanskega narodiča v davni antiki se mu je v čútenju obnovil osvobodilni boj majhnega slovenskega naroda. Tragičen poraz pri Termopilah zaradi Efiatove izdaje je v bistvu brez pomena, saj je zgolj prispodoba večkratnih porazov, a vendar tudi zmag in sklepnega zmagoslavja slovenskih partizanskih borcev.

Pesniško zbirko uvajata pesni Leonida in Efiatova vrnitev, pod skupnim naslovom Termopile. Sledi ciklus s pesmimi Prvi dan vojne, Listina, Bitka, Mrtvi bojevnik, Orfejeva smrt, Ranjenec, Rekviem za mladimi talci, Prekop in zadnji dan vojne – to je (naj samo začasno uporabim ta naziv) zgodovina narodnoosvobodilnega boja. Ciklus šestih pesmi, posvečenih bratu, ima naslov Vse pomladi so ga pripravljale. Nato sledi ciklus pesmi z naslovom Tisti, ki so se vrnili (jaz bi ga imenoval Tisti, ki so preživeli), vsebuje pa pesmi Prvo jutro svobode, Vsi dnevi tistega maja, Tisti, ki so se vrnili in Deževni popoldnevi. Sklepni ciklus s pesmimi Bomba, Bunker, Čelada, Lobanja in Vojna fotografija nosi naslov Prstni odtisi vojne.

Tega pregleda ne navajam zato, ker ne bi vedel, kako naj pesmi ocenim, marveč zato, da nakažem vsebino zbirke. Te pesmi niso zgodovina, tudi ne čista epika, morda prava lirika ne. So, če lahko tako rečem, epsko-lirična sinteza našega osvobodilnega boja, zelo nevsiljiva – kot vsaka prava umetnina – in vendar takšna, da te ne pusti hladnega, neprizadetega. Ne ponuja ti zgodovine, daje ti več od nje: čútenje, nezavedno vedenje o herojstvu in tragiki ljudi, katero se prenaša tudi v današnji čas. Med drugim je v zbirki pesem o bombi, ki je preživela vojne krutosti, a lahko še danes ubije otroka. Tudi ta pesniška zbirka je nekakšna bomba, vendar ne zlá, prinašajoča nesrečo, marveč tista, ki globlje, notranje oživlja naše herojske in tragične dni.

Ciril Bergles je razmeroma malo znan pesnik; sam navaja objave v dveh pesniških zbirkah ali – Na poti v tišino in Vaje za svetlobo (slednjo sem bral in je izšla v samozaložbi), pa v reviji Borec (te pesmi poznam in menim, da so zelo dobre), v Obzorniku, Rodni grudi in Svobodnih srečanjih ter na Radiu Ljubljana v Nokturnih.

Berglesov način izpovedovanja je skopa, vendar na moč smotrna poetična pripoved, v prostem slogu, a vselej privzdignjena nad prozo, in prav to daje njegovom pesnim tudi upravičeno pesniško oznako.

Glede predložene pesniške zbirke se v celoti strinjam z avtorjevo lastno predstavitvijo: »Z zbirko Termopile, s katero se udeležuje natečaja . . . se loteva vojne, junaštva, izdajstva, smiselnosti žrtvovanja, grozljivosti in tragičnosti vojnega spopada, izpraznjenosti pokojnega časa, posledic, ki ostanejo zapisane globoko v udeležencih vojne. V jedru zbirke pa je dialog, intimen pesniški odgovor in pogovor z vsemi, ki zanikajo smiselnost junaštva malega naroda v prelomnem usodnem trenutku in povzdigujejo izdajstvo na vrednostni nivo junaškega žrtvovanja za svoj rod . . .«

Na takšno poezijo je seveda treba opozoriti z nagrado.



Regina, o gospin na čase o zuporn 1985
Mara Kraljevič

REGINA PODHOSTNIK Z VRHNIKE

PORTRETI JETNIC
MARE KRALJEVE, 1945



Franja v priporu na zaprtje v letu 1945
Maria Kraljica

FRANJA ŠTEFANČIČ, ROJENA KALAN, AKTIVISTKA OSVOBODILNE FRONTE IZ LJUBLJANE. ARETIRALI SO JO 9. JANUARJA 1945 NA POŠTNI UPRAVI. BILA JE MED TISTIMI JETNICAMI, KI SO JIH KONEC APRILA 1945 Z ENIM ZADNJIH TRANSPORTOV POSLALI V RIBNICO NA DOLENJSKO. PO ENEM DNEVU IN ENI NOČI SE JE Z DRUGIMI VRED PEŠ VRNILA V LJUBLJANO.

VLADO MAKUC

Ljudskofrontna in mirovna gibanja med obema vojnama

*Podatki v tem zapisu so iz knjige
pokojne zgodovinarke Alenke Nedog*

*Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji
od leta 1935 do 1941,*

*iz uvodnega komentarja prevajalca knjige
Španska revolucija in državljanska vojna,
francoskih avtorjev Broué-Témima,*

*Petra Vodopivca,
iz njene vsebine*

*in drugih virov ter iz lastnih spominov,
izkušenj in spoznanj,
ob upoštevanju,*

da je od tedaj minilo že pol stoletja.

*Kar zadeva lastno pričevanje
o takratnih dogodkih,*

*je seveda treba upoštevati tudi
subjektivnost gledanja,*

*ki se je z leti spreminjalo;
kakaj četudi po naravi*

*nisem nikoli bil nikogar slepi vernik,
sem tedaj,*

v letih moje mladosti,

*vendarle več verjel in manj razumel,
danes pa je to razmerje obratno.*

Obdobje sodobne ali moderne zgodovine, ki zajema čas od prve svetovne vojne do danes, je relativno kratko; relativno zato, ker je začetek tega obdobja pred približno sedemdesetimi leti za mlade ljudi že zelo oddaljena preteklost, dejansko pa pomeni le življenjsko dobo ene same, to je moje generacije. Čeprav kratko, pa je bilo to obdobje izjemno razgibano zaradi sporov in spopadov med starim in preživelim ter novim in naprednim, kakor se je to vselej dogajalo v zgodovini na prehodu iz starega v nov naprednejši družbeni red in kakor se po zakonskih dialektike dogaja tudi še danes.

POJAV IN RAZVOJ FAŠIZMA

Del te zgodovine, naznačene v naslovu, je čas od konca prve do začetka druge svetovne vojne. Označimo ga lahko kot čas pojava, rasti in zmag ideologije, imenovane s skupnim imenom fašizem. Bil je posledica zgodovinskih okoliščin med obema vojnama, predvsem vsesplošnega obubožanja nižjih in tudi srednjih slojev, najbolj dojemljivih za njegove ideje, ki niso bile zanje le mamljiva iluzija, marveč predvsem militantno jamstvo ogroženega kapitalističnega sistema in izraz nostalgije po starih časih: fevdalnem sistemu, ki je v Španiji segal najdlje v novi vek s spominom na veličino srednjeveške Španije in rekonkvisto, v Italiji s spominom na rimski imperij in sanjami o njegovi obnovi, na Japonskem s spominom na samurajsko nadvlado na lastni celine in v Nemčiji, skladno z rasno teorijo večvrednosti, s pravico do nadvlade v svetu, medtem ko naj bi vsi drugi uresničevali svoje podobne želje v okviru možnosti, po volji in pod dežnikom močnih.

V Italiji je fašizem prevzel oblast že leta 1922, toda njegovo prakso so imeli priložnost spoznati le italijanski svobodoljubneži in naši ljudje z okupirane Primorske in Istre, vsi drugi pa fašizma niso sprejeli kot nevarne grožnje svetu, tamveč le kot interni pojav, ki zunaj lastne dežele ne more imeti nikakršnega vpliva. Tako mnenje je obveljalo celo potem, ko je fašistična Italija z okupacijo Abesinije objavila svoj pohod v ustvarjanje imperija. Tedaj so bili v Društvu narodov sicer sprejeti sklepi o nekaterih gospodarskih sankcijah, toda bili so neučinkoviti, saj ni bilo resnične volje za njihovo uresničevanje; pojav, ki ga ob podobnih priložnostih srečujemo tudi danes.

Po zmagi nacizma v Nemčiji leta 1933 je fašizem postal univerzalen pojav s poudarjeno imperialistično agresivnostjo. Ofenziva fašizma, ki je sledila zmagi nacizma, je v komunističnem gibanju in demokratično usmerjenih političnih strankah zahoda spodbudila novo strategijo in taktiko združevanja vseh protifašističnih sil, zajeto v izrazu ljudska fronta. To naj bi bila zveza za sodelovanje komunističnih, socialističnih, socialdemokratskih in kmečkih strank in drugih demokratično usmerjenih skupin iz vrst intelektualcev in drobnega in srednjega meščanstva ter kmečkega prebivalstva. Njen pglavitni namen je bil s skupnimi močmi doseči parlamentarno večino in uveljaviti dogovorjeni skupni program, ki naj bi bil zadostna protiutež združenemu fašizmu.

Ideja ljudske fronte, ki so jo ljudske množice sprejemale spontano, v krogih politikov na zahodu in vzhodu ni bila sprejeta brez pridržkov. Številni so bili prepričani, da je fašizem pojav, ki so mu botrovale trenutne okoliščine in bo zamrl, kakor hitro se bodo spremenile. Menili so, da prav zato ni sposoben vsiliti svoje nadvlade svetu in da je prav zato trenutno celo koristen za rušenje sovražnega družbenega reda na nasprotni strani. Tako je komunistična internacionala (kominterna) že leta 1928 na svojem kongresu odkrito sprejela stališče, da je fašizem kratkotrajna vladavina, ki ima to dobro stran, da bo uničil iluzije o meščanski demokraciji, in da so zato socialdemokrati kot nosilci te iluzije njihovi glavni nasprotniki. Na naslednjem kongresu leta 1934, ko se je ideja ljudske fronte praktično že oblikovala, so pred leti sprejetemu načelu dodali tudi akcijski program s formulacijo, da se fašizmu ni treba zoperstaviti z bojem za ohranitev buržoazne demokracije, temveč z bojem za proletarsko demokracijo, to je za sovjetsko oblast.

Pglavitni vzrok za poraz avstrijskih delavcev v oboroženem spopadu z Dolfusovimi klerofašisti v Avstriji v istem letu so videli v dejstvu, da ta boj niso vodili komunisti, marveč socialni demokrati in da je bil pravzaprav posledica njihove neučinkovitosti.

Temu ustrezno je bilo tudi ravnanje vlad tako imenovanih meščanskih demokracij, ki se je izražalo predvsem v taktiziranju in umikanju pred širjenjem fašizma. Zlasti je bila taka kapitulantska politika Anglije, ki

je bila v svojem ravnanju dosledna vse do začetka druge svetovne vojne, ko umik ni bil več mogoč.

Tudi med partnerji protifašističnih strank in skupin je bilo veliko taktiziranja. Mnogi med njimi so videli v združevanju predvsem možnost večjega vpliva in številčno krepitev svoje skupine. Lastno korist so postavljali nad življenjski interes celote in to je bil eden izmed pglavitnih vzrokov, ki so po začetnih uspehih privedli do poloma ljudskofrontnega združevanja.

MIROVNO GIBANJE

Skupina, ki je imela velik vpliv na ljudske množice, saj ji ni bilo mogoče očitati taktiziranja in dvoličnosti v ravnanju, je bilo, še preden se je oblikovala ljudska fronta, svetovno mirovno gibanje. Razvijalo je miroljubno in protifašistično razpoloženje z odkrivanjem njegovih napadalnih namenov in se je s tem namenom kasneje vključevalo tudi v ljudskofrontna prizadevanja. Vojni propagandi je bilo treba zoperstaviti organizirano propagando resnice o vojni pod geslom: Nočemo skupnosti mrtvih, hočemo skupnost živih!

Francoska književnika Henry Barbusse in Romain Rolland sta zato pozvala vse napredne in miroljubne organizacije in posameznike k sodelovanju in tako je bil avgusta 1932 v Amsterdamu svetovni mirovni kongres, ki se ga je udeležilo 2244 delegatov iz 25 držav. Hkrati je tam potekala tudi mladinska konferenca s 110 delegati. Gibanje, ki se je na tem kongresu oblikovalo z izvolitvijo protivojnega komiteja s sedežem v Parizu, je dobilo ime po kraju kongresa amsterdamsko mirovno gibanje. Zajelo je tudi sindikalne organizacije in na njihovo pobudo je bil leta 1933 v Parizu evropski protifašistični kongres sindikalnih organizacij s 3700 delegati. Septembra istega leta je bila tam tudi pomembna svetovna mladinska konferenca proti vojni in fašizmu s 1200 delegati. Med njimi je bilo 111 socialistov, 387 komunistov, 553 zunajstrankarskih delegatov, drugi pa so bili iz vrst krščanskih socialistov, anarhistov, republikancev in drugih manjših skupin. Nato je bila tudi mednarodna konferenca študentov, na kateri so ustanovili enotno mednarodno fronto protifašističnih študentov mirovnikov ne glede na strankarsko pripadnost in svetovnonazorsko usmerjenost. Obe mladinski zboro-

vanji sta pomenili začetek mirovnega gibanja mladih, ki je sčasoma zajelo mladino vsega sveta kot najpomembnejši del ljudskofrontnega gibanja. Serija veličastnih mirovnih manifestacij se je končala leta 1934 s svetovnim mirovnim kongresom žensk v Parizu.

Pomembno vlogo in vpliv v mednarodnem mirovnem gibanju so imeli vrhovi svetovne kulture in znanosti različnih idejnih nazorov. Poleg pobudnikov Romaina Rolanda in Henryja Barbussa tudi brata Thomas in Heinrich Mann, Gide, Stefan Zweig, Martin Andersen Nexö, André Malraux, Pablo Picasso, Marie in Pierre Curie, Jiry Benda in vrsta drugih, ki so junija 1935 v Parizu pripravili kongres za zaščito kulture. Prva svetovna skupščina za mir je bila leta 1936 v Bruslju s 5000 delegati iz 35 držav. Udeležili so se je katoličani, protestanti, svobodomisleci, konservativci, radikali, socialisti, komunisti in kvekerji, izmed združenj pa Mednarodna liga za človekove pravice, protifašistični intelektualci, odbor amsterdamskega mirovnega gibanja, Zveza društev za ligo narodov, Mednarodna zveza invalidov in bivši bojnikov, Mednarodna liga za intelektualno sodelovanje, Zveza za mir s pomočjo pravice in vrsta svobodnih umetnikov in intelektualcev.

Svetovno mirovno gibanje je organiziralo številne mednarodne akcije, ki so zajele široke množice prebivalstva, ki se je tako neposredno vključevalo v gibanje. Odmevne so bile solidarnostna akcija za izpustitev Dimitrova in tovarišev na leipziškem procesu, pozneje tudi za izpustitev Thälmannja, široka akcija za pomoč Abesincem ob napadu Italije na Etiopijo, podpora Češkoslovaški v dneh njenega padca in druge, najbolj pa mednarodna akcija za obrambo ljudskofrontne španske republike ob napadu mednarodnega fašizma nanjo.

Akcija organiziranja in odhajanja prostovoljcev v španske mednarodne brigade, imenovane voluntarios internacionales por la libertad (mednarodni borci za svobodo), bil je to prvi neposredni spopad s fašizmom, je bila z dejanjem izpričana pripadnost ideji ljudske fronte in s tem v fronto povezanega mirovnega gibanja.

LJUDSKOFRONTNA GIBANJA

Predstavniki protifašističnih strank in skupin, tako kot politiki vseh časov vedno korak za književniki, so leto dni po začetku delovanja mirovnega gibanja vendarle naredili prve korake za oblikovanje ljudske fronte. Navezani so bili stiki med socialistično in komunistično stranko Francije in predstavnik slednje Maurice Thorez je kot glavni ideolog gibanja na zborovanju v Nantesu leta 1934 predlagal osnovanje ljudske fronte, ne da bi upošteval sporočilo kominterne, ki je pozdravljala sporazum s socialisti, ni pa se strinjala s pritegnitvijo radikalov. Navkljub temu so vse tri stranke to idejo uresničile na skupnem zborovanju v Parizu na državni praznik 4. julija 1935. Na zborovanju sta sodelovali tudi obe sindikalni organizaciji (CGT in CGTU), Liga za človeške pravice, Odbor antifašističnih intelektualcev, odbor amsterdamskega mirovnega gibanja in skupina neodvisnih intelektualcev in umetnikov. Sprejete so bile naslednje zahteve, ki so postale prvi program ljudske fronte: obramba demokratičnih svoboščin, razorožitev in razpustitev fašističnih lig, odprava fevdalnih ostankov, boj za mir, napredna in nadzorovana razorožitev, kruh za vsakogar, kmetom njihove sadove, zaposlitev mladine in uničenje Bastilje, simbola nesvobode. S takim programom je zmagala francoska ljudska fronta na prvih naslednjih parlamentarnih volitvah in socialist Blum je postal predsednik vlade.

Ideja ljudske fronte, kakor že prej ideja mirovnega gibanja, je torej zrasla na francoskih tleh. Deležna je bila podpore dela izvršnega komiteja kominterne iz vrst nesovjetskih članov z Georgijem Dimitrovom na čelu, medtem ko so drugi ob veliki zadržanosti Stalina zvezo komunistov, socialistov in meščanskih strank sprejeli z dvomi in odporom.

Politiko ljudske fronte je komunistična internacionala sprejela na 7. kongresu leta 1935. Najpomembnejša referata sta imela Georgij Dimitrov in Palmiro Togliatti, na njem pa je bilo med drugim sprejeto tudi načelo, da ni nujno, da bi se taktika komunističnih strank, ki se borijo za oblast, zmeraj ujemala s taktiko stranke, ki je že na oblasti. Kmalu se je pokazalo, da ta sklep nima soglasja najpomembnejšega razsodnika – Stalina, ki je bil navzoč le na otvoritvi kon-

gresa. Takšno prakso so ovrgli tudi hudo vmešavanje kominterne in organov NKVD (politične policije) v življenje posameznih strank in ljudi, politične čistke v deželi sovjetov in španski državljanski in osvobodilni vojni ter revoluciji, pa tudi pozneje in drugod, vse tisto torej, kar poznamo pod pojmom stalinizem.

Druga frontna koalicija, ki je zmagala na volitvah poleg francoske, je bila španska ljudska fronta, z zmago dne 16. februarja 1936. Ta je bila posledica splošnega stanja svetovnih razmer, pa tudi zgodovine te dežele skrajnosti in izrazitih socialnih in družbenih nasprotij. Verski fanatizem, zavračanje razvoja znanosti, češ da posega v »božje skrivnosti«, dušenje sleherne napredne misli in dosledno odrekanje narodnostnih pravic Kataloncem, Baskom in Galicijanom to so bile značilnosti katoliške Španije, vodilne sile v času protireformacije. V tej deželi je bila inkvizicija najbolj krvava, tu je srednji vek s socialnimi razmerji med vladajočimi in vladanimi najdlje segel v novi vek.

V prvi tretjini dvajsetega stoletja je bila Španija še vedno polfevdalna in pretežno agrarna dežela s številnim plemstvom. Polovica obdelovalne površine je bila v lasti 30.000 veleposestnikov, plemstva in cerkve, drugo polovico pa si je delilo dva milijona malih kmetov poleg dveh milijonov in pol večidel nepismenih bracerosov, dniarjev brez zemlje, med katerimi so številni bivali v zemljankah in votlinah.

Vojsko so služili večidel vojaki iz najrevnejših plasti prebivalstva, saj je imel vsak premožnejši možnost, da se je odkupil z denarjem. Poveljevali so jim oficirji iz privilegiranih družbenih razredov in nenormalno velikem številu: en oficir na devet in en general na sto vojakov. Privilegiranci so si za svojo zaščito omislili tudi številno žandarmerijo, guardio civil, ki je ob vsaki priložnosti uporabila orožje in mučenje.

Španski kler s približno 100.000 pripadniki je bil izrazito nazadnjaški, saj so še ne tako davno pred tem pobožni očetje na univerzi v Salamanci razpravljali, kateri jezik govorijo angeli. Spretni pa so bili v materialnih zadevah, saj so poleg velikanske veleposesti imeli v lasti tudi tretjino v Španiji investiranega kapitala, in ker je vsak denar dober, so imeli v lasti tudi vrsto nočnih lokalov. Iz take cerkve nazadnjaštva in bogastva, ki je s podložniki tudi temu primer-

no ravnala, so verniki trumoma bežali s sovraštvom, ki je prišlo do izraza pozneje, v prvih dneh revolucije.

Upoštevale je izredno slabe življenjske razmere industrijskih delavcev in rudarjev razvitejšega severa, bili so brez vsakršnih pravic, in nezadovoljstvo obubožanih srednjih slojev prebivalstva, je torej razumljiva odločitev večine za ljudsko fronto, saj jim je ta edina ponudila možnost za dostojno preživetje.

V Španiji sta močna socialistična stranka in komunistična stranka Španije, ki je bila v začetku gibanja številčno šibka, skupaj s svojimi sindikati osnovali akcijsko skupnost, ki so se ji ob objavi splošne stavke jeseni 1934 pridružili tudi pripadniki anarhistične sindikalne organizacije (CNT). Hkrati s tem je bila dana tudi pobuda za ustanovitev ljudske fronte, koalicije med socialisti, anarhisti, komunisti, katalonskimi nacionalisti, baskovskimi katoliki, levimi republikanci in katalonskimi protistalinskimi komunisti, trockisti (POUM), ki je februarja 1936 zmagala na parlamentarnih volitvah in prevzela oblast.

Vzporedno z zmagovitim ljudskofrontnim gibanjem v Španiji in Franciji so se podobna gibanja razvijala tudi v drugih deželah čeprav z manjšim uspehom in skladno z množnimi potrebami in notranjimi interesi političnih partnerjev. V Avstriji so leto dni po neuspeli vstaji delavstva sprejeli skupen program levo usmerjenih skupin, v romunskem protifašističnem komiteju so se dogovorili o skupnih akcijah. Podobne sporazume, predvsem v okviru delavskih strank, so sprejeli tudi v Švici, na Švedskem in v drugih skandinavskih deželah, v drugačnih odtenkih pa na Češkoslovaškem in v deželah vzhodne Evrope, pa tudi drugje. Izjemen je bil položaj v Angliji. Tam je sicer prišlo do manifestov in skupne izjave, vendar je strah pred komunizmom paraliziral delovanje ljudske fronte.

V Jugoslaviji s komunistično stranko v ilegali ni bilo večjih uspehov v povezovanju med vodstvi delavskih in meščanskih strank v opoziciji. Zlasti v Sloveniji se je na pobudo ilegalne komunistične partije vendarle uveljavila ideja ljudske fronte kot močno protifašistično in demokratično združevanje množic.

O vzrokih, da ljudskofrontno gibanje v Jugoslaviji, razen v Sloveniji, ni zaživel, lahko le razmišljamo, kajti naše zgodovino-

pisje se iz neznanih vzrokov izogiba analitični presoji te dobe in tega stanja. Lahko le rečemo, da so imele v tistem času klasične politične stranke zunaj Slovenije po tradiciji še vedno močan vpliv na množice, ki se tudi zaradi svojega geografskega položaja niso počutile ogrožene tako kot v Sloveniji. Poleg tega so bila v teh krajih razmeroma močna na eni strani profašistična gibanja in njim nasproti ekstremna levica, ki ni bila voljna sprejeti dialoga z meščanskimi strankami in posamezniki. Geslo Kdor ni z nami brez pridržkov, je proti nam, so presegli le posamezne skupine in posamezniki, ki so v danih razmerah odklanjali ortodoksen odnos do načel ljudske fronte. Tako je eden izmed najbolj blagih in tolerantnih ljudi, kar sem jih srečal v Španiji, srbski intelektualac, socialist in humanist, član komunistične partije Veljko Vlahović opredelil svoj odnos do ljudske fronte z besedami: »To je trenutek velikega odpiranja v svet in potencialnim zaveznikom v boju za demokracijo in napredek. Zgodovinska vrednost pobud ljudske fronte je izražena v dejstvu, da je to gibanje nosilec kritike sektaštva in dogmatizma, ki prihajata bolj ali manj do izraza tudi v gibanju.«

V Sloveniji so bile razmere drugačne. Poleg vedno večjega nezaupanja ljudi do jalovega prerekanja političnih strank se je vse bolj krepila zavest preteče nevarnosti s severa in zahoda. Po priključku Avstrije nacistični Nemčiji smo se znašli v kleščah dveh fašističnih držav. Izkušnje primorskih Slovencev pod italijansko okupacijo so jasno kazale, kaj čaka slovenski narod, če se ne bo uprl fašistični agresiji.

V ljudsko fronto so se poleg pripadnikov delavskih strank vključevala predvsem opozicijska gibanja in skupine, pa tudi posamezniki, zlasti kmečki ljudje, ki so zapustili svoje stranke zaradi nesoglasja s politiko vodstev. Pridružili so se ji tudi člani zveze kmečkih fantov in deklet, levo krilo TVD Sokol, v katerem je bila včlanjena večina mladih, pa tudi precejšnje število starejših članov, napredna študentska mladičina in številni intelektualci, zlasti književniki. Sprejeli so okvirni program ljudske fronte, dopolnjen z dodatnimi specifičnimi zahtevami, ki pa vsem v Jugoslaviji niso bile všeč: popolna enakopravnost Slovencev v skupni državi, nemoten razvoj kulture in znanosti, popolna slovenska univerza, demokratske svoboščine in upoštevanje os-

novnih pravic mladine, združitvev razkosa-nega slovenskega naroda in demokratizacija države.

Pomemben razvojni proces v ljudsko-frontnem gibanju pri nas so spodbudile tudi velike simpatije naših ljudi do Špancev, ki so prav tedaj bili boj za socialno pravičnost in obrambo svoboščin v oboroženem spopadu z združenimi fašisti. V zvezi s tem je bilo zlasti pomembno stališče krščanskih socialistov, ki so se javno opredelili za špansko republiko in s tem tudi za ljudsko fronto, na pobudo katoliškega misleca in književnika Edvarda Kocbeka, ki je objavil članek Premišljanje o Španiji. V njem se je izrekel zoper tiste španske katoličane, ki so se opredelili za uporniškega generala Franca in s tem za fašizem. Članek je imel izjemen odmev in je povzročil v cerkvenih krogih pravo gonjo proti Kocbeku in nekaterim duhovnikom ter tistim verujočim ljudem, ki so ob tem članku zavzeli enako stališče.

Razgibana dejavnost gibanja se je kazala v številnih množičnih akcijah. Zbirali so se podpisi (peticije) za ljubljansko bolnišnico, zoper izrivanje slovenskega jezika iz šol in ustanov, za žensko volilno pravico in druge ženske pravice, organizirana so bila velika zborovanja, tabori v Tacnu in na Štajerskem, urejena je bila poverjeniška mreža levo usmerjenih glasil z mnogimi ustreznimi članki. Vzporedno s tem so potekali številni zaupni sestanki v manjših krajih, na katere so prihajali pripadniki ljudske fronte iz vrst študentov in izobražencev. In končno se je obramba idej ljudske fronte v praksi kazala tudi z odhajanjem prostovoljcev v Španijo, v boj zoper fašizem.

ŠPANSKA DRŽAVLJANSKA IN PROTIFAŠISTIČNA VOJNA

Po zmagi ljudske fronte privilegirani razredi Španije novega stanja seveda niso mogli mirno sprejeti. Čutili so se, in to upravičeno, tudi fizično ogroženi pred maščenjem obupancev. Tudi Italija ni bila voljna sprejeti tega dejstva, saj je čutila, da so s tem prizadeti njeni interesi v Sredozemlju. In končno, združenemu fašizmu je bila na osvajalni poti postavljena ovira. Španski generali so ob podpori somišljenikov skovali zaroto in 18. julija 1936 se je začel upor proti republiki s takojšnjo podporo fašistične Italije, nacistične Nemčije in mejne Salazarjeve Portugalske.

V matični deželi so dvignili vstajo oficirji po domala vseh garnizijah z izjemno redkih, ki so ostali zvesti republiki in so se pridružili njenim enotam. Tako je republika ostala brez glavnine oboroženih sil, z izjemo znatnega dela mornarice, saj so podoficirji in mornarji odstranili uporne oficirje in sami prevzeli poveljstvo. Upornikom so se zoperstavile na hitro oblikovane enote milice, sestavljene iz strank in skupin ljudske fronte, ki jim je, čeprav brez enotnega vodstva, uspelo zadržati oziroma osvoboditi dobro polovico španskega ozemlja. Začela se je oblikovati fronta, ki je bila približno skladna s področji, na katerih so bile na volitvah zmagovite demokratične sile. Izjema v tem pravilu je bila le Andaluzija. Tam so bile uporniške sile uspešne zaradi pritiska z juga. Uporniški general in pozneje tudi vodja upornikov Franco je iz takratne španske kolonije Maroko s podporo italijanskih transportnih letal pripeljal na jug Španije špansko tujsko legijo in močno enoto Maročanov. S sodelovanjem lokalnih upornikov so zasedli Andaluzijo in od tam prodirali na sever, proti Madridu.

Na območjih, ki so jih osvojili uporniki, je bila vzpostavljena kasarniška oblast, z vsemi prilastki, ki ji gredo. Uzakonjen je bil sistem represalij in terorja, izražen v izjavi Franca, ki je dejal: »Če bo treba, bom dal postreliti polovico Španije« ali v izjavi generala Mole, da je treba ustvariti ozračje terorja in ustreliti vsakogar, ki sodeluje ali le simpatizira z ljudsko fronto. In frankisti so morali vse od kraja, tudi žene in otroke in njihova trupla razkazovali v javen opomin prebivalcem. Miselnost, ki je bila uzakonjena v Francovi Španiji, ponazarja naslednji primer, ki se je zgodil na univerzi v Salamanci ob proslavi Kolumbovega odkritja Amerike – za španske fašiste dan rase, dne 12. oktobra 1936. Med udeleženci proslave sta bila tudi škof Salamance in rektor univerze, svetovno znani filozof Miguel de Unamuno, govornik pa je bil ustanovitelj tujske legije in fašistični general, vojni invalid Millan Astray. Govor je izbral kot priložnost za divji napad proti vsem, ki se zoperstavljajo fašistom, to je dobri polovici Špancev, češ da so zločinci in izdajalci. Pred Baskom Unamuno je Katalonijo in Baskijo označil za »rakav tvor« nacije, toda ker je zemlja zdravo meso in bolno meso ljudstvo, bosta fašizem in armada ljudstvo odstranila in zemljo uporabila kot zdravo

gradivo nacije. Ko je množica zatulila geslo »Naj živi smrt!« je vstal rektor in dejal:

»K temu govoru, recimo mu tako, bom nekaj povedal. Pustimo ob strani osebno zamero, ki jo predstavlja Astrayev divji izbruh sovraštva do Baskov in Kataloncev. Rodil sem se v baskovskem Bilbau. Škof je, naj to zdaj sliši rad ali ne, Katalonec iz Barcelone.

Pravkar sem slišal nesmiselni vzklik 'Naj živi smrt!' Mene, ki sem se leta ukvarjal s formuliranjem paradoksov, to odbija. Ker se čutim pozvanega, da ocenim govornika, si to lahko razložim le tako, da se je obrnil na samega sebe, nase, ki je simbol smrti. General Millan Astray je pohabljenec, žal je danes v Španiji veliko preveč pohabljenec. In kmalu jih bo še več, če nam ne bo pomagal Bog. Tu išče neki pohabljenec sporno olajšanje v želji, da bi ustvaril Španijo po lastni podobi. In zato hoče videti Španijo pohabljeno, kakor je nedvoumno pojasnil.«

General, ki se ni mogel več obvladati, je zakričal: 'Smrt inteligenci, naj živi smrt!' V divjem hrupu so ga obdali fašisti, drugi pa so zaščitili rektorja, ki je nadaljeval: »Tu je tempelj razuma. Odvzeli ste mu svetost. Dobili boste, toda ne boste zmagali, kajti da bi zmagal, moraš prepričati, in da bi prepričali, morate imeti tisto, kar vam manjka – razum in pravico na svoji strani v tem boju.

Nič več nimam povedati.«

Preden so mogli fašisti do Unamune, ga je neki profesor odpeljal iz dvorane. Takoj je bil odstranjen s položaja rektorja in poslan v hišni pripor. Več zaradi njegovega svetovnega slovesa tedaj niso mogli storiti. Doma je nekaj tednov po tem dogodku podlegel srčnemu napadu.

Tudi v republikanski Španiji so bile številne žrtve terorja, ki se je razbesnel ob vojaškem spopadu. Toda razlika je bistvena. V uporniški Španiji je teror organizirala in izvajala oblast, v republikanski Španiji pa so ga izvajale neodgovorne skupine in osebe, polne zatajevanega sovraštva zaradi krivic iz preteklosti; vlada in politiki, celo anarhisti so ga obsojali, so bili v tistem trenutku brez moči. Poleg zakonite vlade so ustanavljali revolucionarne odbore strank in skupin, ki so imele v posameznih pokrajinah in krajih izključno izvršno oblast; veljali so zakoni, narekovani po tistih, ki so bili v določenem kraju najmočnejši. Vsi so imeli tudi lastne vojaške oddelke, milico, ki

so se na fronti bojevali hrabro in z velikimi žrtvami, toda brez večjih uspehov, kajti akcije niso bile enotne, temveč dvomljiv rezultat sprotnega medsebojnega dogovarjanja.

Legalni vladi se je posrečilo obvladati položaj šele ob napadu Francovih čet na Madrid. Mesto se ne bi moglo uspešno braniti, če bi se tako stanje nadaljevalo. Kljub hudemu odporu in celo oboroženim medsebojnim spopadom so bili revolucionarni odbori razpuščeni in vojska je bila postavljena pod enotno poveljstvo.

V senci sporov med zavezniki ljudske fronte si je utirala pot v ospredje političnega prizorišča dotlej neznatna komunistična partija, ki je bila najbolj disciplinirana in najboljše organizirana stranka v ljudski fronti, elitnim vojaškim odredom peti regiment, ki je uspešno posredoval v najbolj kritičnih trenutkih in na najbolj kritičnih odsekih bojišč. Obramba Madrida je bila uspešna po zaslugi velike podpore civilnih prebivalcev mesta, tega regimenta in enot španskih mednarodnih brigad, ustanovljenih 22. oktobra 1936.

Španska državljanska vojna je zbudila vest in razburkala čustva ljudi takratnega časa. Nikdar prej in nikoli pozneje ni solidarnost tako spontano segla čez meje, kot se je to dogajalo ob španski tragediji. To je bil prvi neposreden spopad za temeljne vrednote tega stoletja, spopad razredov in ideologij, cerkve in anarhije, fašizma, socializma in stalinizma. Izdivjali so se v stoletjih zrasli predsodki, sovraštvo in maščevalnost, pa tudi hladni oblastniški računi. Hitler, Mussolini in Stalin so pred očmi vsega sveta preizkušali svoje moči v areni Španije.

Duhovna elita celine se je s patosom in revolucionarnim zanosom angažirala za republiko. Možje, kot Picasso, Orwell, Hemingway, Ehrenburg in Nehru, Brecht in Bernanos, Brandt, pri nas Tito in Kocbek in še mnogi drugi, so slikali, pisali, organizirali ali se borili za Španijo. Iz 53 dežel sveta je tja odšlo blizu 35.000 prostovoljcev. Med 1700 Jugoslovani tudi 350 Slovencev in še približno enkrat toliko Primorcev, italijanskih državljanov, ki so bili to proti svoji volji.

Tudi vrste frankistov so bile okrepljene s prostovoljci, toda ta oznaka velja le za zanemarljivo število posameznikov, kajti ves čas vojne je bilo svetu znano, da so to bili oddelki redne vojske fašističnih držav, ki so

bili Francu poslani takoj na začetku spopada in nato v zadostnem številu tudi pozneje, ves čas vojne, obenem s takojšnjo, zadostno in učinkovito materialno podporo.

Republiki so bile pripravljene materialno pomagati le Češkoslovaška, Mehika, Francija in Sovjetska zveza, toda prva ni imela transportnih možnosti, druga razen resnično dobre volje ni imela skoraj ničesar, to, kar so imeli, pa so poslali takoj na začetku vojne. Le francoska pomoč je bila sprva opazna, čeprav je bila nezadostna. Predsednik francoske vlade ljudske fronte socialist Leon Blum je bil sicer iskreno naklonjen vladi španske ljudske fronte, toda imel je nenehne težave z radikali kot tretjim partnerjem v vladni koaliciji, ki so se odločili za nevtralnost in so dosledno odklanjali podporo. Enako stališče so ves čas vojne zastopali tudi francoski zavezniki Angleži, Blumu pa je bil zaradi nemške grožnje na vzhodni meji zavezništvo z Anglijo pomembnejše od čustvenih vezi, ki so ga vezale na ljudsko fronto Španije. Tako je bila francoska pomoč vedno šibkejša, popolnoma, le z eno izjemo, pa je prenehala, ko so radikali razbili koalicijo in ljudsko fronto ter sami prevzeli vlado.

Največjo previdnost je pokazal človek, od katerega je španska levica največ pričakovala. Diktator Stalin se je bal konflikta, ki bi lahko prerasel v splošno vojno. Za večjo podporo se je odločil šele tri mesece po začetku bojev, ko je bil Madrid že neposredno ogrožen. Zamujena je bila torej priložnost, da bi se morebiti že tedaj končal spopad v prid republike. Podpora Sovjetske zveze je od tedaj naprej prihajala bolj redno in tudi v izdatnejši, čeprav še vedno nezadostni količini, ob taktiziranju glede na trenutni politični položaj in ob upoštevanju težav zaradi pomorske blokade republikanske Španije. S španskim zlatom preplačane pošiljke pa so bile vendarle zadosten razlog, da se je v očeh španskega ljudstva izredno dvignil ugled Sovjetske zveze in njene podaljšane roke, močno okrepljene komunistične stranke Španije. Z njeno podporo in z akcijo iz Moskve poslanih agentov NKVD, je Stalin fizično in politično obračunal s svojimi nasprotniki v ljudski fronti, predvsem z anarhisti in trockisti.

Obramba španske ljudske fronte je v očeh ljudi tistega časa pomenila splošno obrambo demokracije in napredka. Na tleh Španije so se prvič v mednarodnem obsegu

neposredno spopadle sile fašizma in protifašizma. Toda vojaški porazi kot posledica neenakega razmerja sil v ljudeh in materialu, trenja in spopadi med zavezniki v ljudski fronti, ti so strankarske interese postavljali pred tiste, zaradi katerih so se združili, nezadostna podpora Sovjetske zveze v materialu in prevelika v političnem posegu njihovih agentov v notranje zadeve Španije, apatija in kapitulantsko ravnanje zahodnih sil ter neovirana intervencija rednih čet Italije in Nemčije, vse to je bilo vzrok, da je spomladi 1939 z vojaškim porazom prenehala obstajati Republika Španija.

Tako sta druga za drugo doživeli neuspeh obe ljudski fronti na oblasti: španska v boju in francoska nekoliko prej zaradi notranjih nesoglasij. Zamrlo je tudi delovanje mirovnih gibanj, pričela se je druga svetovna vojna.

SKLEPNE MISLI

Priznati moramo, da akcija mirovnega gibanja in poizkus združevanja v ljudsko fronto niso imeli večjega neposrednega učinka in niso zaustavili fašizma na pohodu v nasilno spreminjanje sveta. Toda miselnost, ki jo je gibanje razvilo v zavesti ljudi, je ostala latentna sila, izražena pozneje v osvobodilnih in odporiških gibanjih med drugo vojno in nešteto krat potrjena tudi v miselnosti ljudi današnjega časa.

Obravnavano obdobje, ki navkljub pričakovanju z vojaško zmago nad fašizmom še ni končano, se s svojo značilnostjo vendarle izteka. To čutimo v vsesplošni krizi in zmedenosti sedanjega sveta, ki zajema sleherni vidik našega življenja. Iz te krize izhaja spoznanje, da človek ni gospodar narave in nad njo, marveč je le njen sestavni del in zato mora živeti z njo v sožitju. Taka in podobna spoznanja so danes zlasti razširjena med mladimi ljudmi, izražena v gibanjih, ki so alternativa neučinkovitim ustanovam sistema, v katerem tudi deklarirani dobri nameni ne pomenijo veliko, če so le sredstvo dnevne politike in v službi moči ter le zamišljene ideje za cilje, ki jim namen posvečuje sredstvo. Če torej ne temeljijo na zanemarjenih etičnih vrednotah, na katerih se oblikujejo nove kvalitete življenja, in če niso dostopni sodelovanju ljudskih množic.

Iz podatkov nedavno objavljene ankete smo zvedeli, da skoraj polovica anketirancev želi sodelovati v mirovnem, ekološkem

in podobnih gibanjih, le možnosti nimajo za to. To pomeni, da so ljudje že v znatnem številu poučeni o dogajanjih in da je med mnogimi razvita zavest odgovornosti, da se osebno uprejo uničenju sveta. Nedvomno zaslugo za krepitev te zavesti imajo vsekar pobuda in delovanje ekoloških skupin in društev. Delovne skupine za mirovna gibanja pri Republiški konferenci Zveze socialistične mladine Slovenije in Sekcije za kulturo miru pri ŠKUC (študentskem kulturnem centru) ter številni članki in komentariji v sredstvih javnega obveščanja, ki so jih spodbudila delovanje omenjenih skupin in stališča mladinske organizacije v celoti. Ni se torej mogoče strinjati z mnenjem, da se ljudje v omenjena gibanja ne vključujejo zaradi zdrave pameti, spričo dejstva, da je zgodovina človeškega rodu polna sovraštva, nasilja, krivic in smrti in da je zato sleherno upiranje nosilcem surove moči brezupen boj don Kihota z mlini na veter. Tudi taki so danes in taki so bili v preteklosti v vseh časih, tudi med domovinsko vojno. Toda sprejeti njihovo stališče pomeni brez odpora sprejeti grozljivo podobo možnega sveta, na katerega nas opozarja Orwell; pa tudi možnost nikakršnega sveta, če dopustimo verjetnost, da bo uporabljena strahotna energija, nakopičena in razmeščena v atomskih bombah širom po našem planetu.

Razumljivo je, da se v gibanja vključujejo predvsem mladi ljudje. Ne glede na večje možnosti, ki jim jih daje mladinska organizacija, je bila mladina v vseh časih korak pred drugimi. Ne le zaradi večje vitalnosti, marveč zlasti zato, ker je šlo in gre za njeno lastno življenje, ki je še skoraj v celoti pred mladimi in o katerem imajo pravico sami odločati.

Naše tako imenovane alternativce ne zanimajo ožji politični cilji, temveč ustvarjanje razmer za obnovo zanemarjenih kvalitet življenja in omogočanje novih kot alternativa neučinkovitosti institucij. Smešno in žalostno je zato ravnanje tistih ljudi, ki zavračajo pogovor o perečih problemih s pozicij kakršnekoli avtoritete in vidijo v vsaki sveži zamisli sovražno naklepe ter vsepovsod histerično iščejo sovražnike po načelu: če jih ni, se jih naredi. Nekateri med njimi so bili mogoče nekoč revolucionarji, zdaj niso več, saj se jim je ustavil čas in so gluhi za vse, kar je novo in mogoče vendarle napredno. Ogroženi v svojem fevdalizmu

slepo pokorščino doma in onemogočajo pretok naprednih misli in idej v širšem prostoru, ki niso le naše, marveč skrb vsakega človeka in vsega človeštva, mimo vseh meja. Pri tem nas hrabri le ugotovitev, da se, vsaj pri nas v Sloveniji, stvari obračajo na bolje. To je moč soditi po izjavah nekaterih naših pomembnih političnih ljudi, pa tudi v drugih republikah je zadnje čase čutiti zelo rahlo odjugo. Verjeti želim, da so izjave iskrene in ne le politična taktika trenutka.

Na tehtnici zgodovine so se vedno merile moči med dobrim in zlim in surovi in brezobzirni sili je bila vedno nasproti moč duha in ljudske zavesti, uspešno izpričana z velikimi dejanji nešteti humanistov in ljudi dobre volje. Verjeti v to moč in delati zanj pomeni žarek upanja skozi priprto okno, ki ugasne, če ga zapremo, tako kot življenje izgubi sleherno vrednost, če obupamo.

PRIPIS

Namen, ki me je vodil pri pisanju tega prispevka, je bil dvojen. Predvsem sem ob petdesetletnici opisanih dogodkov želel spomniti bralce na dogajanje v času, o katerem zlasti mladi malo vedó. Prav poznavanje preteklosti je po mojem mnenju nujno za razumevanje zgodovinskega procesa, ki povezuje posamezne dogodke z vzroki in posledicami in jih vodi v današnji čas. Obenem je bilo razmišljanje ob pomembni obletnici obračun s samim seboj, vsaj kar zadeva dogodke, v katerih sem bil tudi sam udeležen, in odgovor nekaterim znancem in prijateljem, ki niso mogli razumeti, da sem se kot »mirovník« (tedanjega in sedanjega časa) odločil za resnično svoboden in ničemur zavezan odhod v špansko državljansko vojno.

V zapiskih sem se trudil prikazati razmere, ljudsko razpoloženje in strah pred duhovnim in celo fizičnim izničenjem, s katerim je grozil fašizem. Združevanje vseh svobodoljubnih sil Evrope v ljudsko fronto, ki naj bi bila protiutež fašizmu v obrambi humanizma in ljudskih svoboščin, se je kot močno gibanje ljudskih množic uveljavilo tudi pri nas, zlasti v Sloveniji. Našim razmeram in potrebam prilagojen program evropskega ljudskega frontnega gibanja, ki je bil domala skladen s programom, sprejetim na ustanovnem kongresu Komunistične partije Slovenije na Čebinah, povsod po državi ni bil sprejet z naklonjenostjo, saj je vseboval tudi zahteve, ki so bile v nasprotju s centralistično vodeno državo.

Mladi smo verjeli v iskrenost mednarodnega ljudskofrontnega gibanja. Nismo poznali poti »visoke politike«, ki je v praksi med zavezniki dajala prednost interesom lastne skupine in jim je bil skupen program predvsem le sredstvo za doseg lastnih ciljev. Odhajali smo v Španijo, da bi ohranili in uveljavili načela, ki jih je v svoj program zapisala ljudska fronta.

Pri razmišljanju o našem ljudskofrontnem gibanju, ki je v usodnem letu 1941 preraslo z Osvobodilno fronto v organizirano delovanje proti okupatorju, o velikih dejanjih, ki so bila storjena pred osvoboditvijo, in tudi pozneje, o številnih zanemarjenih in zamujenih priložnostih ter hudih napakah, prav do današnjih dni, so se mi kar sama od sebe postavila vprašanja o tem, zakaj je SZDL, ki jo vidim kot naslednico nekdanje ljudske fronte v novih razmerah, fronta forumov in ne ljudska fronta. Zakaj bolj ne uveljavljamo stališč nekdanje ljudske fronte, ki so v mnogočem uporabne tudi za današnji čas. Zakaj ne storimo tega, o čemer sodimo, da je v danem trenutku najboljše za vse, ne le za nas? Zakaj ne delamo družno oziroma zakaj prijateljsko ne tekmujemo med seboj? Zakaj in komu se moramo kot paglavci nenehno opravičevati za svoje ravnanje? Zakaj moramo kar prepogostokrat poslušati tuje pripombe in lastna jadikovanja o naši maloštevilčnosti in nemoči, saj se vendar vrednost človeka in širše zgodovinsko pogojene družbene skupnosti ne meri z merili potrošnih vrednosti, marveč s takimi, ki so veljavna samo za človeka?

Če mi kdo lahko odgovori na ta vprašanja, mi bo jubilej pomembnejši in starost lepša.

JANEZ ŠVAJNCER

Preskušnja

Hrbet se ji je nekoliko usločil in pozabila je na čas, na ljudi poleg osebe. in malo bolj proč od nje, zbrane v nakrhanem krogu, postava poleg postave, z obrazi tja proti jami. Tja proti tisti točki, ki jim priteguje poglede. Napasti si oči, vsrkati to podobo, da ne bo zbledela, v pouk, premislek in marsikomu od njih v svarilo:

Pazi, izogni se nevarnosti, ki preži nate v vsaki hiši, za vsakim drevesom, za vsakim ovinkom in križpotjem. Majhna nepremišljenost, in že stopiš v blato, pogreznesh se in se več ne izvlečeš iz zdruzanosti. Sprimki te potegnejo navzdol in potem . . .

Potem boš podoben sedanjemu prizoru, ti tam, dva metra v zemlji, tvoji sorodniki, prijatelji, znanci in priložnostni spremljevalci tukaj.

Boris ni hotel sem, očital ji je, da je neumna, in to potrdil s kretnjo roke, stisnjeno v pest, ki si jo je položil na čelo in potrkal po gladki in napeti koži, da so se mu stresli lasje na temenu. Segajo mu čez ovrtnik na ramena. Ne brani mu jih nositi, če mu je všeč tako, naj jih ima in neguje, čeprav dobro ve, da on o tem ne premišlja, zgleduje se po svojih vrstnikih. Dolgo že traja to s temi dolgolasci. Doklej še? Pripombe tod in tam, pritegnjeni so otroci, fantje in moški, eni z bujnimi lasmi, drugi z razredčenimi in ogoljenimi glavami. Prisluhne jim in rahlo pritruje, čeprav nje to ne vznemirja in tudi ne čuti potrebe, da bi se s tem obremenjevala. Pojav pač, nekoč so moški nosili lasulje, dandanes dajejo prednost pristnosti, in prav tu je vir občutljivosti teh, ki jim lasišče odeveta.

Lenka v vsem pritegne Borisu. Družno jo zbadata, skorajda norčujeta se. Ne zahtevata od njiju, naj ji samo pritrjujeta in izkazujeta spoštovanje, kakor ga pričakujejo mnoge matere od svojih otrok:

Jaz sem te rodila in hočem, da ubiraš korrake po mojih stopinjah.

Ne krati jima samostojnosti in ne zapira se pred njima v školjko, vendar priznava, da globoko v sebi čuti odtujenost, ki nastaja v njihovih odnosih.

»Mama. Ne hodi na pogreb,« sta zategnila v en glas. To sta ji rekla čez ramo, obrnjena vsak v svojo smer. Boris je brkljal po zbirki značk, ki jih ima polno omaro, Lenka je naravnavala gramofonsko ploščo.

Stisnilo jo je v prsih. Tale dva pred njo sta v svetu iger in brezskrbnosti in jima je malo mar za njeno počutje. Po vsem tem . . .

Nikakor ne more verjeti, še manj se sprijazniti. Prišlo je nanagloma, strela z jasnega ni hitrejša, in jo pomendralo v tla. Ko bi jo bilo vsaj oplazilo, ostala bi pokončna, ne, ne, tega udarca ni pričakovala.

Blaga lahkomiselnost, predajala se praznim upom in sprejela zakon z Markom, kot je utečeno in povsod. Upala je v ljubezen, da ne prestande; res je bilo na začetku to med njima drugače, nobenega razplamtelega ognja, v obeh je tlela iskrica, žarela in ni ugasnila, četudi je bilo vmes toliko gorja, preskušenj, naporov, pohodov, ko jima je telo vleklo v dve gubi zaradi praznih trebuhov, sovražnikov obroč pa ni popustil, in tedaj ni bilo časa misliti na hrano, treba se je bilo prebiti, ven iz klešč, ki so stiskale vse močnejše in pretile zarezati v živo. Pa topovi, minometi, brzostrelke, puške, ročne bombe, strojnice.

Živeti v toči krogel in izstrelkov, kdo sploh lahko verjame, da se je mogoče obdržati in si ohraniti življenje. Padali so mladi fantje in dekleta, zlo so prinesli v te kraje si-vo zeleno oblečeni vojaki, toliko jih je bilo, kakor da bi v vrzeli, ki so nastajale za pokosenimi, prihajali novi, poslani od nekod, kamor ne seže oko poštenega človeka.

Prasci, pokončati so ju hoteli in z njima vse njune tovariše in tovarišice, samo zato, da bi imeli prosto pot za uresničenje svojih naklepov:

Napravite mi to deželo nemško!

Tega izprijenega in ponorelega firerja, ki ga je obsedla blaznost, da je izbran in poslan od nekoga, morebiti od boga, četudi izmišljenega, morebiti od vesoljskega bitja, ki mu ne poznamo žive oblike in se nam kaže v izmišljenih, verjetnih in neverjetnih obri-sih.

On je bil resnica in po njem so bile te si-vo zelene postave, ki so sejale smrt in pu-stošile rodna polja in uničevale domove, v katerih ni bilo več življenja in iz katerih se ni več kadilo.

Boris in Lenka pričakujeta, da jima bo smeje se odgovorila: »Prav imata. Storila bom, kakor mi svetujeta. Ne bom šla v sprevedu, domači pogrebci naj ga pospre-mijo na zadnji poti in mu izkažejo poslednjo čast, kakor se v takem primeru spodobi.«

Skuša ju razumeti, te njune pomisleke in poglede. Mlada sta, neobremenjena, očeta obsojata bolj kot ona. Imeli so urejen dom, nič jim ni manjkalo, izpolnil jima je vsako željo, toda teh želja je bilo preveč,

pretiravala sta, zaželela sta si vsega, kar se je ponujalo njunim očem. »Urejena družina,« so govorili sosedje. »Tle se med sabo lepo razumejo. Takih zakonov je dandanes malo. To je tista ljubezen, ki nikoli ne zarjavi. Ste že slišali kdaj, da sta se tale dva sporekla? No ja, prepirčkov se nikjer ne manjka, a kaj bi to, pri enem ušesu noter, pri drugem ven. Tadv a sta dojela, da ljubezen pre-maguje vse ovire in odpušča vse žalitve.«

Stana je razločno slišala te glasove, ostali so ji v ušesih in pritrdila je sosedom, da si ne izmišljajo in ne pretiravajo. Resnico luščijo, njen Marko ji izkazuje pozornost na vsakem koraku. Veselo razpoložen prihaja iz službe in ji prinaša rože, otrokoma slaščice, zmeraj se kaj najde v njegovi torbi. Razvaja jih, ji je prešinilo misli, a ničesar ni odklonila, vsako malenkost je sprejemala kot darilo, name-njeno njej in otrokoma, kot potrdilo naklo-njenosti in navezanosti na družino.

Mar se je slepila in ji je mrena prekrila oči? Ne odpusti si in ne bo si odpustila tega, da se je tako zelo zmotila. Slepila je sama sebe in sosome, ki zdaj nosijo bolečino v pogle-dih. Sočustvujejo z njo in si šepetajo, da si tega zares ni zaslužila, dotolklo jo je, nositi mora krivdo za tisto, česar ni zagrešila in če-sar ni kriva, kar je storil on, njen mož Mar-ko, osebnost, ki so jo spoštovali in postavljali za zgled. Pa so sami prišli v skušnjavo, da bi se navzeli njegovih lastnosti, to zdaj spoznavajo in o tem ne govorijo, ovinkarijo in potiskajo skozi zadnja vrata svojo čed-nost, ne, ne, niti v sanjah jih ni zamikalo, da bi posnemali Markovo ravnanje.

Dvojnost je nosil v sebi, spretno prikrito za javno in za zasebno rabo. Pred sosedi in njo se je kazal spoštovanja vreden, nobene žaljive besede ni izrekel, nobene napačne kretnje ni storil, mejilo je že na idiličnost, takšnih moških ni več, toda on je bil med njimi in so ga priznali za izjemnega, resnič-nega.

Znal je z besedo spodbuditi omahljive, razočarance, dvomljivce, prenapeteže, ner-gače, obrekovalce, lazarje, hinavce, slad-kobneže, svetohlince, prisklednike, zama-skirane igralce.

Bodril jih je in zatrjeval, da ne sme toniti v pozabo, kar se je dogajalo nekoč, tedaj, ko vsega tega, kar imajo zdaj, nismo imeli, ko se nismo upali še niti pomisliti, da bomo do-živeli in bo šlo v cvetje in se razraslo v bla-ginjo.

Kdo mu ne bi verjel, prepričljivo jim je

govoril in vsakogar od njih je nagovoril prijazno, da so mu zapustili mrakovi oči in prsi.

Srca so občutljiva, omehčajo se, pamet je uvidevna in popustljiva, še tako velika krivica se lahko odpusti, pozabi nikoli. To je že drugo poglavje, o katerem si mora vsak sam priti na jasno. Ona si je prišla, njeni sosedeji tudi, le otroka, Boris in Lenka, sta ostala ob strani.

Ni ju ustavljala in trgala iz sveta, ki je bil samo njun, njeni posegi so bili nepotrebni, motnje, vmešavanje, onemogočanje, preprečevanje in odvrčanje od tega, kar ju privablja in mami, jima buri domišljijo in predstavnost o tem, kar se jima kaže povsod:

doma, na cesti, na avtobusnih postajah in v kolodvorskih čakalnicah, v kinu, gledališču, na koncertih.

Nad šolo nista bila posebno navdušena, pripominjala sta, da učiteljice, ki prevladujejo, ne razumejo učencev, ne pustita se jim, tudi drugi se jim ne pustijo; kaj pa svoboda, s kakšno pravico jim jo kratijo, če se jim ljubi, bodo plezali po stolpnih in metalih s streh visoko zgoraj petarde. To lepo počti, da odmeva med poslopji, vrag z njimi, stari so, zato so sitni in jim ne pustijo, da bi se naigrali. Naj pazijo sami nase, če oglušijo od pokov, zakaj pa hodijo tam blizu, ostanejo naj v stanovanjih za zaprtimi okni in zaprejo oči, če se jim ne ljubi ogledovati teh njihovih prizorov, ki so izvirni, takih še na Divjem zahodu ne poznajo.

Marko je prihajal domov zmeraj natančno ob uri, ki jo je sam napovedal, da ni čakala nanj s kosilom; rade volje je storila to, saj ji je priznal, da se sploh ne more primerjati z njo, oba na delu, ona pa še doma v kuhinji in stanovanju. Dodatno, neplačano delo, in ker je voljna in se ne obreguje, čuti dolžnost, da vsaj prihaja točno in ji ne povzroča dodatnih težav še s tem, postana jed, posoda dlje časa nepomita. Četudi ima pomivalni stroj, to delo vendarle zahteva svoje, ura se pomakne v popoldan, dan se krajša in potem se nakopiči še kaj drugega, dodatnega, kako bo sama vse to zmogla. Objela ga je s pogledom in mu vrnila s toplo besedo: »Hvala ti, Marko, zelo si uvideven. Ko bi vsak mož tako cenil svojo ženo, ne bi nikjer prihajalo do razprtij.«

»Mama. Ne hodi na njegov pogreb.«

Otroka, otroka, nadela sta si vlogo, ki je pritikala njej, opozarjata jo, naj bi ne storila

tega, kakor ju je sama tolikokrat opozarjala, da je bila včasih na robu obupa. Ta mladež, brezglavno teka za ideali, ki niso dosegljivi, ker se izkažejo iznakaženi, ponaredki, resnica je stvarnost vsakega dne:

normalno vstajanje z jutrom, normalno leganje z nočjo, čeprav je spremenjeno in je to treba vzeti v zakup.

Ni ju odganjala izpred televizorja; naj si ogledata, kar ju privlači, ko si napaseta oči, bo popustila vnema in izbirala bosta in se odločala za tisto, kar jima bo pomenilo višjo vrednost in nujo, da spoznata novo in ga dodajata k prejšnjemu. Tudi to je del pedagogike:

od daljnega k bližnjemu ali narobe.

Eno je povezano z drugim in ni povezano s tveganjem, da bosta po nepotrebem zapravljala čas in potem nekoč obžalovala, da sta marsikaj zamudila, ko bi bila lahko izbirala in se pametno odločila.

Pa ona sama? Mar ni izgubila veliko več časa kot njuna otroka in mar ni še več zamudila? Sprejela je za naravno dejstvo:

Marko se utruji v službi, ljubezenski napoj sta použila, spomine na vojne čase bosta obujala kdaj kasneje, ko pridejo leta in jih bosta skušala vsak dan s tem pomladiti.

Zadovoljila se je z dnevnim redom, ki je postal pravilo, in se mu ni ponujala, tuje ji je bilo nasilno polaščanje, čeprav je poučena, da dandanes ni nič posebnega, če ženska nagovori moškega in si ga vzame, sladostrajše in užitki so jo minili, ne popolnoma, še je tisto v njej in jo razvname, čeprav ne več tako kot nekoč, je le odsev nekdanjega, in vendar . . .

Prizna si, postajala je pred ogledalom in v njem iskala sebe, nekdanjo, ta sedanja podoba se je spremenila, v telo ni več podobna prejšnji, kdo pa že je, zaradi tega si ni grenila življenja, živi se in dnevi se podaljšajo v mesece in leta.

Bilo jima je lepo, prelepo, hotela je ponovitve in vračanja v tedanje, obenem pa si je tudi dopovedovala, da je nesmiselno, so prazni upi, ki se porodijo tu in tam:

v prostoru in na prostem.

Pohitela je tja med drevesa, a tedaj ni bil primeren čas za ljubimkanje, tedaj je bil primeren čas za ohranitev, da ostaneš živ, kajti v naslednjem hipu to nisi več, lahko te zadene naravnana ali zablodela krogla in potem . . .

Potem je bilo tako oddaljeno, da na to ni pomislila; bila je mlada, on tudi, mladosti je

tuja misel na konec, v vseh čutih vrvra želja, da bi se obdržala in preživela, da bi smrt šla mimo, stopajoč po prstih, da je ne bi začutila in ne zaznala.

Tedanjí njuni pogledi so bili polni obetov za kasneje, ko bo vse to, kar ju zdaj loči, mimo, ko jima bo iz nosnic odvihral vonj po smodniku, po ožganih telesih v bunkerjih, podzemeljskih jamah, požganih hišah, skednjih, hlevih.

To v njunih očeh je bilo namig, da je tisto med njima pred njima in bo prišlo po koncu vojne. Tako zelo se ju je prijelo in držalo, da sta morala ostati živa in dočakati, kar ju je združevalo.

Zadnje čase je opazila Markovo spremembo. Spremenil se je v primerjavi s takratnim in dotedanjim:

prihajal je v spalnico in jo pričakal, skupaj sta legala v posteljo, vsak v svojo, in ko so spregovorile oči, sta se jima primaknili roki in tako naprej do teles in do potešitve.

Minilo je to, on je uvedel novost:

na hrbtu in časnik v rokah ob prižgani posteljni lučki.

Kratko ji je pojasnil v opravičilo, čeprav ga ni vprašala, da podnevi več ne utegne, v službi ima dela vrh glave, da mora šele zdaj prebrati najpomembnejše, da bo na tekočem z novicami, teh je vsak dan toliko, da je prav neverjetno. In že je sam dodal, da je to normalno in povezano s tehniko:

televizija, radio, teleprinterji.

Vse prispe hitreje in obkroži zemeljsko oblo, ni važno, ali prebivaš na tej ali na oni strani oceana, zveš, kakor da si na kraju dogodka, zato je vsega toliko, čeprav ni veliko več, kot je bilo nekdaj, le da je takrat šlo s temi sporočili veliko počasneje in z zakasnitvijo.

»Mama. Ne hodi na pogreb.«

Kako sta Boris in Lenka to izrekla. Popolnoma neprizadeto, njej pa se zasekalo v notranjost, v prsih jo je zbadlo in zbolelo, da bi zarjula od bolečine. Osamela volkulja v stepi, viharji, nizka vlažna megla, ki seda na srenasta drevesa, ena sama praznina in preteča nevarnost, da bi se kje kaj pripetilo.

Ni mogla verjeti, niti kanec suma se ji ni porodil, ko pa je Marko ostal vsak dan, vsako uro in minuto enako prijazen in pozoren do nje.

Tam zunaj je stopal odločno, možato, tukaj pred njo potihlo, prizanesljivo, kakor da se je bal zmotiti jo in ji seči v misli, ki so jo obletavale.

Takrat ni vedela, da je bil že pritegnjen in se ji je oddaljeval, ped za pedjo, korak za korakom, kilometer za kilometrom. Zarezalo se je vanj, vanjo še ni seglo, niti ni bilo slutnje, da jo bo zajelo, ostala bo zunaj tega kroga, ki se je raztezal in ožil in butal do nje v valovih. Zakaj jih ni začutila, odmaknila bi se bila, da je ne bi dosegli, lahko jo le op-ljusnejo, premočijo ne, pogoltnjejo sploh ne, da ne bo potonila v temini. Pa je potonila tedaj, ko je Marko doživljal vse to sam, brez njene vednosti in brez njene vključitve. Ni je mogel vključiti, nikakor ne bi sprejela, bila bi žrtev, odpoved njemu in sebi, padec v globino, iz katere ni vrnitve. On je to vedel, zato ji ni sporočil, tako nepreviden ni bil in bilo bi pogubno zanj, ko bi se drznil in tvegati, ker je vedel vnaprej, da ona ne sprejme, niti ne more sprejeti in ostati neprizadeta, hladnokrvna, in reči, da se je sprijaznila in mu odpušča, naneslo je pač tako, v svetu je toliko naključij, pa je še on primaknil svoj delež.

Morebiti pa bi mu odpustila in z grenkobo v sebi brez besede pritrdila, da ga razume, njegovo slabost, ni edini, ki se mu je to primerilo, zagrabilo ga je in se ni mogel obvladati, popustil je in zato doživel to, česar nista pričakovala, najmanj ona.

Po vsem tem, kar sta si izrekla in kar sta skupaj naredila. Zabrisano je, pomaknjeno na stranski tir, poti jima ni več mogoče izravnati, vijugasta se vije po dolini in tja čez.

Tja čez, kjer stoji tisto usodno, tista po-čitniška hišica, ki je tako posegla vmes, da je neverjetno postalo verjetno. Tam so ga odkrili z njo, njegovo prijateljico. Ni bila samo to, bila je tudi njena prijateljica.

Prihajala je k njima in vsi trije so se navezali drug na drugega, postali so si nepogrešljivi, nekdanji vojni tovariši, onadva pa tako, v postelji, kamor niso padale krogle, plinska peč se je vmešala, ni se vmešala, bila je tam notri v tistem prostoru, onadva sta jo prižgala in ona je ugasila njiju.

»Mama. Ne hodi na pogreb,« sta ji Boris in Lenka rekla v en glas.

Trmasta trmoglavca, nista pospremila očeta, ona pa ga je, bil ji je mož in za ženo se spodobi, da pride po slovo.

JANEZ ŠVAJNCER

Srečanje

Postala je na vratih in se zazrla v gosta. Sklonjena postava je porasla visoko, najprej so se premaknile noge, potem roke, dolgin se je postavil mirno in z neprikritim veseljem vzkliknil:

»Rožica! Spoštljivo stojim pred teboj in te pristrčno pozdravljam!«

Ta glas in te sijoče oči?

»Ti . . . ? Dušan . . . ?«

Podala sta si roki in zvedavo pogledovala drug drugega. Z obrazov sta si pobrala sedanjost in jo okitila s preteklostjo: sveža lica, gladko čelo, radožive oči, upajoče ustnice, ki prinašajo besede mladostne sproščenosti, tudi zadržanosti, da ne bi odstranile pokrovčka s srca.

Ona je videla njegovo zdravje v polnih licih, v košatih ramenih, v kipečem telesu . . .

On je videl jamici na njenih licih, ki sta ga še v sanjah spremljali . . .

»Se spominjaš, kako je bilo takrat?«

»Petintrideset let je od tega, a zdi se mi, kakor da je bilo včeraj. Dočakali smo svobodo.«

»Hrepeneli po njej.«

»Se tolkli.«

»Doživela sem najsrečnejši dan. Moram vzdržati, sem si dopovedovala, kadar mi je bilo najhuje.«

»Mene se je držalo tisto, kar je nam, otrokom, pripovedoval oče. 'Vsak panj ima svoje drevo,' je rekel in zategnil: 'Vsaka krogla ne zadene.' Takoj nisem razumel, kam je meril. To se mi je posvetil šele takrat, ko mi je presneto šlo za nohte. Ti povem?«

»Izvoli. Poslušam.«

Dušanov pogled je odpotoval na čistino pod hribom, kjer so jih v zasedi pričakali Švabi. Zapokalo je in klestilo po drevesih pa frčalo po zemlji. Tedaj so mu krogle prerešemale nogo pod kolenom. Bolničarka Vida mu je takoj nudila pomoč. Na rano je položila kepo smole in jo prekrila z oblatom gume. Vse to je povila z vrečevino in povezala s žico. Bila je nagla in spretna. Odšepal je za njo in padel v pesti Švabom.

»Kot klado so me vlekli do ceste.« Dušan je izprožil desnico. »Tam doli se je to dogodilo.«

»Tako blizu domače hiše.« Rožica je pogledala skozi okno in majala z glavo.

»Tvoja teta je videla, kaj so počeli z mano.«

Švabi so z naperjenimi brzostrelkami in

puškami obkrožili lojtrnik, na katerem je z glavo med rameni bolj čepel kot sedel Talnikov Matjaž. Ko je zapokalo nedaleč od njega, se mu je v misli zapeljalo, da mu bje zadnja ura.

Talnikov Matjaž je vedel, kaj pomeni vanj uperjeno orožje. S tresočo se roko je z bičem švrknil po volu. Kolesa so zajela natusiti gramoz in ostre kamne na cesti.

Toliko da ni omahnil z voza. Kako morejo tako mučiti ranjenega človeka. O, spoznal ga je, Dušana, partizana! Štirje Švabi so ga poprijeli za roke in noge in vrgli na lojtrnik, da se je potresel koš.

»Poznaš tega bandita?« je rezko padlo od strani.

»Ne poznam,« je odgovoril in se zgrbil.

»Talnik! Ne laži! Poglej si ga!«

»Ne poznam, res ne,« je kolikor mogoče mirno dejal in za hip zaprl oči. Strdki krvi, znoj, prah, blato. To so naredili s tabo, Dušan. Ključalo mu je v sencih, ves se je oznojil in z vlažno dlanjo oklepal bičev ročnik.

»Za hipec sem ujel Matjaževe oči, ko je pogledal po meni,« je rekel Dušan. »Brez besede sva si povedala, kar sva lahko samo midva razumela. Vedel sem, da me Talnikov Matjaž noče prepoznati. Ne sme. Ne more, ker tvega in pahne sebe v nesrečo in pogubljenje. Mene so imeli v svojih krempljih. Naj bi jih zasadili še v njegovo meso in kosti?«

»Na to si pomislil?« Rožica je komaj slišno spregovorila.

Dušan je odmahnil z roko, skrčil prste in pobrenkal s členki po mizi. »Kje pa. To mi pride v misli samo tedaj, kadar podoživljam tisto vožnjo. Tega ne bom pozabil, dokler bom živ. Rožica, to je bilo edino, na kar sem tedaj pomislil. Obsedel me je prastrah, ki spremlja človeka skozi rodove, da se ga ne otrese, čeprav je z obema nogama usidran v civilizaciji. Smrt? Umreti? Pred tako smrtjo me je postalo sram. Švabi da me bodo pretepali in postavili h kolu in pred zid?! Imeli so me, a ne po moji krivdi in strahopetnosti. Predaje nisem poznal, in da bi se jim pustil prijeti? Živ nikoli!«

Posilil te je kašelj, da si umolknil, je pomislila Rožica in se zdržnila. Dušanu zdravje ne služi, muči ga astma. Naj bi ga posvarila, da bi bolj pazil nase? Ne, ne bo prekinjala njegove pripovedi.

Dušan se je odkašljaj, rekel: »Oprosti, tole kolesje tu notri bo treba namazati, da ne bo škripalo,« si s hrbtom dlani potegnil po

ustih in obarval glas v veselo. »Tisti Svab, ki je nahrulil Talnikovega Matjaža: 'Poznaš tega bandita?' in mu namignil name, me je samo še spodbudil v tem, kar sem napletel v glavi. Ne bi mogel zatrditi, kdaj me je preblisnilo, da jim bom dal vetra, ko pa so tako pazili name. Nisem pa tudi mogel vedeti, ali se mi bo namera posrečila. Moral se bom izvleči iz brezupnega položaja. Toda kako? Bil sem sam med tolikimi, do zob oboroženimi. Puške in brzostrelke so nosili v rokah. Seveda, da bi me pihnil. Ko so najmanj pričakovali in je voz poskakoval po grbasti cesti, sem na vse grlo zakričal: Banditi! To bi jih morali poslikati, te švabončke. Skočili so v jarek in sprožili rafale iz vseh orožij po drevasih v okoliškem gozdu.«

»In kaj so naredili s tabo? So te sunili pod voz?«

»Oni mene? Kakor da ti teh zlodejev nisi poznala. Za vsakim grmom so videli partizana... in zato so na moj krik tako ponoreli. Ne bom delal družine vaši strahopetnosti, sem si rekel. Ne, tega si nisem rekel. Čeprav me je zvijalo od bolečin, sem se skobalil z lojtrnika in jo začel brisati. Najprej po vseh štirih, potem po eni nogi, potem po dveh. In zdaj sem tukaj pred tabo, da sem ti po toliko letih lahko povedal, kdaj mi je bilo najbolj vroče.«

»Verjamem ti, Dušan,« je rekla Rožica. »Ah, teta je pozabila nate. Takoj pridem.« Kmalu se je vrnila s steklenico in jima napolnila kozarca. Trčila je z njegovim in rekla: »Imel si srečo.«

Dušan je zajel zrak. »Da so mi ostale kosti cele? Ne misli si, da se švabski zelenčki niso več zmenili zame. Vzeli so me na muho kot zajca, zadeli pa ne. O pač. Njihove kroglice so oprasnile drevo in mi zažvižgale mimo ušes. Odstrelili so mi klobuk z glave. Rešila me je grapa, kjer sem se zavlekel v duplino. Nekoliko mi je pa še pomagal nastali mrak.«

»Poslušati je lepše kot doživeti,« je rekla Rožica. »Meni se je dogodilo podobno kot tebi. Ne iščem primerjave, kdo od naju je bil junak. Tudi ne tajim, da me je bilo strah.«

S pogledom se je pospremila v nedeljsko jutro. Z Marjetko sta šli po cesti tam spodaj. Na čistini, vsem na obeh. Če so bile med njimi švabske ali izdajalčeve, ni bilo sumljivo tako, kakor da bi si bili izbrali pot med vrkami in jelšami poleg vijugavega potoka.

Iz tal je puhtela vlaga in svežnji megle so jima zastirali poglede. Prav zaradi tega nista

opazili vojaško oblečenih postav, ki so se naglo bližale. Slišali sta glasove in bili pričani, da prihajajo partizani. Rožica jih je v zadnjem hipu spoznala po govorici in zapila:

»Marjetka, Švabi!«

Zbežali sta vsaka v svojo smer in se rešili.

»Pa naprej?« je zvedavo vprašal Dušan.

»Z očmi sem iskala količkaj varen prostor in si z nogami pomagala do previsa. Tam sem se vrgla na zemljo, se prevračala in pristala spodaj v globeli. Slišala sem švabske gonjače visoko zgoraj, kjer so tekali sem in tja in utišali orožje. Dol k meni se niso prikazali. Mogoče se jim je zarilo v betice, da sta strmina in globina pod njimi dokončali to, česar sami niso zmogli.«

»Kdor ne doživi sam, težko verjame drugemu, da tudi v takem položaju vsaka krogla ne prinese smrti.«

»Ko sem si nekoliko opomogla od prestanega napora, sem opazila kri na sebi. Ni bilo od krogel, o ne, med padanjem, prevračanjem in grebenjem po kamnih, koreninah in zemlji sem si ranila kolena. Pa vetrovko mi je krogla preluknjala pod pazduho.«

Dušan je zrl predse in vzdihnil: »Rožica. Dostikrat podoživljam tista leta. Ni mi žal, da sem se tolkel za našo stvar. Ne postavljam se, da sem naredil kaj velikega, ampak . . . Veš, ta občutek, da sem bil z našimi, me navdaja na vsakemu koraku. In v tem iščem tolažbo. Doma je ne najdem.«

Pogled je poslal skozi okno. Tam doli se vije cesta. Pokrita s plastjo asfalta ni podobna takratni, ko so ga po njej ujetega peljali Švabi . . .

Glasovi ne potihnejo, sliši jih razločno, v njem so in postali so del njega. Švabi so kričali nad njim, kakor da ni bil človek, ustvarjen po njihovi podobi, sprožali so mehanizme pušk in brzostrelk, jih uperjali vanj in približevali, da je čutil hlad mrzlih cevi, iz katerih bo kmalu bruhnil ogenj in ga pokončal. Njihovo vpitje in žvenket morilnega orožja so se mu zarili globoko v možgane, da jih nikakor ne prežene. Zato ne odkloni nobenega polnega kozarca, žgoča tekočina mu utiša strašne in grozljive glasove in trušče, čuti olajšanje in ni več toliko pritiska v glavi, njegovi domači pa tega nočejo razumeti.

Rožica mu je posegla v misli, ki so ga pravkar obhajale. »Ti vsak dan odhajaš na

to cesto, kjer so te Švabi prijeli in mučili.«

Pobliskal je z očmi po njej. »Hodim, ker ne morem verjeti, da je bila resnica in sem odnesel celo kožo. Ko bi bili z mano moji vojni tovariši, bi se z njimi pogovarjal o tem. Redko jih srečam. Leta, leta. Sprehajam se in pogovarjam sam s seboj. Moji domači mi niso naklonjeni.«

Sprašujoče se je zazrla vanj.

»Kaj nič ne veš za mojo polomijo? Krivdo sem prevzel nase, čeprav je žena Lenka prevaila vse grehe na moja pleča. Ne tajim, pogosto sem se zasedel v krčmi. Pivskih bratcev nikjer ne manjka. Prisedejo, beseda da besedo. Taka družčina se ne zaliva z vodo. Seveda sem plačeval zapitek, a tudi oni niso ostali skopí. Lenka mi je začela brskati po žepih, kakor da sem razmetaval njene denarce. Prignala me je na sodišče in zahtevala zakonsko razvezo. Naj bi se ji upiral? Šla sva narazen.«

»Pa vajina otroka?«

»Sodišče ju je prisodilo njej. Očrnila me je, da jaz še zase ne znam skrbeti, kako pa naj bi šle za najin drobižek. Tako je to bilo z mano. Od takrat so minila leta. Otroka sta zrasla v postavna fanta.«

»Vsaj to ti je v uteho.«

»V kakšno uteho? Fanta čakata na mojo smrt.«

»Lenko še kdaj vidiš?«

»Ona ju je nahujskala proti meni.« S hrbtom dlani je podrsnil čez ustnice in s pogledom zajel prazen kozarec na mizi.

Rožica mu je napolnila kozarec in rekla: »Na zdravje, Dušan.«

»Zlata duša. Tebe bi moral imeti za ženo.«

»Nisi mi odgovoril, ali se z Lenko še srečujeta?«

»Vsak dan jo imam na očeh, to zgago. Ni mogla dolgo shajati brez mene. Pobotala sva se in spet odšla pred matičarja. Tudi najina fanta sta z nama. Ampak vsi trije so proti meni in me pehajo v kot. Čakajo na mojo smrt.«

»To si domišljaš, Dušan.«

»Oni mi sploh ne verjamejo, da sem hudo trpel. Naj vprašajo moje vojne tovariše, pa bodo zvedeli, da si nisem izmislil niti toliko, kolikor je za nohtom črnega. Nalij mi še, moj kozarec je prazen.«

Ko sta se poslovila, je Rožica premišljevala o Dušanu. Marsičesa ni dojela.

KATJA ŠPUROVA

Šofer ni prišel

Bila je vojna, bolj strašna od drugih. Kakor priraste mah na drevo, tako so vse moje misli in vsa moja čustva povezana z vojno. Odkar se je bila začela, je smrt simbol mojega življenja.

V enem samem dnevu nas je razdelila na podložne in gospodujoče, na prijatelje in sovražnike.

Še včeraj smo sedeli v prijateljskem poimenku za mizo na vrtu – danes se sovražimo na življenje in smrt. Še včeraj smo govorili slovensko – danes me zadene leden pogled iz gospodinjinih oči, ko grem s slovenskim pozdravom mimo nje. Kakor blazna teka po vrtu, si pritiska na srce Hitlerjevo sliko in vzklika pod našimi okni:

»Ti si naš rešitelj, naš Kristus!«

Šofer ni prišel, kakor smo se bili domeniili.

Prihajal je s tovornjakom iz Zagreba. Po njem smo pošiljali prijateljem, ki so bili sredi junija izseljeni iz naše hiše, njihovo obleko in posteljnino. Ta večer nam je spet prinesel pismo od njih. Prišla je zima, prosili so za plašče in, če je mogoče, obveze in zdravila za partizane. Šofer je obljubil, da bo prišel v zgodnjem jutru.

Otroka sta mi pomagala, da smo napolnili zaboj z obleko in živili, priložila sem tudi zdravila. Zaboj je bil v kleti.

Gospodinja je divje tekala po stopnicah in nas mrko pogledovala.

Šofer ni prišel, kakor je bil obljubil. Dan se je zasvital, čakali smo kakor na trnju. Zunanaj je drobno naletaval sneg.

Popoldne, ko smo bili že prepričani, da šoferja ne bo, smo za kratek čas odšli in stanovanje zaklenili. Ko pa smo se vrnili, so bila vrata odprta in v stanovanju smo našli gospodinjo z gestapovci. Zagledali so nas in se razveselili. Eden je škodoželjno pripomnil:

»Na – da sind sie! . . . Tukaj ste, končno!«

Začeli so me spraševati o zaboju, ki so ga pravkar odpeljali iz hiše. Pomolili so mi pod nos pismo, naslovljeno na naše prijatelje – sinoči sem ga dala šoferju, da bi jim ga izročil. Takoj sem vedela, da so šoferja prijeli. Esesovec, ki mi je kazal pismo, je jezno zavpil:

»Kennen sie Vera Paškulin? – jo poznate, to žensko?«

Rekla sem, da jo poznam. Skušala sem jim dopovedati, da smo hoteli poslati zimsko obleko znancem, esesovci pa so rohnili, oblastno hodili po stanovanju in razmeta-

vali, kar jim je prišlo pod roko. Ukazali so nam, naj se ne premaknemo iz stanovanja, nato pa so namignili gospodinjini in z njo vred odšli.

Pogledala sem Armando; njene oči so bile nenavadno velike, gledala me je, kakor da bi hotela spregovoriti, a ne more. Skušala sem jo pomiriti: v zaboju je samo obleka za naše prijatelje, tudi za zdravila lahko rečemo, da so zanje. Tedaj se mi je Armanda vrgla okrog vratu in zahlipala:

»Mama...med zdravili je pismo...hotela sem jih potolažiti z dobrimi novicami...«

Otrpnila sem. Morala sem sesti. Komaj sem spravila iz sebe:

»Kaj si jim pisala?«

»O Nemcih...da jih bo ruska zima gotovo zlomila...da nikoli ne bodo zmagali...da vsi delamo proti njim...vse takšno...«

Spet se mi je vrgla okrog vratu, jaz pa sem skušala doumeti, kaj se je zgodilo: Pismo je v zaboju in tega imajo zdaj na gestapu. Še nocoj ga bodo našli in prebrali...

Stali smo v kuhinji in se gledali. Stanovanje je bilo razmetano, kletka s kanarčkom prevrjena.

Gospodinja je vstopila brez trkanja. Zviška mi je pomolila pred obraz papir. Vzela sem ga brez besede – bila je nekakšna dopisnica. Gospodinja je močno zaloputnila vrata za seboj. Roka se mi je tresla, ko sem brala ukaz, zapisan na papirju: jutri ob osmih moram biti z otrokoma na poveljstvu gestapa...

Šofer ni prišel.

Čas se je prelomil nad nami. Kaj naj stori mati z mladoletnima otrokoma, s pozivnico za gestapo, z eno samo nočjo pred seboj?

Zaprl nas bodo! Oči so mi neprestano objemale Armandino vitko postavo; bila je kakor popek vrtnice, ki se razpira. Iz otroka se je čez noč prelevila v dekle...to šele zdaj vidim...Takšne –

Vedela sem, kaj počenajajo s takšnimi. Kakšno težko vprašanje ji gleda iz široko razprtih oči...Vedela sem, kaj ji bodo storili. Opili jo bodo...omamili...nasilno in gnusno...

Učku ni bilo še polnih štirinajst let. Mučili ga bodo, da bi ga prisilili govoriti. Lomili mu bodo te krhke kosti...Jaz pa bom zaprta v celici...

Šofer ni prišel in zdaj je zaboj s pismom v njihovih rokah, s pismom, namenjenim

prijateljem, da bi laže čakali v izgnanstvu...

Začelo je močnejše snežiti. Stemnilo se je, zagrnili smo okna. V peči je gorel ogenj in požiral papirje in knjige, zvezke in albume – toliko dragocenih spominov.

Bili smo v toplem stanovanju, v sobi z visokimi okni – kakor na potaplajoči se ladji. Držali smo se za roke, se objemali in poljubljali kakor pred dolgim, dolgim slovesom. Kanarček v kletki je nemirno vzleteval. V meni venomer ista misel: Jutri moramo oditi na gestapo, vsi trije...

Armada se mi je razraščala v nepojmljivo veliko in mučno skrb. Ko bi ji ne bilo šestnajst let in ne bi imela polti dozorevajoče breskve, teh črnih, valovitih las nad mlečno belim čelom, tega vitkega stasa – to nedotaknjeno dekliško telo na gestapu...

Samo do jutra jo lahko še varujem...

Šofer ni prišel in dan je utonil v noč. Ne vem, kako mi je prišla tista misel – pomalem se je razraščala, kakor da me je zagrabil vrtnec...Samo – kako naj to povem otrokoma?

Spomin na očeta je bil v naših sreih še tako živ, da je bilo Armandi treba samo zašepetati: Ata nas kliče, pojdimo k njemu! Objemimo se in pojdimo vsi trije k njemu!

Samo za hip me je nerazumevajoče pogledala. Potem so se ji oči zasvetile, privila se je k meni, kakor da se oklepa rešilne bilke.

Držali smo se za roke in se spodbujali:

»V teh časih umirajo tisoči, stotisoči...ne dajmo jim priložnost, da bi nas oni ubili, sramotno kot pse...Opeharimo jih za užitek, da bi nas mučili – odidimo tiho, ukanimo jih! Očka nas bo vesel!...Samo oči bomo zaprli – plin bo neslišno uhajal, mi pa bomo objeti čakali, da pride očka in nas poljubi...Izgubili smo domovino, ker jo preveč ljubimo, gremo v smrt – takšna smrt je bolj častna kakor življenje...«

Armandica je objela Učka, si pritisnila njegovo lice k svojemu in mu šepetala, kakor da bi mu pripovedovala večerno pravljico:

»Samo oči bomo zaprli – mamica bo z nama – zaspali bomo – saj se ne bojiš, Učko?«

Priskimal je in skril glavo v moje naročje. Čez nekaj časa pa mi je vendarle zašepetal:

»Mamica, če bi se spustil skoz okno in bi se kam skril?«

Šofer ni prišel, kamor smo se dogovorili. Ni mogel priti – ujeli so ga. Noč je srepela pred zatemnjenimi okni našega stanovanja – mrzla in bela . . .

Gledala sem ju, kako brskata med papirji in knjigami, sežigata fotografije, hodita iz sobe v sobo. Kako se umivata, preoblačita . . .

Pripravila sem skromno večerjo – nismo se je dotaknili. Pozivnico smo pretrgali na dvoje in jo položili na pepelnik.

Odpovedali smo se življenju. Nismo hoteli dočakati jutra. Jutri bi nas zgrabilo kolesje gestapa . . .

Zdi se mi, da hočem napraviti nekaj velikega, nekaj edinstvenega, pa nič več ne vem, ali je prav tako, ali je ta noč resnična in ni samo sanjski privid.

Učko je bled in tih, ves čas v moji bližini. Armandica piše pisma, svojcem in prijateljem.

Zadnjič odgrinjam naše postelje. Ena sama tolažilna misel: Ostali bomo skupaj . . . nič nas nikoli več ne bo ločilo . . .

Soba je topla od množice sežganih spominov. Eno izmed pisem je skrbno položeno na mizo, drugo pod predpražnik na hodniku . . . Tja smo položili kletko s kanarčkom.

Z zadnjim lahnim gibom končujem ta dan – obrnem pipo na plinu.

»Ali vama je žal, otroka, ker sva vaju z očkom tako vzgojila, da zdaj ne smemo živeti?«

To moram vedeti, zdaj, ko je vse drugo že brez pomena.

»Nikoli me ne bodo fašisti vlačili za las!« uporno zašepeta Armandica. Na čelu začutim Učkov poljub. Držim ju tesno objeta . . .

Ura na steni ne tiktaka več. Plin neslišno uhaja . . .

Zjutraj so z rešilcem odpeljali iz hiše mrtva otroka in njuno mater, ki je bila v globoki nezavesti.

Na mizi je obležala pretrgana dopisnica – poziv gestapa . . .

DR. TONE FERENC

Na zahodnih mejah

Zgodovina narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem in še posebej Knjižnica NOV in POS sta z izidom knjige upokojenega generala in znanega primorskega partizana Franca Črnuglja-Zorka postala bogatejša. Knjiga *Briško-beneški odred in 3. Soška (20.) brigada* je prva knjiga iz široko zastavljenega načrta prikazati narodnoosvobodilni boj na zahodni meji slovenskega narodnega ozemlja v treh knjigah s skupnim naslovom *Na zahodnih mejah*. Druga knjiga, ki jo bo tudi napisal Franc Črnugelj, bo zgodovina Briško-beneškega odreda iz leta 1944, tretja knjiga izpod peresa Franja Bavca pa bo zgodovina enot Operativnega štaba za zahodno Primorsko iz let 1944 in 1945. Tako se v Knjižnici NOV in POS izvaja načrt o pisanju zgodovine slovenskega partizanstva z vsega slovenskega narodnega ozemlja: Mitje Hribovska Prekmurska brigada in Franca Črnuglja Briško-beneški odred sta zgodovini krajjevo najskrajnejših slovenskih partizanskih enot v omenjeni knjižnici. Tega smo seveda lahko samo veselili.

Da je Franc Črnugelj napisal to knjigo in da bo napisal tudi drugo, temu se ne smemo čuditi. Kdor ga pozna, ve, da kjerkoli je bil v teh naših štiridesetih povojnih letih, vsepovsod je nosil Primorsko in še posebej Beneško Slovenijo v srcu, čeprav mu zibel ni tekla v tistih krajih. Je pa tam od aprila 1943 do maja 1945 kot politični komisar majhnih in velikih enot preživel dve najlepši leti svoje mladosti. Tudi po vojni je z raznimi zgodovinskoizvojnimi prispevki ostal zvest Primorski, v poslednjem desetletju tudi kot eden najbolj prizadevnih organizatorjev negovanja bojnih izročil slovenske-

ga partizanstva na Primorskem.

Območje, ki ga zajema Črnugljeva knjiga, je bilo takrat v nekoliko drugačnem položaju kot druga območja Primorske, in to predvsem v dveh pogledih. Tja je namreč po italijanski okupaciji prišlo zelo veliko slovenskih in tudi črnogorskih internirancev iz italijanskih koncentracijskih taborišč. Bila pa so Goriška Brda in Beneška Slovenija tudi zbirališče prvih italijanskih partizanov, zlasti garibaldincev iz sosednje Furlanije. Če je bila prva posebnost kratkotrajna, pa je druga pomenila začetek zelo pomembnega sodelovanja slovenskega in italijanskega partizanstva, ki ga bomo spremljali tudi v naslednjih dveh knjigah omenjene trilogije *Na zahodnih mejah*. Imelo je narodnoosvobodilno gibanje tam tudi še posebno nalogo, namreč zbujati in utrjevati slovensko narodno zavest pri Beneških Slovencih.

Za pisanje te knjige Črnugelj ni imel na razpolago veliko arhivskih zgodovinskih virov. Teh namreč ni ali pa so še vedno nedosegljivi. Sam pravi, da četudi bi se kdaj našli, ne bi bistveno vplivali na ugotovitve v gradivu njegove knjige. Temu lahko v polni meri pritrdimo, kar se tiče prikaza razvoja partizanstva, lahko pa bi novi viri prispevali k enakomernejšemu prikazu razmer na obeh straneh fronte, še zlasti sovražnikovih namenov, načrtov itd. Črnugelj je lahko partizansko stran v knjigi prikazal tako v celoti prav po zaslugi spominskih virov, pričevanj cele vrste udeležencev narodnoosvobodilnega boja iz enot, ki jih obravnava njegova knjiga.

Avtor v uvodu svoje knjige pravi, da je bilo veliko razmišljanja o tem, kaj vse zajeti vanjo. Partizan-

Franč Črnugelj:
BRIŠKO-BENEŠKI ODRED
IN 3. SOŠKA (20.) BRIGADA.
Partizanska knjiga.
Ljubljana 1986.
Opremil Tone Strus.
Strani 284.

ske enote na desnem bregu reke Soče so v vseljudski vstaji septembra 1943 nastajale hitro in so jih tudi večkrat preuredili. Razen dveh enot, to je 1. in 2. Soške brigade, poznejše Gregorčičeve in Bazoviške brigade, so vse druge živele le kratek čas in nobena, niti Briški odred niti Zapadnoprimorski odred niti prvi Briško-beneški odred niti 3. Soška (20.) brigada, ne bi mogla imeti svojih posebnih monografij. Zato smo se odločili, da knjiga zajame vse partizanske enote na desnem bregu Soče, razen dveh omenjenih brigad, ki bosta imeli svoji posebni zgodovini (Bazoviška jo že ima, za Gregorčičevo je zbrano skoraj vse gradivo). Seveda pa avtor ni mogel popolnoma mimo teh dveh enot, zato najdemo v njegovi knjigi tudi osnovne podatke o njunem nastanku in delovanju o obravnavanem času, zlasti še, če je bilo to tešnjeje povezano s prvim Briško-Beneškim odredom in 3. Soško oziroma 20. brigado. Dornnevam, da je piscu vendarle nekoliko olajšalo delo to, da imamo že pregledne orise tega obdobja v naši zgodovinski literaturi, saj je knjigo Kapitalacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943 precejkrat navajal. Mislim pa tudi, da bo delo pri drugi knjigi lažje, vsaj glede nekaterih vprašanj, saj je drugi Briško-Beneški odred obstajal devet mesecev in precej več je tudi partizanskih pisnih virov.

Če sedaj zaradi pomanjkanja prostora le bežno pregledamo vsebino Črnugljeve knjige, vidimo, da jo je poleg uvodne besede in predstavitve zasnove cele trilogije razdelil v sedem poglavij. V prvem je predstavil območje, njegovo prebivalstvo in razvoj narodnoosvobodilnega boja do italijanske kapitulacije.

Drugo poglavje je posvetil vseljudski vstaji na desnem bregu Soče in nastanku prvih partizanskih enot v prvi polovici septembra 1943. Nastanek in delovanje večjih enot – Briškega odreda, Soške brigade in Briško-Beneškega odreda, obravnava v tretjem poglavju. Tretjo Soško oziroma 20. brigado, ki so ji rekli tudi Benečanska, v okviru Goriške divizije in tako imenovane kobarjske republike, to je razsežnega osvobodjenega ozemlja s središčem v Kobaridu, v oktobru 1943 prikazuje v četrtem poglavju. Sovražnikovim ofenzivnim operacijam, prvim hudim preizkušnjam partizanskih enot in uničenju omenjenega svobodnega ozemlja je namenil naslednje, to je peto poglavje. Dejavnosti narodnoosvobodilnega gibanja decembra 1943 je posvetil šesto poglavje, sedmo pa nastanku italijanskih partizanskih enot v Goriških Brdih, Beneški Sloveniji in vzhodni Furlaniji ter sodelovanju z njimi. Teh sedem vsebinsko bogatih poglavij je Črnugelj sklenil s kratkim povzetkom. Namesto sklepa, orisom virov in literature ter dvema kazalom osebnih in krajevnih imen. Skupno ima knjiga, ki je izšla pri založbi Partizanska knjiga v nakladi 3000 izvodov, 284 strani.

Čeprav je bil Črnugelj udeleženec dogajanj, ki jih opisuje, si vseskozi prizadeva, da bi čimbolj stvarno, brez kakšnega posebnega povzdigovanja ali poveličevanja prikazal razvoj partizanstva na najzahodnejšem delu slovenskega ozemlja. Posameznim dogodkom in procesom odmerja ustrezen prostor glede na njihov obseg in pomen. Do pomanjkljivosti in napak, brez katerih ni nobeno gibanje, skuša biti kritičen, ne zamerja pa niti kritičnih in neugodnih ocen višjih par-

tizanskih poveljstev oziroma organov narodnoosvobodilnega gibanja. Se najbolj kritičen je do nekaterih enostranskih trditev ali sodb v povojni italijanski literaturi, ki obravnava odnose med slovenskimi in italijanskimi partizani.

Ceprav Črnugelj ne obravnava posebej razvoja narodnoosvobodilnega gibanja na terenu, je iz njegove knjige kljub temu videti veliko privrženost prebivalstva ob zahodni slovenski meji narodnoosvobodilnemu gibanju. Težko bi drugje na Slovenskem našli območje, na katerem bi bil narodnoosvobodilni boj tako kristalno čist. Ravno v Goriških Brdih, kjer je stoletja prevladoval kolonat, sta se izredno ujemala nacionalno in razredno bistvo narodnoosvobodilnega boja. Zato naj tudi Črnugljeva knjiga vpliva k zavračanju tiste podobe narodnoosvobodilnega boja, ki nam jo hočejo v poslednjem času vsiliti nekateri ljudje v Ljubljani, razglašajoč ga za državljansko vojno oziroma za spopad med stalinizmom in antistalinizmom.

Zadovoljni z izidom Črnugljeve knjige, piscu toplo čestitamo in izražamo željo, da bi z enako prizadevnostjo kmalu napisal tudi drugo knjigo. Ta naša želja je upravičena toliko bolj, kolikor manj poznamo dogajanja v Goriških Brdih, Beneški Sloveniji in Reziji v letu 1944.

KAJUHOVA NAGRAĐA
ZA LETO 1987

NADA GABOROVIČ

Človek v času

Pisatelj Branko Šömen si je izbral za osrednji lik svojega romana *Koncert za samoto* Danijela Malčiča, nekdanjega partizanskega tiskarja, po rodu iz Prekmurja, sedaj upokojenca, neprilagodljivca, ki ga okoliše, v katero je postavljen po svoji volji, nenadoma tako zelo odbija, da si ga skuša prebrati in najti novo, spodbudnejše, zase odrešujoče. Danijela Malčiča je življenje zgrabilo neusmiljeno kot mladeniča. Po madžarski zasedbi Prekmurja je ta občutljiva duša, s pečatom svoje rodne dežele na sebi, okusila gorje madžarskega nasilja in zahrbtnosti madžarske plemkinje kot predstavnice svojega razreda. Postal naj bi njen navidezni soprog, čemur pa je Danijel pravi čas ubežal in se znašel v partizanski ilegalni tiskarni v Ljubljani, priča strašnega časa. Grozi in negotovosti je skušal ubežati z zatekanjem v debelo zgodovino svetovne umetnosti, ki ga je spremljala že ves čas. Podoba v njej in razlage umetnin in umetnosti so ga ohranjale na človeka dostojni ravni. Pomagale so mu prebiti usodna leta njegove osame. Povezanost z umetnostjo ga je prežemala z upanjem, da se bo po vojni mogel zares predati in posvetiti samo njej. Torej zaživeti po svoje, svoje lastno, po svojem nagonu izbrano življenje.

Čas pa z njim spet ni bil usmiljen. Kdo ve zaradi čigave volje ali morda celo lastne napake in po kdo ve čigavi krivdi se je po vojni znašel v zaporu. V mariborskem, kjer je okusil novo nasilje in moč oblastništva. Doživel je absurden proces, ki ga je spravil za zapahe za nekaj let. Vse bi bil še prenesel, tudi zlagane obtožbe in podtikanja, krive priče in hudobije vseh vrst, le nečesa ni mogel: brce, ki mu jo je dal v dušo preiskovalec. S

prav peklenskim užitkom mu je namreč vzel njegovo spremljevalko, knjigo o zgodovini svetovne umetnosti, jo pohodil in vrgel na grmado na dvorišču zaporov, kjer so nekoč streljali Nemci slovenske talce, bojevnike za svobodo.

Malčič je ostal sam, samo s spomini v glavi, s katerimi se je skušal reševati ogabne resničnosti. Tudi pozneje, ko je zaživel življenje kot drugi, ko se je poročil, dobil sina in si zgradil lepo vilo, ga je neprestano preganjal dolg do umetnosti, ki ji je globoko v sebi ostal neomajno zvest. Sklenil je napisati knjigo o vsem, kar je doživel, kot svoj prispevek zgodovini in tudi umetnosti, ki ga je opalajala že ves čas. Stare zmohte so odrinjene, zavisti in sovraštva pozabljena, zdaj je Danijel Malčič v svojem tretjem življenjskem obdobju, upokojenec, ki je na razpolago skupaj s svojo hišo sinu in njegovi ženi pa vnuku, kajti ženo je bil izgubil, v svoji osamljenosti pa potrebuje delo, ki ga bo zadovoljilo in mu napolnilo prazne dneve z vsebino.

Toda nekega dne na poti s proslave borčevskega praznika v letalu sreča svojo nekdanjo sošolko z mariborske gimnazije, Duško Weissovo, ki obudi v njem davne spomine. Hkrati ga opomni na v prazno se iztekajoče življenje, kot je njegovo že vse, odkar je v pokoj, s svojo knjigo pa ne pride nikamor. Ne more tudi ne zato, ker nima spodbude, ker ga zavira njegov odpor do sinovega načina življenja, do snahe, do njenih pogledov na vse reči, bistvene za reševanje vsakdanjih problemov. In Danijel Malčič se napoti iz svojega udobja, čeprav mrzlega, v dom za ostarele občane. Dokončno želi pobegniti domačim, razen vnuku, ki pa se mu že odtujaše. V no-

Branko Šömen:
KONCERT ZA SAMOTO.
Založba Borec.
Ljubljana 1986.
Opremil Matjaž Vipotnik.
Strani 308.

vem okolju je kmalu razočaran. Dom za ostarele ga ne odreši njegove muke. Ponovno srečanje z Duško pomeni zanj začetek novega življenja. Skupaj pobegneta na morje in si v hotelu privoščita užitke, davno pozabljene. V Malčiču zraste novo upanje, da bo v sožitju z Duško le lahko napisal knjigo in morda odkril v kakšnem antikvariatu tudi svojo zgodovino svetovne umetnosti, da si bo na novo utiril življenje, v svoje odrešenje.

Toda njegovo upanje se izkaže kot zmotno. Uiti se ne more. Pretrgati dosedanje vezi je jalovo upanje. Izmuzniti se iz strogo nadzoranega kroga v svoj lastni svet ni dovoljeno. Resničnost je ta, da je Malčiču na razpolago njegova soba v domači hiši, vnuk, tudi pisanje ali karkoli od tega kar želi početi. Vse to že je. Sin in snaha, določevalca njegove usode, sta neizprosna v svoji zahtevi, da ostane znotraj, najsi se Danijel Malčič še tako slepi, da bi lahko bil zunaj v svoji prostosti in neuklenjenosti.

To v vsej tragičnosti sprevidi junak romana tisti trenutek, ko prvič vdihne domnevno svobodni zrak na palubi izletniške ladje, na kateri se z Duško odpravlja na potovanje k novim lepotam. Takrat se namreč Malčičeve oči srečajo s pogledom njegovega sina, ki ga je dohitel na pomolu. Prividi in sanje trčijo ob neizprosno resničnost dejstva, poosebljenega v sinovi in snahini volji, da deda ni mogoče prepustiti izbiri njegove lastne volje, kajti le to prinaša koristi.

Dva pogleda, dva odnosa do obstoječega stanja se zdaj sprostita v oster, rezilnoža podoben krik, slikovno upodobljen na Munchovi znameniti sliki, ki je Malčiču tako draga. Lahko je to skupek več kritikov, sino-

vega, Duškinega, še koga. Krik odpora, krik potrebe po podrejanju, krik obupa, krik zmagoslavja, krik porazenosti – krik kot izraz globokega reza. Pisateljeva naklonjenost včasih odvečni gostobesednosti po nepotrebnem zaliva posamezne prizore in besedne igre. Nekatere poenostavitve in tudi skonstruiranosti odvezemajo moč prepričljivosti. Glavni junak Danijel Malčič, z vsemi zametki tragične ujetnosti v dejansko stanje in čas, se nekaterih reči loteva z začudujočo naivnostjo, kar je v protislovju z njegovimi ravnanji, odločitvami, jasnimi dognanji, njegovimi življenjskimi izkušnjami, stališči.

Po izbiri obravnavane snovi je roman novost v naši literaturi, po možnostih, ki jih ponuja bralcu pa dokaz pisateljave ustvarjalne zavzetosti in prizadetosti.

NADA GABOROVIČ

Roman o prekmurski bolečini

Feri Lainšček:

RAZA.

Založba Borec.

Ljubljana 1986.

Opremil Vili Vrhovec.

Strani 178.

KAJUHOVA NAGRADA
ZA LETO 1987

Z romanom *Raza* se je mladi pisatelj Feri Lainšček potrdil kot tehten premišljevalec o svojem rodnem Prekmurju, kot pretanjeni razčlenjevalec njegove polpretekle usode, zarisane v zgodovini, kakor odseva v današnjem času. Razveseljiva je tudi njegova občutljivost za jezikovni izraz.

Raza je večplasten roman. Terja bralčevu pripravljenost na sodelovanje, njegov posluš za različne odtenke in vzgibe človekove duševnosti, kar napenja lok dogajanja in pogloblja dramatičnost povedanega. Pozorno branje lahko pod zunanjost plastjo odkrije druge, tiste, ki govorijo o paradoksih tega življenja, o usodnih vprašanjih slovenstva in v ožjem prekmurstvu, o usodi naše, slovenske državnosti, o naših koreninah in bodočnosti, o resnici.

Roman diha resnico, potrebo po njej. Vseeno, če je bridka, treba jo je izpovedati. Kljub tveganju. Lainšček podoživlja resnico o Prekmurju od konca 1918 do poletja 1919, ko je dežela preživljala prevratne čase po razpadu Avstro-Ogrske in po burnih dogodkih postala del nove države Srbov, Hrvatov in Slovencev. Dežela na prepihu, izpostavljena, ranljiva in ranjena v stoletjih.

V najusodnejši, prelomni trenutek vstopi Lainščekov junak, mož, ki je na fronti izgubil spomin in ne ve, kdo je, kam je namenjen. Nekaj ga sili proti Prekmurju; ko se znajde tam, vnaša med ljudi nemir. Nihče ga ne pozna, njemu pa nekaj šepetne, da je blizu doma, da torej mora naprej po poti, po teh prekmurskih ravnicah, saj bo le tako dospel, kamor ga žene. Najde pa se v vojnem vrtincu, postaja bolj in bolj žrtev absurda, vojne, ki ga peha sem in tja, mu nadeva nova imena,

mu nalaga vloge, katerim ne more biti kos, ker čuti, da ni igralec, kot želijo od njega oblast, ženska, ljudje, s katerimi ima opraviti.

Brezimni, ta tujec v rodni deželi, ki bi se do svojega resničnega imena, do svoje identitete končno rad dokopal, kakor si je to zase želelo vseskozi tudi Prekmurje kot pokrajinska skupnost, dežela s svojo bogato preteklostjo, vrezano v zgodovinski spomin, se je prisiljen zaplesti v boj z njemu tujimi okoliščinami. Bolj ko brede v vsiljeno mu početje, v zmedo in negotovost prevratnih dni, bolj se odtuja pravam bistvu stvari, iskanju samega sebe, svojih korenin, smisla svojega obstoja. Razviharjeni čas ga odteguje domu, pravi resnici, katero mu prekriva, a jo Brezimni nosi v sebi, saj čuti, da jo mora odkriti, najti, jo ubraniti pred dvoličnostjo in lažjo, s katerima skušajo pobudniki protiprekmurstva utišati vse zagovornike in bojevnike za svobodo Prekmurja.

Brezimni, domnevi pisatelj ded, tujec na svojem, je prisposoda prekmurske bolečine, življenja načetega od raz, kot se razodeva skozi njegovo klavirno usodo, katera se ne more odrešiti. Vrtnec burnega trenutka dolge prekmurske zgodovine izsrka njegovo moč, odpornost, voljo. Pred koncem morebiti sine v njegovem spominu žarek spoznanja, kdo je bil, odkod je prišel, kam se je bil namenil. Razbistri se, zakaj je bila takšna njegova usoda, zakaj toliko porazov, zasramovanj in podcenjevanj. A se utrne kot njegovo življenje, ki pa je bilo vendarle globoko smiselno. Brezimni, junak *Raze*, uteleša namreč prekmurski boj za svobodo. Marsikaj mu je tuje in mu dela preglavice, toda zvestoba vsemu, kar pogojuje pojem prekmurstva, je neo-

majna in trajna zaveza, ki se ji nikoli ne odreče. Temu je pripravljen podvreči svoje lastno koprnjenje po osebni sreči, ljubezni z žensko. Osvojenost Prekmurje, z možnostjo zdravega razvoja, priznanje tej deželici in ljudem, ki so bili že tako dolgo žrtev političnih spletk, je zanj, ki ne ve za svoje pravo ime, sicer še neizoblikovana predstava v zavesti, a naložena vnučkom, da jo uresničijo in udejanijo dotedanje napore Prekmurcev za bodočnost. Ko je pisatelj Feri Lainšček na podlagi skopih podatkov ustvarjalno in umetniško premislil življenje svojega deda, najsi je domnevni ali zaresni, je sočasno premislil obdobje previranj in vzvrtnosti svoje ožje domovine – Prekmurja. Doumel je, da iskanje in tavanja dedov opozarjajo mlade. Stara bolečina in raza na prekmurski usodi pa narekuje nalogo dokončno izpisati Prekmurje iz anonimnosti. Mu zagotoviti življenje brez raz, ki načenjajo zdravo tkivo.

Le takšna ozaveščenost vnukov zmore osmisliti tragične izkušnje dedov, potisnjenih med mlinske kamne različnih politik; zaukazanih postav, nikoli pisanih njim v dobro in korist, zato jih tudi niso želeli sprejeti za svoje. Feri Lainšček, ki je korak za korakom sledil poti svojega junaka in ga vestno raziskoval kot zgodovinar svojega rodnega Prekmurja, kot lirični pripovednik pa tankočutno odpiral plast za plastjo njegove usode, užete med zimo 1918 in poletjem 1919, je tako ustvaril roman, ki močno vznemiri bralca in seže globoko v njegovo zavest. Kakor je pravzaprav neke vrste spomenik prekmurskega človeku, deželi in hoteljem, medsebojno si zmeškom zvestim, je tudi zrelo umetniško ustvaritev. Pisa-

dr. BOŽIDAR JEZERNIK

Klic daljnih svetov

telju se je v veliki meri posrečilo ustvariti moderen roman, vdihniti življenje polpreteklosti, omogočiti bralcu, da razume smisel dogajanj, podoživeti ljudi in značaje, spoznati jezik, pokrajino, miselnost, skratka, posrečilo se mu je odstreiti čas. Vse to je tudi dopolnitev bralčeve vednosti o manj znanih poglavjih iz slovenske zgodovine.

Feri Lainšček je prizadet pisatelj, ki obvladuje večino pisanja. Nikoli ga še tako izrazita možnost ne zapelje v skrajnosti. Ogiba se sentimentalnosti, tuje mu je vsakršno pretiravanje. Njegov kompas je resnica; podreja se ji kot človek, kot zgodovinar in kot pisatelj.

Zato se kaže bralcu Prekmurje v času preizkušnje in odločitev v marsičem drugačno, kakor ga je bil vajen doslej. Vsekakor pomemben premik tako glede odnosa do ustvarjalnih postopkov kot v pojmovanju vrednotenja zgodovinskih okoliščin in dejstev. Koristen še posebej Neprekmurcu, slabo ali komaj da razgledanem po zgodovini tega dela Slovenije.

Kot večplasten roman ponuja *Raza* nove možnosti za presojo tako občutljivih vprašanj, kot je v usodi naroda prav vprašanje njegove identitete, njegove zavesti in zavedanja njegove samobitnosti. Zato brez dvoma pomeni obogatitev naše književnosti.

Etnologija se je v Evropi razvila kot znanost, ko so njeni prebivalci odkrili Novi svet. Na Slovenskem pa je ta razvoj potekal povsem drugače, saj so se etnologi na Slovenskem ukvarjali skorajda izključno z ljudstvom in njegovo kulturo na slovenskem etničnem ozemlju. Izjeme od tega pravila so le redke; morda je najpomembnejša med njimi prav knjiga Zmaga Šmitka, ki prinaša zgodbo o slovenskem odkrivanju »daljnih svetov«, od najdaljših začetkov, ki jih je mogoče spoznati na podlagi ohranjenih virov, pa vse do začetka zadnje svetovne vojne.

Tujci so bili v slovenski ljudski tradiciji sprva pojmovani kot zgolj negativne osebe: lažnivci, brezsrčneži, naduteži, zaslužnjevalci in preganjalci kristjanov, to je dobrih ljudi. Takšno pojmovanje seveda ni bilo kakšna posebnost slovenske tradicije. Primitivna ljudstva so v tujcih vedno videla manj vredne ljudi, sovražnike. Mnoga primitivna ljudstva so celo le sama sebe označevala kot ljudi: ta pomen imajo etnična imena ljudstev, kot so Inuit, Ainu, Selknam, Navaho itd. Tako se označujejo tudi razne skupine ljudstva Semang, v tem ko jim Malajci pravijo Oráng-után (gozdni človek), prav tako kot opici. Kdor ni bil član skupnosti in ga potemtakem ni bilo mogoče zajeti s pojmom »mi«, ni bil popoln človek.

Razvoj civilizacije je potekal vzporedno s preseganjem takšnega gledanja. Seveda pa takšen razvoj ni potekal ne hitro ne enakomerno niti ne brez bolj ali manj hudih odporov. Zlasti vednost o bolj oddaljenih ljudstvih in kulturah si je le počasi utirala pot. Razdalje, ki so ločevale »daljne svetove«, so bile velike. Vendar omejenost v poznavanju

Zmago Šmitek:
KLIC DALJNIH SVETOV.
Založba Borec.
Ljubljana 1986.
Opremil Matjaž Vipotnik.
Strani 359.

KAJUHOVA NAGRADA
ZA LETO 1987

oddaljenih ljudstev nikakor ni bila zgolj posledica pomanjkanja stikov z njimi: sicer bi na Slovenskem tudi Palestine ne poznali tako, kot so jo. Kot ugotavlja avtor, sodijo med najstarejše orientalne elemente v slovenskem ljudskem izročilu prav pripovedi, ki se nanašajo na Bližnji vzhod: čeprav so kraji in ljudje predstavljeni, kot da bi se vse skupaj godilo na Slovenskem, vendarle nastopajo imena Egipt, Jeruzalem, Betlehem, Kalvarija, reka Jordan itd. Vednost o teh krajih in ljudeh ni izvirala toliko iz lastnih stikov z njimi kot iz drugih virov. Zato je bila tudi dosti manj natančna in manj slikovita kot vednost o Hunih, Mongolih in Turkih. Toda kljub neposrednim stikom s temi ljudstvi hrani ljudsko izročilo zgodbe o divjih in krvočnih ljudeh s pasjo glavo – psoglavcih.

Tradicionalistične družbe vidijo svoje sovražnike, katerih prihod je bil navadno združen s pokoli in razdejanjem, kot utelešenje demonskih sil, ki skušajo življenjsko področje prizadele družbene skupnosti priključiti kraljevstvu zla. Ideološki postopki in mehanizmi torej zbršejo razliko med sovražniki, sovragi, in silami zla, vrage. Ta postopek je tako učinkovit, da tudi še tako očitna dejstva ne štejejo veliko.

Omejenost poznavanja »daljnih svetov« je bila potemtakem tudi posledica delovanja ideoloških aparatov za račun sil, ki jim je bila le-ta v interesu. Rezultat učinkovanja ideoloških aparatov je mogoče videti tudi v tem, da si Slovence predstavljamo kot »zapeč-karsko ljudstvo«, čeprav prinaša prav Šmitkova knjiga vrsto dokazov, kako neutemeljena je takšna podoba. Prve opise poto-vanj do skrajnih meja Evro-

pe, v kraje, ki so bili po svoji kulturi v bistvu že neevropski, so namreč zapustili že slovenski odposlanci, ki so v 15. stoletju v avstrijski diplomatski službi potovali na ruski in turški dvor. Missionarji, vojaki, trgovci, ubežniki, ljudje, ki so šli po svetu s trebuhom za kruhom, idr. so sčasoma te stike še krepko pomnožili; med njimi pa so bili tudi pomembni raziskovalci kot na primer Ignacij Knoblehar in Friderik Baraga.

Knjiga *Klic daljnih svetov* prinaša vrsto nenavadno zanimivih usod. Napisa-na je tako berljivo, da je privlačna tudi za bralca, ki ga ne zanimajo zgolj ožja strokovna vprašanja. Knjiga je tudi eden od pomembnih mejnikov za našo vednost o samih sebi. Prinaša veliko prispevkov za podobo Slovencev kot živega dela dogajanj in teženj v Evropi. Vendar lahko bralec dobi vtis, da je avtor v tem pogledu sam (neupravičeno) podcenil njeno vlogo in pomen, saj podatki, ki najbolj potrjujejo to podobo, nimajo vedno zadostnega poudarka, kak pa je sploh kar izpadel, npr. da je konec 19. stoletja in v začetku 20. stoletja zaradi številnih slovenskih kuharic, sobaric, dojilj in vzgojiteljic bila tudi slovenščina dokaj uveljavljen jezik.

JOŽE ŠIFRER

Ilovica

Franček Bohanec, novinar, šolnik, prevajalec, urednik, esejist, literarni kritik in še kaj, se je po dolgih letih spet vrnil k leposlovju. Leta 1954 je skupaj z Andrejem Hiengom in Lojzetom Kovačičem izdal knjigo novel. Družil se je torej s tistimi, ki so v slovenskem leposlovju začeli ubirati nova pota, a se potem umaknili in se tri desetletja ukvarjal z drugimi stvarmi. Predvsem je organiziral naše književno življenje, ga preučeval in populariziral. A zdi se, da je v njem nenehno živela težnja po leposlovnem oblikovanju. Na to misel nas navajata njegova prispevka v publikaciji Pričevanja iz leta 1983 in 1984 – o njej njegovi sodobniki pišejo o svojih življenjskih izkušnjah – ki jo je tudi uredil. V spisih z naslovoma Vojna in knjiga ter Področja onkraj Karavank piše o sebi v izrazito leposlovni maniri.

V Ilovici, zajetni knjigi, s katero se Bohanec spet vrača k leposlovju, so objavljene tri novele: *Ilovica*, ki je, kot vidimo, dala naslov vsej zbirki, nato *Gojzarice* in na koncu *Golob*. Vse tri so oprete na isto temo, povezuje jih zgodba o Ireni, ki na začetku knjige in na koncu vsake zgodbe zaobjemlje nekaj od vsega tistega, kar je pisatelj v svojih dolgih novelah preučil, podoživel in premislil. V knjigi gre, z eno besedo, za ljubezen, v kateri se premetavajo osebe Bohančevih zgodb. Toda skoraj bi bilo preveč reči »zgodbe«, zakaj tu komaj najdemo kaj takšnega, kot je naše tradicionalno, realistično fabuliranje, marveč se pred nami razvijajo problemsko obravnavanje stvari, polno individualiziranje oseb in končno vsa teža našega bivanja, ki kot takšna posebej označuje in problematizira tudi naša ljubezenska doživetja. Res, vsaka od teh treh

novel je realistično zastavljena in v vsaki pričakujemo, da bo pisatelj zgodbo razvil do nekakšnih vsakdanjih, logičnih zapletov in razpletov ter si potem po napornem delu zadovoljen oddahnil; vendar se fabula kmalu začne zgoščevati v poseben pisateljev svet, ki je svet sanjarjenja, komaj uresničljivih teženj, zamejnih, kompenzacij, prividov in vsega tistega, kar se pretaka po naši komaj zavestni notranjosti.

Prva novela z naslovom *Ilovica* je že takšna. Zgodba se dogaja v manjšem štajerskem mestu. Učiteljica Marta po svoje sončno sodoživlja ljubezen med kolegico Katko in muzejskim uslužbencem Vinkom, na drugi strani pa nekam jezljivo prenaša razmerje na šoli, v kateri je ravnateljeva pomočnica tipičen in glede na vsa druga razmerja v tej noveli kar realističen primer birokratske in povzpetniške voditeljice. Novela *Ilovica* je tedaj trdno zasidrana v našem času. Bolj v preteklost sega druga novela, *Gojzarice*. Seveda gre tudi tu za ljubezen, ki je, kot kaže, še bolj prejšnja posledica avtorjevega doživljanja in osebnega spoznavanja (novela je pisana v prvi osebi), in to ne samo, kar se tiče ljubezni kot temeljnega motiva vseh treh novel, marveč tudi pretekle vojne, iz katere pravzaprav izvirajo vse ljubezenske usode v tej noveli. Glavna oseba je tu Vera, vsa ujeta v spomine na vojne strahote in zato oropana normalne mladosti in seveda tudi normalnega razpleta svoje ljubezni. Tudi vse druge osebe v tej zgodbi so kot komaj še resnični ljudje, mučno zaprti v svoje svetove: ali v svet hudih socialnih razmer in vojnih stisk (Verina mati in atek) ali v svet neizpolnjenih hrepenenj in prepovedane

Franček Bohanec:
ILOVICA.
Založba Borec.
Ljubljana 1987.
Opremil Vili Vrhovec.
Strani 292.

grešnosti (obe tetki iz Verine sosesčine) in podobno.

Vrh teh Bohančevih spoznanj o človeških vezeh, ki jih imenujemo ljubezen, o njenih mukah in labirintih pa nedvomno pomeni tretja novela z naslovom *Golob*. Začetek je jasen in premočrten: družčina letoviščarjev se z avtobusom odpravi na morje v Malo Lepenjo, kjer bo potem tako ali drugače reševala svoja intimna neskladja. Med njimi je arhitekt Peter Skok. Že na poti ga muči dejstvo, da Minke ne bo z njim in da se mu bo tudi ob njej zgodilo, »kar ga spremlja vse življenje«, da mu namreč ljudje uhajajo; in tako se bo s svojim nepotešenim upanjem zopet moral oprijeti druge ženske. Arhitekt Peter Skok se v tem letoviškem kraju družijo z Lino, ki jo je bil spoznal na poti, toda ona se bori le za preživetje in njeno razkošno ljubezensko razdajanje je usmerjeno predvsem k brezskrbnemu, bogatemu življenju. Še polno je nenavadnih človeških podob v tej noveli: Anči s svojim gizdalinskim spremljevalcem, starka v dolgi črni halji, Primorec, cvetličar, moški z Adamovim jabolkom in drugi, vsi pa tako ali drugače ustvarjajo dojem različnih ljubezenskih poosebiti.

Ljubezen, kot jo pisatelj obravnava v teh novelah, pa ni nikakršna vase zaprta izolacija, ampak je tesno povezana z obstoječimi socialnimi in drugimi družbenimi dogajanjem, niti ni uokvirjena samo v današnji čas, marveč s svojo vzročnostjo in posledičnostjo sega v preteklost in deloma celo v prihodnost. Iz takšnega obravnavanja stvari potem izhaja tudi pisateljeva družbena kritika, ki sicer večidel ni direktna, je pa jedka in zmore v kontekstu teh zgodb usodno vplivati na reševanje ljubezenskih za-

pletov in razpletov ter na podobe posameznih oseb. S takšno kritiko pisatelj obkroža marsikatero pojave in postave, na primer partijskega sekretarja, ki resignirano ugotavlja, kako je bilo nekoč v partizanih lahko, ko »ni bilo lestev«, ampak so bile le »oznake na rokavih« in »vsak je vse vedel zase in za druge«, ali muzejskega delavca Vinka v isti noveli ali pa krčmarja v noveli *Gozjarice*. Marsikje se njegova kritika razširi v splošno tožbo nad krivicami, nesmisli in neumnostmi našega sveta. Takole na primer pravi Peter Skok v noveli *Golob*: »Le kaj bi svet brez tistih, ki dajejo denar, in potem, kaj bi bil svet brez hlapcev in kako bi se svet lahko sploh sukal brez norosti.«

Bohančevo obravnavanje vseh teh zadev je nekonvencionalno in samo njegovo. Obremenjeno je z mnogimi podrobnostmi, zato se nam dogaja, da se skozi mnoga majhna drevesca komaj dokopljemo do gozda. Druga značilnost njegovega pisanja je svobodno sprehajanje med resničnostjo in sanjami, kot da bi se tu nehote še vedno družil s svojim mladostnim pisateljskim kolegom Lojzetom Kovačičem (Sporočila v spanju, Resničnost). Na splošno pa je Bohančev literarni izraz izbrušen, domišljen in poln estetsko dognanih podob.

Zbirka treh Bohančevih novel s skupnim naslovom *Ilovica* in z dodatki o Ireni ni lahko branje. Skoraj s trudom hodimo po vijugavih poteh pisateljevih oseb in sledimo njihovemu nenavadnemu obnašanju; vendar smo na koncu vendarle poplačani. Bohanec je namreč v to leposlovno delo položil veliko svojih življenjskih izkušenj in razmislekov, vse to pa nam posreduje čisto po svoje, na izvirno estetski način.

ZAPISNIK PRVE REDNE LETNE SEJE IZDAJATELJSKEGA SVETA REVIJE BOREC

VLADIMIR KAVČIČ:

Dovolite mi, da začnem sejo. To je prva seja po konstituiranju sveta lani jeseni. Uvodoma moram ugotoviti, da delovanje sveta ni ravno zgledno. Morali bi se sestati že koncem lanskega leta, oceniti realizacijo lanskega letnika in začrtati smernice za delovanje revije v letošnjem letu. Takšne obveznosti izhajajo iz samoupravnih aktov revije in takšno delovanje bi bilo tudi smotno. Uredništvo bi namreč že nekaj mesecev pred začetkom novega letnika moralo vedeti, kateri glavni vsebinski sklopi bodo napolnjevali revijo v prihodnjem letniku. Za glavne teme bi že morali biti znani avtorji, posamezni prispevki bi že morali biti v delu. Ti so lahko povezani s pomembnimi zgodovinskimi obletnicami, s pomembnim aktualnim dogajanjem, z na novo odkritim zgodovinskim gradivom, z javnim obravnavanjem posameznih vprašanj, na katera bi revija, kot je naša, morala odgovarjati.

Žal revija in njena urednica nimata zagotovljenih takšnih organizacijskih in materialnih možnosti, da bi bilo mogoče bolj načrtno, dolgoročneje, usmerjeno delo. Urednica je morala zbirati gradivo iz meseca v mesec in z njim bolj ali manj vsebinsko urejeno polniti posamezne številke. Kljub neugodnim razmeram je revija vendarle izhajala dokaj redno, objavljeno gradivo je bilo zanimivo in vsebinsko zaokroženo.

Glede na čas, v katerem smo, predlagam, da prvi dve točki dnevnega reda obravnavamo skupaj in da urednica poda kratko poročilo o vsebinskih in materialnih problemih preteklega letnika in o zasnovi revije za letos. Praktično je četrтина letošnjega letnika že izšla, za preostali del letnika pa bi radi slišali, katere bodo nosilne teme, kateri avtorji in s kakšnimi temami so povabljeni k sodelovanju. Kako se bo revija vključevala v aktualne polemike, in ne nazadnje, kakšne materialne možnosti bo imela letos.

MILENA ŠTRAJNAR:

Revija Borec je leta 1986 izšla (kot je bilo načrtovano) devetkrat, to je od številke 1 do 12, od tega šestkrat v enojnem in trikrat v dvojnem obsegu. Posebne odmevnosti, za revijo kar presenetljive, je bila deležna posebna številka s prispevki posvetovanja angleških in jugoslovanskih zgodovinarjev (Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji), ki je bilo leta 1985 na Brdu pri Kranju. Številka je izšla v povečani nakladi 2700 izvodov in se je znašla celo na enem izmed objavljenih seznamov najbolj iskanih knjižnih izdaj v naših knjigarnah. O reviji je bilo napisanih več kot 10 obširnejših ocen, tudi v Trstu, Zagrebu in Beogradu.

Za redno izhajanje je revija imela na razpolago tale sredstva: Kulturna skupnost Slovenije je dala 13.400.000 din, od naročnine se je nateklo 3.510.000 din in z oglasi se je zbralo 6.000.000 din. Izgubo v višini 2.778.414 din je pokrila založba. Do denarnih težav je prišlo iz mnogih vzrokov, predvsem zaradi posebne številke s prispevki angleških in jugoslovanskih zgodovinarjev. Vnaprej se namreč ni dalo točno izračunati izdatkov, saj sem dobila v roke le magnetofonski zapis gradiva na štirinajstih kolutih v treh jezikih. Če se ne bi na našo prošnjo po dodatni pomoči odzvala Kulturna skupnost Slovenije in (s posredovanjem predsednika Republiškega odbora *ZZB NOV Slovenije Boga Gorjana) Predsedstvo SR Slovenije, bi bil izid finančnega leta zaskrbljiv. Tudi honorar smo izplačali le prevajalcem in lektorici.

In kako kaže letos? Do julija bo izšlo šest števil: ena dvojna in ena enojna. Aprilska je v tisku, njej pa bo sledila številka maj-junij. Kot smo v sedanjih pogojih težko predvideli finančni izid za prejšnje obdobje, tako je ta negotov tudi za vnaprej. Kulturno skupnost Slovenije smo zaprosili za 28.000.000 din, odobrili so nam le 14.285.000 din z obljubo, da bodo sredstva revalorizirana v skladu z uradno ugotovljeno inflacijo. Revalorizacija sredstev je res samo obljuba, a več kazalcev pravi, da bo izpolnjena, zato upamo, da bo tudi letos revija izhajala v načrtovanem obsegu.

Sami si pomagamo tako, da širimo, kot doslej, obseg oglasnih strani. Za zbiranje oglasov smo dosedanjemu zbiralcu Francu Perhvcu pridružili še dva: Marinko Vodopivec in Vladislava Cegnarja. Odložili smo se tudi, da bi ustregli tistim, ki jih oglasi motijo. Tako bodo oglasi tiskani na kakovostnejšem papirju kot priloga. Tudi z nekaterimi delovnimi organizacijami smo v dogovoru za pomoč. Tako naj bi izšla že poletna dvojna številka v razširjenem obsegu. Imamo namreč dve zanimivi daljši besedili. Ti sta: Spomini Jožeta Gričarja, ki segajo na štajerski in litijski konec in delo Ivana Mlekuža o dogajanjih v Gornjem Posočju ob koncu leta 1942 in v začetku leta 1943, s posebnim poudarkom na golubarski bitki. Posebej pa opozarjam, da smo pripravili izbor partizanskih in odporniških pesmi italijanskih pesnikov (170 pesmi). Pesmi je izbrala in prevedla Jolka Milič. Za to pomembno objavo, izšla naj bi kot posebna številka revije Borec za leto 1987, je sredstva za prevajalčin honorar prispeval Republiški odbor ZZB NOV Slovenije.

In naklada? Ne načrtujemo kakšnega bistvenega povečanja (nakladna številka 2000 je že tretje leto nespremenjena!), želimo jo le ohraniti. Z doslednim uresničevanjem zdaj že utečene uredniške politike in z dodatnimi prizadevanji za dvig kakovosti in razširitev obsega, kateremu se zaradi vse obsežnejših besedil tudi ne bo moč izogniti, se ta številka ne bi smela menjati.

Toliko za uvod. Nekoliko več kaže spregovoriti o vsebini revije in o nekaterih zapletih v najnovejšem času, ki zavirajo normalno uredniško delo.

Temeljna izhodišča, na katerih je zasnovana revija, so znana in jih ne bi ponavljala. Zapisana so v ustanovnem aktu in uredniška politika se ravna po njih. To pomeni, da je revija Borec zvesta tradicijam revije za zgodovino narodnoosvobodilnega boja in ohranjanje revolucionarnih tradicij. Tako smo globalno usmeritev revije v letu 1986 in v prvih mesecih leta 1987 dopolnjevali predvsem s smernicami, zabeleženimi na pogovoru Borec v družbi in prostoru, ki je bil decembra 1985 v prostorih Republiškega odbora ZZB NOV Slovenije. Naj ponovim nekaj poudarkov iz tega pogovora, ki smo jih v uredniških prizadevanjih še posebej upoštevali:

»Revija Borec naj bi prispevala k obogatitvi in osvežitvi zgodovinopisja o narodnoosvobodilnem boju s tem, da bi zajela kar največ še dostopnih pričevanj, spominov. Menim, da je vse to izredno pomembno, saj je pred nami samo še nekaj let, da ohranimo kakšno dragoceno pričevanje udeležencev narodnoosvobodilnega boja. Prav ta zgodovinska komponenta, vtkana v osnove uredniške politike, je zagotovo aktualna še danes, ali pa je aktualna še bolj, saj nas v to sili čas. Odprimo našo revijo tistim pričevanjem in osebnim izpovedim, ki ne bodo pisala zgodovine – to naj bo prepuščeno poklicnim zgodovinarjem – vendar bodo velikanskega pomena za zgodovinopisje, saj bodo osvetljevala duha, podobo časa in ljudi.« (*Bogdan Osolnik*)

»Več bi kazalo povedati o vsakdanjem življenju med narodnoosvobodilnim bojem, o tem, kaj je takrat čutil naš človek.« (*Ivan Križnar*)

»Revija Borec mora odpreti vrata novim, neobremenjenim raziskavam, in če je bil narodnoosvobodilni boj tudi socialni boj, potem moramo razširiti zgodovinski čas tega boja na celo stoletje in na vsa imena v tem stoletju, in ne obravnavati le čas po Čebinah, čeprav se zavedamo pomembnosti tega srečanja.« (*Bojan Štih*)

»Nisem za prikrivanje napak tega boja, vednar naj imajo le toliko prostora in pomena, kolikor so ga dejansko imela v svojem času.« (*Milica Strgar*)

»O tem, kar danes ustvarja mlada generacija, moramo posebno v reviji, ki želi biti nosilka vrednot narodnoosvobodilnega boja, spregovoriti z razumevanjem mladega človeka. Probleme mlade generacije, bodisi eksistencialne in vse druge, mora revija obravnavati s stališča etike, ki se je oblikovala in potrjevala v osvobodilnem boju, toda s polnim razumevanjem za to, kar se z mladimi ljudmi dogaja in kar hočejo doseči. Današnja mlada generacija se vendar ni izoblikovala brez svojih staršev, njena mentaliteta je produkt vzgoje in splošnih razmer v času, ko se je začela zavedati sama sebe.« (*France Filipič*)

»Kazalo bi se strokovno, znanstveno in literarno opreti na ljudi, ki bi s prispevki na temo narodnoosvobodilnega boja in revolucije bogatili vidike, ki ne bodo samo spominski, marveč bodo v sebi nosili sporočilo za našo današnjo, in še posebej za jutrišnjo rabo.« (*Josip Košuta*)

»Razvijati je treba prav tiste elemente, ki so zanimivi oziroma lastni sedanjemu bralcu.« (*Franček Bohanec*)

»Razumem, da so preteklost in pretekli dogodki zanimivi za stroke, zgodovinarje, vendar se mi zdi, da smo v povojnem obdobju prišli do trenutkov, ko bi se morali zanimati tudi za to, kaj bo v prihodnje, morali bi nekoliko stopiti iz sebe, videti sami sebe v letu 2000. Morali bi ugotoviti, da vse, kar smo dosegli, in vse, česar nismo, že učinkuje v ta prihodnji čas, kaj bo iz tega nastalo, koliko smo odgovorni tudi za svojo prihodnost. Rad bi se družil z ljudmi, ki bi iskali pot za to prihodnost in ki bi se čutili odgovorne zanjo. Prav tega pa je, žal, v sodobnem življenju zelo malo. Malo tudi v reviji Borec.« (*Vladimir Kavčič*)

Še bi lahko povzemala. Pot od vizije do dejanj pa je, žal, odvisna od sprotnega gradiva, sodelavskih zmožnosti in nepredvidljivih situacij, tako značilnih za gmotne in politične razmere, v katerih živimo.

Za nami je prva anketa Romansirana zgodovina – da ali ne? Ocenjujem jo kot uspešno! Če že nismo lahko povsem zadovoljni z vsebinsko pahljačo, tega ne moremo trditati o odzivu: petnajst vabil, trinajst odgovorov. Zadovoljni smo lahko še toliko bolj, saj uredniške prakse (tudi kadrovske močnejših uredništev) kažejo, da so ankete trd oreh. Mimogrede: tokrat sem se prvič srečala z opozorilom, da v reviji niso zaželeni sodelavci Nove revije. Stvar ni tako preprosta. V Novi reviji sodelujejo mnogi . . . kot urednico in bralko pa me zanima samo anketa, ki ob pravilnem razmerju sil iz najrazličnejših izkušnjskih in življenjskih zornih kotov osvetljuje zastavljeno vprašanje. Opozorila bi na spominski pričevanje dr. Marka Vrhunca in Alenke Gerlovič, pisana sveže, nekonvencionalno, drugače. Prav številki z omenjenima spominskima pričevanjima sta bili od bralcev in strokovnih ocenjevalcev opaženi kot izredno berljivi, dragoceni. Pa vendar se, tako kaže, ni bilo mogoče izogniti vprašanju: bo revija Borec pisala o malomeščanih? Zadovoljna sem s pogovori, ki jih zagotovo lahko uvrstimo med kakovostne publicistične intervjuje. Posebno odmevna sta bila Nečakov s Pleterskim in Strehovčev z Milčinskimi. Zdi se, da je bila pravilna tudi odločitev o spremembi razmerja fotografskih prilog v prid dokumentarnih fotografij. Nekoliko manj sem zadovoljna s količino umetniške zvrsti, posebno proze. V slepo ulico je revija zašla v literarni, gledališki, likovni in drugi umetnostni kritiki, saj zaradi stiske s prostorom oziroma mesečnega oziroma dvomesečnega izhajanja ne more opravljati kritičkega dela na način, kot ga lahko dnevni ali drugi periodični tisk. Prostor bomo v prihodnje namenjali predvsem vidnejšim delom.

Tako nekako sem želela nadaljevati v letu 1987. Žal so se uredniški načrti sesuli že na začetku leta, prav tako prva številka, ki jo pripravljam s posebno pozornostjo, in to tik pred izidom. Kaj se je zgodilo? Če me že pomislek o sodelovanju »novorevijalcev« v reviji ni presenetil in sem tudi vprašanje o malomeščanih pričakovala, sem ob prepovedi objave razmišljanja dr. Antona Beblerja z naslovom Ali se je dejansko spremenil slovenski značaj – ki ga je imel na blejskem plenumu Osvobodilne fronte, dobesedno onemela. Žal, tudi pogovor ni bil mogoč! Tu se ni dalo nič storiti. Beblerjeva razmišljanja, ki sem jih ocenila kot drastična, a hkrati pretresljivo izražena stališča, so končala v Naših razgledih. Povedala bi rada še, kako sem Beblerjev referat doživljala na Bledu. Sporne teze me pri avtorju, kakršen je Bebler, niso motile. Tudi v meni niso zbudile strahu, kaj kani s njimi, kaj ima za bregom itd. Konec koncev, tako sem razmišljala, je to priložnost za odgovore, dopolnitve, kulturne dialoge, o katerem toliko govorimo. Obetala sem si zanimivo anketo, ki bi zapolnila letošnji letnik! V tistem trenutku so mi bili kot urednici revije za ohranjanje revolucionarnih tradicij zanimivi tudi podatki o najnovejših raziskavah o vrednotah jugoslovanske mladine, prav tako v Beblerjevem referatu, s posebnim poudarkom na slovenski mladini (izsledki vsejugoslovanske mladinske raziskave se ujemajo s podatki celotne slovenske populacije iz Slovenskega javnega mnenja 1986). Preprosto, čutila sem, da gre za pomembno, zanimivo in aktualno temo, ki je revija Borec ne sme izpustiti. Dogodki, ki so sledili, so pokazali, da se nisem motila . . . Dr. Matjaž Kmecl se je že pripravljaj na odgovor, oglasil bi se dr. Dušan Nečak. Koliko imenitnih avtorjev, ki jih za revijo Borec, tudi to je treba povedati, še vedno ni kaj lahko dobiti, je izgubljenih!

Naj v ilustracijo, kako je v tem času urednikovanje zapletena stvar, opozorim na ostro pripombo enega izmed dolgoletnih naročnikov naše revije: »Zakaj si Beblerja prepustila Našim razgledom?« Različnost mišljenja, ki je vedno bolj vidna tudi v vrstah borecev, bo (pa če to hočemo ali ne) odsevala tudi v reviji sami.

Tako se je revija Borec, ne da bi to želeli, umaknila na obrobje dogajanj, in to v času,

ki je bil za to vse prej kot primeren. Kako na vrat na nos rešiti letnik? Dr. Stanko Peterin piše aktualno razmišljanje Brez pravnih »iluzij« se družba hrani z iluzijami vrednot, Franček Bohanec esej Zorenje slovenske narodne samobitnosti ob najnovejši publikaciji dr. Janka Prunka. Gradivu, ki govori o množični udeležbi intelektualcev v narodnoosvobodilnem boju sem dala prednost. Tako bo aprilski Borec osrednjo temo namenil partizanskemu zdravstvu z dragoceno fotografsko prilogo dr. Janeza Milčinskega, dopolnjeval jo bo aktualen pogovor z dr. Matjažem Kmeclom, ki ga je z naslovom Velik del inteligence je bil zaveznik in ne sovražnik revolucije – pripravil mag. Janez Strehovec.

Ko smo že pri pogovorih, od njih sem si pri zapolnjevanju »izgubljenih« aktualnih tem največ obetala. Pa me je poklical eden izmed naročnikov: »Ne bomo dovolili, da bo revija Borec Nova revija.« Tokrat je bila puščica namenjena Janezu Strehovcu in njegovemu napovedanemu pogovoru z dr. Matjažem Kmeclom v aprilski številki revije Borec. Tudi misli o Prešernovi Zdravljici v nadaljevanju telefonskega pogovora niso bile spodbudne. Če bom zaradi groženj, ki jih je bil deležen tudi Janez Strehovec, izgubila še enega, dolgo iskanega in dobrega sodelavca, letos pogovorov, saj vsakega pripravljamo pol leta, v reviji najbrž ne bo več.

In tako dalje. Nabralo se je kar nekaj vprašanj in problemov, ki terjajo poglobljen premislek, vaše mnenje. Kot urednico me najbolj zanima tole vprašanje in odgovor nanj: Kako ob vsem tem, kar sem nanizala, uresničevati sprejeto in utečeno uredniško politiko? Na koncu še tole. Kljub vsemu, mislim, lahko ugotovimo, da si je revija Borec med večjim delom slovenske kulturne javnosti pridobila ugledno in jasno vidno mesto. Ohraniti pa ga ne bo lahko. Hvala.

VLADIMIR KAVČIČ:

Kot smo slišali, se revija tudi v letošnjem letniku ne bo bistveno spremenila: med njenimi bistvenimi sestavinami bodo še naprej spomini na medvojne dogodke, na razpolago je tudi nekaj poezije, vezane na vojni in povojni čas, ki nima možnosti, da bi bila objavljena kje drugje. Pomembno mesto naj bi v reviji imelo dokumentarno gradivo, to postaja dostopno z odpiranjem domačih in tujih arhivov, z novimi raziskavami, ki jih opravljajo zgodovinarji, pa tudi drugi (primer: partizanska ljudska poezija). Odkrivajo se novi pogledi na medvojno dogajanje, odkriva se povsem nova vsebina. Umetniška in publicistična problematika, povezana z vojno, je pri nas in v Jugoslaviji dokaj bogata in pestra, vse je mogoče spremljati tudi v reviji, s poročili, ocenami, kritikami, tudi s polemiko.

Revija bi morala odkrivati tudi poglede v prihodnost. Gre za usodo socializma, našega in svetovnega, v tretjem tisočletju. Na tem področju je naša misel, pa tudi navzočnost te problematike v reviji, precej šibka. Revolucije ni mogoče konzervirati v oddaljeno preteklost. Na tem področju nastajajo tudi konflikti. Zaradi nezadostne odprtosti tej problematiki v preteklosti, prihaja do ostrih polarizacij, in lahko pričakujemo, da bodo določene skupine borcev v prihodnje še bolj vztrajale pri zasnovah, ki so se oblikovale in prevladoval v preteklosti in da bodo mladi na drugi strani še bolj vehementni in pri javnem obravnavanju mnogih, doslej ne dovolj osvetljenih pogledov in stališč. Odnos do obstoječe družbene in gospodarske krize je bistveno drugačen med mladino kot med borci.

Vprašati se moramo, kakšno bo mesto te problematike v naši reviji. V mislih imam nova družbena gibanja, različne alternative: mirovnike, zelene, zahteve po odpravi verbalnih in miselnih deliktov in podobno. Zdaj se revija teh procesov ne udeležuje, v skladu z mnenjem uradnih struktur, zlasti borčevske organizacije, da alternativna gibanja in razne aktualne zahteve mladih niso povsem legitimni. Da so tako rekoč družbeno nesprejemljivi, celo nevarni.

O tem smo se v borčevskih organizacijah pogovarjali že pred letom. Preden sem privolil v članstvo v tem svetu, sem predsednika opozarjal na zapleteno družbeno problematiko, sredi katere smo, in tudi na svoj odnos do nje. Poudaril sem, da je zame bistvena perspektiva, možnost naše družbe v prihodnosti. Zagotovljeno mi je bilo, da je revija lahko v tem pogledu povsem odprta in svobodna, spoštovati je treba le ustavni red države, v kateri živimo.

V praksi vidimo, da ni tako, da borčevska organizacija zelo hitro reagira na različne ak-

tualne probleme, da v tem pogledu deluje restriktivno, da preprečuje objavo posameznih sestavkov, da odločno nasprotuje nekaterim avtorjem, ne glede na to, kaj bodo napisali, boji se, da naša revija ne bi postala podobna Novi reviji in podobno. Pri tem pa se postavlja vprašanje, kako iz krize, kakšna je naša splošna usmeritev za prihodnost, kakšno vizijo te prihodnosti smo zmožni razviti, sploh odpreti. Izrekamo se za demokratizacijo, a kakšna naj bo ta v praksi, ne znamo povedati, nasprotujemo malodane vsem praktičnim oblikam demokracije. Ne priznamo, da so se razvojni koncepti te družbe izčrpali konec šestdesetih let, in vztrajamo pri silnicah, ki to družbo, zlasti mlade, frustrirajo in potiskajo v stagnacijo.

Nasprotna temu bi morala biti naša odprtost do vsega aktualnega, predvsem do mladih, ki iščejo in odpirajo nove razvojne poti, velika večina od njih jih spoštuje našo ustavno ureditev in je ne poskuša spodbijati. Bolj aktivni bi morali biti tudi v odnosu do socialistične zveze kot skupne fronte naprednih sil, ta bi se morala preoblikovati tako, da bi resnično uveljavljala pluralizem samoupravnih interesov. Več bi se morali posvečati Zvezi komunistov, če v resnici dejansko noče ostati partija na oblasti. Na drugi strani pa se razmere vsakdanjega življenja zaostrujejo, se slabšajo, kot da najnižje točke krize še nismo dosegli. Reakcije na to stanje so tudi ekstremne, na pohodu je antikomunizem, zahteve po večstrankarskem sistemu in, če verjamemo Tinetu Hribarju, se bo rekatolizacija Slovencev začela prej, kot se bo končala destalinizacija. Vse to so dileme, ki bi jih moralo kazati tudi naše publicistično delovanje. V svetu in v uredništvu revije imamo dovolj mladih, kvalificiranih in družbeno angažiranih članov, ki bi lahko obravnavali vso to problematiko. Če se ji le hočemo odpreti. Tu smo nenavadno obotavljivi, bojimo se, da naša mnenja ne bodo prišla dovolj do izraza. Ne zaupamo javni presoji stališč, ne zaupamo samostojni presoji bralcev. Takšen je bil primer s prispevkom Bojana Štiha, ki se je na samosvoj način lotil obravnave nekaterih medvojnih problemov. Potreba po duhovitosti in anekdotičnosti ga je zapeljala k nekaterim pretiranim podobam in trditvam, ki ne bi vzdržale kritike. Vendar tega nismo mogli storiti, borčevska organizacija ni organizirala niti pogovora za okroglo mizo, čeprav je to obljubila.

V kontekst nerazjasnenih odnosov med revijo in njenim ustanoviteljem sodi tudi iztop Mileta Pavlina iz našega sveta in iz uredniškega odbora revije. Njegov protest se nanaša na delovanje uredniškega odbora, ker ni bil obveščen o objavi nekaterih prispevkov, kot tudi na ravnanje borčevske organizacije, ki je mimo in brez uredniškega odbora preprečila objavo nekaterih prispevkov, avtorjev, ki imajo nedvomno partizansko preteklost. Del te problematike se nanaša tudi na delovanje našega sveta. V sedanjih razmerah delovanja revije ne moremo načrtovati za daljše obdobje, pa tudi ne odgovarjati za vsebinsko in idejno usmeritev širšega sklopa prispevkov, saj nimamo vpliva na njihovo oblikovanje. Marsikdaj bi lahko organizirali širšo razpravo in dodatno osvetlitev posameznih problemov, vključevali več avtorjev in različne poglede; več bi lahko prispevali k iskanju »resnice«, če bi za to imeli možnost. Povsem nesprejemljivo je, da nam omejujejo kompetence od zunaj.

IVAN KRIZNAR:

Temeljno merilo ustreznosti oziroma neustreznosti kake obravnave narodnoosvobodilnega boja je v njeni stvarni predstavitvi in v tem, ali so obravnavana načela v skladu z nazoni, hotenji, ravnanji in dejanji takratnih borcev in drugih pristašev Osvobodilne fronte. Pri ocenjevanju vsebine revije se moramo vprašati, ali so bili borci ob kakem članku prizadeti. V doslej objavljenih prispevkih se mi je zdel močno vprašljiv članek Bojana Štiha, ki je na nekaterih mestih nestvarno predstavljal posamezna dogajanja in lastnosti partizanov ter zato sprožil proteste borcev. O tem smo že razpravljali na seji sveta in opozorili urednico, naj bo na takih stvareh bolj pozorna. Drugih podobnih prispevkov v Borcu nisem opazil. Merilo naj bo: ali je revija borce prizadela. Ugovarjal bom predhodnim govornikom: zdi se mi, da še zdaleč ne gre za legitimnost, marveč za človečnost, ki je vendar trajnejša vrednota.

VLADIMIR KAVČIČ:

Zaradi nekaterih prispevkov, objavljenih v reviji, smo bili deležni ostrih komentarjev. Vendar nismo imeli priložnosti povedati, da tudi mi v mnogih pogledih mislimo drugače.

Prispevkov, ki bi afirmirali to, drugačno stališče, nismo dobili. Posrečilo se nam ni niti pripraviti pogovora o spornih temah. Nekateri tovariši kot da ne verjamejo argumentom, s katerimi bi morali javno nastopiti. In te zadeve so šle mimo, žal, brez komentarja . . . Oblika nezadovoljstva, ki jo nekateri radi izkažejo prek telefona, publicistično ni uporabna. Vplivati hoče na urednico in na uredniški odbor, da bi v prihodnje že pri izbiri avtorjev delovala restriktivno. Na tak način revija ne more postati ne zanimiva ne aktualna, ostaja le dolgočasna.

BOGDAN OSOLNIK:

Tovarišica urednica nas je spomnila na nekatere misli, ki so bile izrečene na posvetovanju o uredniški zasnovi revije Borec. Strinjam se z njeno ugotovitvijo, da je revija ob uredniševanju te zasnove postala zanimivejša in bolj iskana. K temu so prispevale zlasti tematske številke in nekatera pričevanja, ki so bila objavljena v njej v zadnjem času.

Seveda bi morali danes, ko se ponovno pogovarjamo o vsebini naše revije, upoštevati tudi nove izzive, s katerimi se srečujemo, zlasti nova idejna gibanja v naši družbi. Če želimo doseči večjo odmevnost naše revije, moramo bolj aktivno poseči v javno obravnavo nekaterih vprašanj, ki vznemirjajo slovensko javnost in se dotikajo bodisi naše bližnje preteklosti, bodisi naše sedanjosti in prihodnosti.

Kar zadeva obravnavo naše bližnje preteklosti, predvsem dobo narodnoosvobodilnega boja, je v naši publicistiki cela vrsta neznanstvenih in neutemeljenih dogodkov in pojavov, ki maličijo podobo tega velikega obdobja. Morali bi upoštevati, katere osnovne teme so predmet take tendenciozne obravnave, in nato odgovarjati s celostno, znanstveno utemeljeno argumentacijo. Pri tem bi poleg pričevanj še živih udeležencev narodnoosvobodilnega boja morali bolj izkoriščati tudi ugotovitve zgodovinarjev, zlasti pa objavo in komentiranje izvirnega gradiva, ki je ohranjeno ne samo v naših arhivih, marveč tudi drugod po svetu in postaja vse bolj dostopno.

Kot primer navajam knjigo dr. Ferenca, ki je izšla pred kratkim z naslovom Država v državi. Govori o razvoju ljudske oblasti na Slovenskem od 1941 do 1943. To delo, tudi na podlagi še neobjavljenih dokumentov, ki jih je avtor odkril v italijanskih arhivih, govori o tem, kako velik pomen so okupatorji pripisovali osvobodilnemu boju na Slovenskem, kako zelo jih je vznemirjal oziroma zaposloval in kako velike vojaške sile so morali uporabiti, da bi krotili uporno ljudstvo. Knjiga prav tako zelo konkretno prikazuje, kako se je uveljavljalo delovanje organov ljudske oblasti na velikem osvobojenem ozemlju, ki je nastalo spomladi 1942 in je bilo edinstveno v takratni zasedeni Evropi. Prav opis tega obdobja dokazuje, da v razvoju ljudske oblasti pri nas ni šlo za prenašanje kakih tujih vzorov in izkušenj, niti iz drugih delov Jugoslavije ne, kaj šele, da bi šlo za izvajanje politike kominterne, kakor nam danes nekateri očitajo. Delo govori tudi o nastajanju in vlogi tako imenovane dolomitske izjave, o odnosu do drugih jugoslovanskih narodov in vlogi Slovenije pri graditvi nove skupne države ter še o celi vrsti drugih vprašanj, o kateri se današnji generaciji posredujejo razne popačene predstave in dezinformacije.

Ob izidu takega dela bi morali opozoriti naše bralce na njegov pomen, lahko pa bi o posameznih temah, ki jih obdeluje, organizirali tudi podrobnejšo obravnavo ali osvetlitev. Letos mineva na primer 45 let od razlastitve veleposestniške zemlje, ki je bila večidel v rokah tujih fevdalcev in sodelavcev okupatorja. Samo na Dolenjskem je bilo 18 takih graščin, ki so imele več kot 28.000 ha zemlje in gozdov. Pomen likvidacije ostankov fevdalizma na naših tleh je gotovo zgodovinski. Naprej, drugo leto bo obletnica zbora aktivistov na Pugledu, na katerem je bila potrjena dolomitska izjava, o kateri je toliko slišati. Zdaj je zadnji čas, da zberemo in ohranimo še nekaj pričevanj takratnih udeležencev, ki bodo dopolnila podobo tega dogodka.

To je le nekaj zgledov, s katerimi sem želel ilustrirati možnosti, da se z našo revijo bolj dejavno vključimo v obravnavo aktualnih vprašanj, ki zadevajo našo preteklost.

Nekoliko težje je vprašanje, kako naj bi revija postala aktualnejša pri obravnavi naše sedanjosti in prihodnosti.

Prav gotovo mora v Borcu priti do izraza tudi naš odnos do perečih problemov, s katerimi se ubada naša družba. Borci nismo niti najmanj ravnodušni do vsega tega, kar danes tare slovenskega človeka in vso Jugoslavijo. To bi morali tudi jasneje pokazati in hkrati

prispevati k iskanju izhodov. V vsebini naše revije bi moralo izročilo narodnoosvobodilnega boja priti do izraza tudi pri obravnavi sedanjih problemov, zlasti boja za resnično demokracijo in razvoj samoupravljanja, za ideje pravičnosti in družbene morale, za razvoj ustvarjalnosti na vseh področjih, za uveljavljanje resničnih človeških vrednot v našem kulturnem življenju in tako naprej. Če se zadržimo samo pri zadnji temi, bi rekel, da bi bila lahko zelo zanimiva razprava o stanju našega kulturnega življenja. Verjetno bi prav mi borci morali ostreje nastopati proti poplavi tega, kar se ponuja naši javnosti kot nekakšna množična kultura, pa nima nikakršne zveze s kulturo, marveč je produkt komercialnih interesov velikih tujih producentov tako imenovane industrije zabave, ki ji je osnovno vodilo ustvarjanje dobička. Kulturna politika nekaterih drugih narodov in držav, na primer Francije, Kanade ali Švedske, je veliko bolj občutljiva za te pojave in se tudi z načrtnimi ukrepi upira amerikanizaciji in drugim pojavom degradacije lastnih kulturnih vrednot.

Pri obravnavi vprašanj naše sedanjosti in prihodnosti bi morali v naši reviji pokazati tudi več posluha za probleme in pobude mladih. Morda bi z njimi lahko organizirali pogovor o njihovih in naših pogledih na sedanje probleme, pa tudi o tem, kako doživljajo srečanja in sodelovanje z borci, kaj jih privlači in kaj odbija v obravnavi tematike narodnoosvobodilnega boja pri šolskem pouku, pa tudi drugače.

Naša revija bi pridobila tudi s tem, če bi svojim bralcem odpirala vpogled v svet naprednih idej in gibanj drugod po svetu. Zdi se mi, da smo v sedanji krizi izgubili občutek za nekatere družbene vrednote, ki so univerzalnega pomena za razvoj človeštva in za katera se v drugih deželah zavzeto borijo milijoni ljudi naprednih in osvobodilnih gibanj. V svetovni literaturi in publicistiki je veliko novih del in spodbudnih misli, ki ne najdejo poti do naše javnosti.

Končno se bom dotaknil še uredniškega dela. Zavedam se, da je za uresničevanje vseh teh zamisli treba okrepiti tudi kadrovsko sestavo in izboljšati tudi način delovanja uredništva. Vso skrb za izhajanje revije ne more nositi ena oseba. Urednico je treba razbremeniti raznih tehničnih poslov. Poleg nje bi moral delovati ožji odbor, ki bi se lahko pogosteje sestajal in se dogovarjal o vsebinskih vprašanjih. Tudi nas, člane sveta, pa tudi posameznike zunaj tega kroga, bi lahko pogosteje vabili na pogovore, zlasti kadar gre za načrtovanje vsebine in presojo posameznih prispevkov. Člani sveta smo pripravljeni tesneje sodelovati in pomagati uredništvu, radi bi prispevali k oblikovanju vsebine naše revije, ne pa se samo od časa do časa pogovarjali o njeni zasnovi.

MILENA ŠTRAJNAR:

Mislim – o tem sem že razmišljala – da bi se razbremenila tehničnega urejanja revije. Morda zaradi dodatnih stroškov zdaj ni najbolj primeren čas za to, pa vendar ...

VLADIMIR KAVČIČ:

Urednica ima poleg sveta tudi uredniški odbor revije, ki naj bi bil njen neposredni pomočnik pri oblikovanju posamezne številke. Da bi to tudi v resnici bil, bi vsak sestavek, ki pride v uredništvo, morali prebrati dva ali trije člani, po potrebi pa bi se morali o njem pogovarjati tudi v širši sestavi. V določenih primerih tudi na seji sveta.

BORIS MLAKAR:

Uredniški odbor deluje že nekako dve ali tri leta, vzpostavljen pa je bil ravno zato, da bi pomagal urednici. Bil naj bi nekakšna povezava oziroma vmesno delovno telo med urednico in izdajateljskim svetom, tudi v pogledu nekakšne kontrole ali usmerjanja nje-nega dela. Praksa je pokazala, da to vmesno polje odbor lahko pokriva, ne more pa postati uredniški odbor v klasičnem, dobesednem smislu in ne more nadomestiti uredniškega dela. Člani odbora smo zaposleni s svojim delom, nimamo časa in ne moremo sodelovati na, recimo, tedenskih sejah uredništva. Tako ostaja odločilna vloga urednice.

Praktično se delo potekalo tako, da je urednica sklicevala seje odbora nekako po dveh izšlih številkah s formalno nalogo nekakšnega periodičnega obračuna oziroma ocene teh števil. Predočila nam je težave, ki jih je imela pri izdaji, in nas posebej opozorila na problematične prispevke, o katerih smo se nato skupaj odločili, ali jih bomo objavili in kako. V takih primerih nam je dajala prispevke v branje, recenzijo, mi pa smo se potem s po-

zitivnimi ali negativnimi pripombami oziroma argumenti odločali o objavi; poleg tega smo pisali tudi potrebne komentarje, uvode ali polemike. Na kratko, urednica je odločala o vsem, le pri »problematičnih« prispevkih je poiskala naše mnenje. Kar zadeva kritizirane prispevke Bojana Štiha, pa je obšla tudi naše mnenje oziroma nas o njem ni vprašala.

IVAN KRŽNAR:

Temeljno vprašanje je, ali je revija Borec ostala zvesta morali, miselnosti osvobodilnih sil med narodnoosvobodilnim bojem. Če bi kršila ta načela, potem bi bilo hudo. Sodim, da takih prispevkov ne kaže objavljati. Treba je ostati zvest tistemu, kar smo doživljali, zvest človečnosti. Na apriorična in ideološko nasprotna stališča ni mogoče odgovarjati apriorično. Iz delavskih vrst so v polemiki z nekaterimi pisci Nove revije prihajala tudi mnenja, da se borita med seboj dve eliti in da Nova revija množic ne šteje za ustvarjalne, marveč le za objekt družbenega dogajanja, ki se pusti idejno manipulirati od političnega vodstva. Ker sem v svetu kot delegat centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, naj navedem, da tudi v tem uredništvu oziroma svetu ne zastopam samo svojih osebnih stališč. Predsednik predsedstva mi je pred zadnjo sejo komisije za zgodovino Zveze komunistov Slovenije naročil, naj spodbudim člane komisije, da tudi oni reagirajo na pisanje Nove revije o naši preteklosti. Spodbujal je, naj ne reagirajo apriorično, marveč argumentirano proti neargumentiranim stališčem. Znanstvena razprava je najboljši odgovor na potvarjanje zgodovine. Dogačke in dogajanje je treba raziskati in rezultate predstaviti javnosti. Ker pridejo znanstvena dela tudi o zgodovini le v ozek krog ljudi, naj bi bile tudi revije tisti posrednik, ki bi znanstvene rezultate prenesel širšemu krogu bralcev v poljudno-znanstveni obliki.

Odločni moramo biti proti tabujskim temam. Z vsestransko kritično obravnavo vseh dogodkov oziroma dogajanj in procesov v preteklosti moramo ustvarjati zaupanje družbe v stvaren prikaz preteklosti in s tem odpravljati prepad med razglašenimi načeli in nezaupanjem ljudi v zvezo komunistov in nosilce sistema.

Nadaljnje možnosti za razvoj revije: temeljno vprašanje je, ali naj revija ohrani klasično obliko ali se ji odreče. Naša revija v zadnjih letih izgublja klasično podobo. Vse bolj se uveljavljajo problemsko poglobljene številke (tudi številne dvojne) brez ustaljenih rubrik. Sodim, da ne smemo biti formalisti in moramo podpirati predvsem kakovostno vsebino. Če bo vse več števil posvečenih enemu samemu problemskemu sklopu, potem kaže v reviji objaviti tudi sklepe sodišč o dachauskih procesih. To je zelo zanimiva tema, ki bi dala dvojni številki še posebno vrednost. Objavljati kaže tudi referate z znanstvenih posvetovanj, na primer s posveta o sklepnih operacijah za osvoboditev Slovenije, ki ga pripravlja predsedstvo Socialistične republike Slovenije. Poglobljena razprava posameznih tem tudi na takih posvetih je in bo najuspešnejši odgovor apriorističnim stališčem in tudi telefonskim intervencijam v uredniških revij, tudi v našem uredništvu. Vsebina mora biti merilo za objavo vsakega prispevka, posebej še, če upošteva pomen elementarne ljudske osvobodilne demokratične ustvarjalnosti. Tudi pri objavljanju člankov sem proti ozkostim in nekritičnosti, proti aprioristični obravnavi posameznih pojavov v preteklosti, pa tudi proti apriorističnim odgovorom na aprioristično obravnavo vprašanj naše preteklosti.

VLADIMIR KAVČIČ:

Širših problemskih sklopov, ki bi jih lahko obravnavala naša revija, ne manjka. Aktualne so Čebine, o tem bo v kratkem dvodnevno posvetovanje, gotovo bo to aktualno in zanimivo gradivo, ki bo odgovorilo na vrsto aktualnih tem. Tudi tistih, ki jih odpira Nova revija, v zvezi z nacionalnim vprašanjem, z odnosom partije do naroda.

Misliti bi morali tudi na nove generacije. Tem o številnih predvojnih in medvojnih dogodkih manjkajo osnovne informacije. Zanje bi bilo treba v marsičem spregovoriti znova in jih usposabljalni za kompleksno razumevanje preteklosti in iz nje izvirajoče sedanosti. Enostranska in celo dogmatična stališča med mladimi so pogosto posledica neznanja.

FRANČEK BOHANEC:

Ne opažam različnosti med intencijami sveta in uredništva. Slabo je takšno uredništvo revije, pri katerem se pred izidom vse uskladi, pri katerem ne »poje« različnost, včasih tudi neljubo, presenetljivo, netočno ali celo krivično. Intelektualno prizadevanje, še zlasti kadar mu je predmet tako kompleksna tematika in so nje notranja gibala številna in raznorodna, je vedno iskanje. V njem se navlake odpravljajo, tok moralne zavesti pa se krepí. Zato kot član delovne uredniške skupine doživljam svojo navzočnost v tem telesu kot sproščen, demokratičen in ustvarjalen podvig. Do motenj jasno prihaja, zlasti še, če ni dovolj zaupanja, a tudi do teh motenj imam jasno stališče: v gozdu pade tudi tisto drevo, ki je strohnelo ali zasekano, sicer pa iz protislovne napetosti lahko nastaja nova le kakovost (nova rast).

Razpravljali naj bi o odstopu tovariša Mileta Pavlina iz uredništva. Zame je stvar jasna: vsakdo izmed nas ima to pravico. Storil je to, kar mu pač nalaga lastno prepričanje in počutje. Zato razpravljanje nima razloga. Kar se mene tiče, sem spoznal, da je v tem uredništvu jedro mlajši krog razboritih intelektualcev, ki jim je (vsaj mnogim) življenjska naloga, da se v vseh možnih oblikah srečujejo z našo bližnjo zgodovino. V reviji so nedvomno odtisi njihovih strokovno-znanstvenih hotenj. Hkrati pa je revija Borec njim (in še mnogim) prostor, kjer še vedno od vseh slovenskih publikacij najbolj urejeno in resnobno odmeva čas naše osvoboditve, nacionalne in socialne. Odprtost besede, pogumno spopadanje tudi s kritičnimi točkami, jasna osrednja opredelitev in predvsem kreativna volja so pogostni tovariši piscev in tudi drugih dokumentov te revije.

Kar se tiče uredniškega razmerja do sodobne problematike, so članom uredništva (predvsem pa piscem) ponujene tri možnosti: ali se opredeljevati za ideološko represivnost ali za poskuse sodobne obnove preživetih meščanskih ideologij ali pa kreniti v iskanje globlje zgodovinske (človeške) resničnosti. Kot je razvidno iz revije, se je uredništvo opredelilo za tretje: odgovorno kazati stvarno podobo življenjskih situacij (zgodovinsko), kolektivnih in osebnih, pri tem pa najti še tisto, kar je malo znano ali pa celo neznano (na primer o sklepih vojaških operacij ob koncu druge svetovne vojne). Tu je pot najmanj izdelana, je pa pomembna. Ostati je treba brez glasnih in polemičnih besed pri poglobljenih prispevkih.

Nedvomno je uredništvo zvesto načelu, ki ga je že pred pol stoletja ponavljal Ivan Cankar: vrtajmo po preteklosti, da bi odkrili bodočnost. Ta ena Cankarjevih osnovnih tez je mnogokrat premalo prisotna in poudčrtana v naši javni kulturni zavesti. Kaže na Cankarjevo svetlo vero v jutrišnji svet. Uredništvo si prizadeva, da bi imelo takšen visokostni ideal. Vendar opažam, da smo premalo vztrajni pri spopadanju z najrazličnejšimi idejami in ideološkimi vulgarizmi. Kot da smo se zabubili v svoj mali svet. Včasih je neprijetno: listamo po naših revijah in kar utrujajoče se vrstijo sama naša imena. Ali pa tudi citati venomer prisotnih starin. Takšno je pač moje subjektivno počutje. Nalezal sem se ga, ko sem prebral v eni prejšnjih številk revije Danas, da so se mladi francoski marksisti odločili izdajati revijo, v kateri bodo objavljali tudi prevode najnovejših marksistov (z Japonske, Indije ...). Pa bi to revijo res rač prebral. Organizatorji so zapisali, da bi bila v Franciji naklada od 2000 do 3000 izvodov že rentabilna. Seve brez dotacij. Pa sem si pri tem še nekaj zaželel, da bi bile pri nas razmere enako gospodarsko zdrave. Potem revije ne bi bile niti uredniško več tako neznansko odvisne od raznorodnih mecenov. Pot demokratizacije bi bila lažja. Mi, uredniki in pisci, bi bolj »delali« za interese bralcev.

Morda nam vsem malo več angažiranosti ne bi škodilo.

FRANCE FILIPIČ:

Ponavljam, kar sem še večkrat poudaril v zadnjem obdobju, da postaja revija zanimivejša in tudi aktualnejša. Pomembni so pogovori, oziroma intervjuji s posamezniki, zdi pa se mi, da je tu še dovolj odprtega prostora, da se včasih vrtimo v krogu domačih trenutno zelo aktualnih in za obravnavanje zanimivih problemov, pogršam pa širše in bolj poglobljene dimenzije – ne smemo se izgubljati v enodnevništvu. Zelo pomembna se mi zdi današnja diskusija tovariša Križnarja, ko se je potegoval za to, da bi v prispevkih naše revije bila bolj poudarjena težnja po prikazovanju človečnosti v življenju in delovanju akterjev narodnoosvobodilnega boja in revolucije v preteklosti, pa tudi v celovitem konceptu na-

šega današnjega nastopanja. Ob tem našem razgovoru se mi zdi primerno iskati vzgledov tudi v preteklosti kako oblikovati revijo – v mislih imam predvorno slovensko progresivno publicistiko iz obdobja konec tridesetih let, zlasti med 1937 in 1940. Takrat je ta publicistika dosegla svojevrsten vrh v obravnavanju aktualne problematike, predvsem po svoji ofenzivnosti, po pogumnosti in širokopoteznosti, s katero je obravnavala ključne probleme slovenske družbe, kako jih je odpirala in postavljala pred javnost; danes pa smo v naši publicistiki, lahko bi tako rekli, marsikdaj samo defenzivni, razpravljamo o problemih, ki so jih drugi načeli v določenih okoliščinah in z določenimi cilji. Tu je bilo precej govora o prispevkih, ki niso mogli iziti in o sodelovanju oseb, ki so za koga sporne. Zdi se mi da bi morali težave, ki se pojavljajo in se bodo pojavile tudi v prihodnje, reševati demokratično. Povsem razumljivo je, da mora uredništvo prisluhniti stališčem ustanovitelja, v odnosu med ustanoviteljem in uredništvom pa je nedvomno dovolj prostora za stvarno obravnavanje problemov, tudi ob pritegnitvi širšega kroga ljudi, ki bi s svojim mnenjem in s svojimi nasveti lahko po svoje osvetlili in tudi pomagali razreševati položaj ob sestavkih, ki bi bili za ustanovitelja sporni ali celo nesprejemljivi. Omenil bi še, da se bliža kar visok jubilej revije; zdi se mi nujno, da bi vendar realizirali projekt izdelave bibliografije revije. Revija Borec je v svojem večdesetletnem obstoju objavila veliko število za zgodovino in neposredno za ohranjanje tradicij narodnoosvobodilnega boja in revolucije pomembnih in aktualnih sestavkov, ki pa so, brez bibliografskega pregleda revije, mrtev in zakopan material.

BORIS MLAKAR:

Kot sem že poudaril na zadnji seji uredniškega odbora, je povsem jasno, da ima ustanovitelj vso pravico do takšne revije, kot jo potrebuje ali želi, in do temu ustrezne vsebine. Problem nastane ob morebitnem sporu med ustanoviteljem in uredništvom. Mislim, da je v takih primerih treba spore razčistiti s odkritimi in poštenimi pogovori; tega vsekakor ne morejo enakovredno nadomestiti nekakšni telefonski klici, ki so ponavadi vedno le enosmerni. Če pa potem sporazuma ni, je jasno, da je odločilno mnenje ustanovitelja, tako je povsod in zmeraj. Toda jasno bi nam moralo biti, kakšni so primerni in kulturni načini, da se stvari razčistijo in razrešijo. V zadnjem času smo imeli nekaj spornih primerov na relaciji ustanovitelj – urednica; za slednjo se je potegnil tudi uredniški odbor. Vsi smo se torej znašli pred določenim problemom, kaj storiti, in tovariš Pavlin je izbral odstop, je pač takoj temperamentno reagiral. Kaj reči o nas, preostalih članih odbora? Ostali smo razmehoma mirni, in vprašanje je, ali zato, ker smo premalo pokončni, ali pa zato, ker nam je vseeno.

Postavljeno je bilo vprašanje, ali naj Borec polemizira z Novo revijo. Po mojem mnenju bi to bilo dobro, če morebitni polemiki razpolagajo z argumenti in potrebnim faktografskim in metodološkim znanjem. Spuščati se v polemiko samo zaradi občutka ogroženosti in ideološke vroče krvi prav gotovo ni produktivno. Kot vzorec bi sicer lahko bila polemika med Majerjem in Urbančičem v Delu, toda vidno je, da so si stališča preveč narazen, da se govori v različnih jezikih. Vzrok za to je po mojem treba iskati v še zmeraj preveliki stopnji ideologizacije in politizacije našega življenja nasploh, našega gledanja na zgodovino, našega razmišljanja, naših predstav o razmerjih med revolucijo, državo in družbo.

Drugače se mi zdi vsebina revije in njena metodološka predstavitev in vsebinska razdelitev kar dobra. Kot zmeraj pa šepamo pri tekočem spremljanju in ocenjevanju temeljnih in pomembnih zgodovinskega in tudi publicističnih del na našem in tudi tujem knjižnem trgu. Pri tem pa so šepave prav vse revije.

Tovariš Filipič je podal zanimivo primerjavo s položajem v predvojni publicistiki oziroma omenil je medsebojno napadanje tedanje leve in desne publicistike. Nekako je dal vedeti, da naj se vživimo v vlogo leve publicistike v današnji situaciji. To je seveda možno, vendar se mi ob tem takoj postavlja vprašanje, kdo je danes na levi in kdo na desni in kdo je marksist in kdo ni, če se skoraj vsi sklicujejo na Marxa. Kdo naj pri takem opredeljevanju odloča? Iz takega položaja, vsaj zame, izhaja, da je treba vztrajati pri čim večji odprtosti in svobodi, s čimer je povezana tudi tako imenovana pravica do zmote. Namreč če te ni, je zelo majhna možnost, da bo prihajalo tudi do afirmativnih in »pozitivnih« odgovorov.

BOŽIDAR JEZERNIK:

V dosedanji razpravi je bilo povedanih precej zanimivih misli in opozoril; zlasti tehtno se mi zdi opozorilo tovariša Kavčiča, da moramo vedno imeti pred očmi perspektivo, prihodnost naše družbe. Z veliko večino povedanega se torej rad strinjam. Ne morem pa se strinjati s posameznimi mislimi, v katerih je implicirana ideologizirana, dejstvom neustrezna podoba bližnje preteklosti oziroma posameznih pojavov. Takšno pobudo vidim na primer v podobi popolne idejne enotnosti komunistične publicistike na Slovenskem v tridesetih letih, ko naj bi se komunistični avtorji tudi vedno jasno zavedali, kaj je prav in kaj ni. Tukaj lahko navedem primer nekdanjega sekretarja pokrajinskega komiteja Komunistične partije za Slovenijo Mirka Koširja, ki je bil leta 1940 zaradi svojega pisanja v kranjskem delovnem listu Sobota, v njem je izrazil nestrinjanje z napadom Sovjetske zveze na Finsko, izključen iz centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Visoka idejna enotnost med pripadniki komunistične stranke na Slovenskem v tridesetih letih je bila tedaj tudi sad določene represije nad tistimi, ki so mislili drugače.

Toda če je bila takšna represija v tistih časih in tedanjih razmerah smotrna, to ne pomeni, da bi bila lahko enako produktivna tudi danes, v povsem spremenjenih razmerah. Ali z drugimi besedami, vztrajanje pri visoki idejni enotnosti v današnjih razmerah bi pomenilo dajanje sedanjosti na Prokrustovo posteljo preteklih izkušenj. V današnjih razmerah namreč obligatna idejna enotnost, ki v bistvu pomeni enotnost z nosilci politične moči, lahko funkcionira le kot konservativizem, kot ohranjanje doseženega. Zahteve po obligantni idejni enotnosti v razmerah informacijske družbe so lahko zgolj sad nedialektičnega razmišljanja. In še več, s tistim stališčem, s katerim se strinjamo vsi, je zagotovo nekaj narobe, bodisi da se strinjamo iz strahu pred posledicami bodisi zato, ker je tako posplošeno, da si ga vsakdo lahko razlaga po svoje.

JANEZ VIPOTNIK:

Presenečen sem nad potekom naše razprave. Najbrž se v nekaterih stvareh ne razumemo dovolj. Najprej želim reči, da je revija Borec v svojem dosedanjem delu vendarle napravila velike uspehe, zato zasluži priznanje za dosedanje delo. Zanimanje za revijo je! Nekatere teme v reviji so zbudile pozornost. Posebno priznanje zasluži posebna številka o posvetovanju na Brdu o koncu druge svetovne vojne, ki pomeni izjemen dosežek. Morda bi lahko podobno številko naredili tudi s posvetovanja o čebinskem kongresu. Tovariša Mira Svetina me je posebej prosila, naj tudi v njenem imenu podam ta predlog. Komunist bo prav gotovo izdal o tem posvetovanju posebno brošuro. Gre za to, ali bo ta brošura zajela celotno posvetovanje; če ga bo, objava gradiva v Borcu ne bo potrebna. Če pa brošura založbe Komunist ne bo zajela celote, bi naša revija lahko objavila vse tisto gradivo o tem posvetovanju, ki obravnava narodnoosvobodilni boj. Takšna vsebina posebne številke revije Borec lahko zbudi enako zanimanje, kot ga je zbudila številka, ki obravnava posvet o koncu druge svetovne vojne.

Če torej ugotavljamo, da je revija Borec dosegla lepe uspehe, gre za to izreči priznanje njeni urednici, ki je ta posel opravila v dokaj težkih okoliščinah. Te se bržkone tudi v bodoče bistveno ne bodo izboljšale, upošteva je splošno stanje, v katerem živimo. Vsem nam pa gre za to, da iz tistega, kar imamo na razpolago, napravimo čim več!

Če se zdaj zaustavim na oni, drugi strani današnje diskusije, ki me je nekoliko preseletila, želim opozoriti na vlogo, odgovornost in naloge ustanovitelja pri reviji. Zavedati se moramo, da bralci, takšni ali drugačni, vedo, kdo je ustanovitelj revije. Zato ni nič čudnega, če v zvezi s posameznimi spornimi prispevki, ki jih objavlja revija, posluša intervencije predsednik Republiškega odbora ZZB NOV Slovenije. Borci poznajo ustanovitveni akt, zato se tudi sklicujejo nanj, kadar v reviji preberejo kaj, kar jim ni po duši. Povsem se strinjam s tem, da nam je pri reviji potrebna odprtost, da naj pri reviji poleg udeležencev narodnoosvobodilne vojne sodelujejo tudi mlajše generacije, da je tudi pri naši reviji Borec treba upoštevati vso širino demokracije, v kateri živimo. Tisto, na kar bi rad opozoril, je predvsem nekaj: demarkacijska črta, prek katere ne smemo. Zdaj govorim na sploh, na primer za nas borce je nesprejemljiva kakršnakoli razprava o spravi z domobranci ali večpartijskem sistemu in podobnih zadevah, ki se tu in tam pojavljajo pri nas, skratka, za nas je nesprejemljivo vse tisto, ki na kakršen koli način prizadeva našo sedanjo načelno us-

tavno ureditev socialističnega samoupravljanja. Takih zadev v reviji, katere ustanovitelji so borci, ni mogoče objavljati! Kako se zdaj konkretno rešujejo taki primeri, je seveda druga stvar. Po mojem se bomo izognili težavam tako, da bodo revija, izdajateljski svet, novinarji in sodelavci v reviji spoštovali ustanovitveni akt in se pri svojem delu dosledno držali njegovih načel, in drugič, da vse sporne zadeve, ki tako ali drugače zadevajo ustanovitveni akt in ustanovitelja, razčiščuje izdajateljski svet. Zato so seveda potrebni zelo pogosti stiki med profesionalci v reviji in člani izdajateljskega sveta. Lahko bi se dogovorili in uvedli tedenske stike, če ne z vsemi, pa vsaj z nekaterimi člani sveta pri glavni urednici. Tam bi se lahko sproti pogovarjali o vseh tistih primerih, ki so sporni, člani izdajateljskega sveta bi o teh primerih morali obveščati ustanovitelja, da bi ta vnaprej vedel, kaj se dogaja, in obenem tudi svetoval kot ustanovitelj, kako stvar urediti. Gre torej za metodo dela, ki jo terjá čas. Če nam bo to uspelo, sem prepričan, da ne bo več težav v odnosih med urednico in ustanoviteljem.

BOGDAN OSOLNIK:

Republiški odbor ZZB NOB Slovenije je s tem, ko nas je imenoval v svet revije Borec, na nas prenesel odgovornost za njeno vsebinsko usmeritev. Menim, da telefonske intervencije, ki so bile omenjene prej, niso potrebne – če bo naš svet dobro deloval. Drugače ne vidim razloga, zakaj bi sedeli tu kaj.

VLADIMIR KAVČIČ:

Urednica je zelo obremenjena z delom. Pri nekaterih primerih bi ji moral kdo pomagati, sklicati sejo uredniškega odbora ali tudi sveta, na katerem bi zavzeli stališče do posameznih prispevkov, do stališč, ki so v prispevkih ali o njih teče razprava v javnosti.

Zdaj ni čas za to. Zato je ogroženo delo organov revije, delovanje revije vsebinsko ne more biti smotno. Tudi za letošnji letnik nimamo nobenega okvirnega načrta, zato težko govorimo o odgovornosti našega sveta za vsebino revije, svoje delovanje gradimo na zaupanju urednici.

Problemsko bogati in aktualni prispevki bi morali biti našim članom na razpolago tri mesece vnaprej, da bi obravnavano temo lahko dopolnili z dodatnimi prispevki ali celo začasno nadomestili z drugo oziroma jo sploh odklonili, če bi to šteli za potrebno.

Urednico je treba razbremeniti tehničnega dela in korektur, dela s tiskarno.

Vendar moramo biti pri tem tudi realisti, poznamo možnosti, v katerih deluje revija, in vemo, da je materialno šibka, čeprav, kot kažejo sedanji podatki, njeno delovanje v letu 1987 ni ogroženo. Sprejeti moramo vlogo, ki jo imamo, in v danih okoliščinah storiti, kar je v naši moči. Mogoče bi bilo izdati kakšno dvojno številko in na ta način pridobiti nekaj časa za bolj organizirane stike med člani (uredništva) in urednico, pa tudi z ustanoviteljem, Republiškim odborom ZZB NOV Slovenije.

V tretji točki dnevnega reda obravnavamo izstopno izjavo Mileta Pavlina. Poznate jo in tudi obravnavali smo jo že v prejšnji točki. Le neko podrobnost v njej bi rad dopolnil. Predsednik Republiškega odbora ZZB NOV ni trdil, da je naša revija postala druga Nova revija, rekel je samo, da ne želi, da bi šla v tej smeri. Mislim, da je šlo za nesporazum med menoj in Pavlinom.

Sam bi rekel, da se ne strinjam z mnogimi dejstvi, zoper katera nastopa tudi Mile Pavlin. Razumem njegovo ogorčenje in mislim, da tudi ima pravico izstopiti iz našega uredništva. Predlagam, da njegov izstop sprejmemo, in predlagamo Društvu slovenskih pisateljev, da v svet imenujejo novega delegata.

Ker ste tudi drugi podobnega mnenja, bi pod točko Razno še predlagal, da ob štiridesetletnici revije ta dogodek na primeren način zaznamujemo. Ena od možnosti je tematsko posvetovanje, gradivo, katerega bi bilo mogoče objaviti, reviji pa bi koristilo tudi v programskem smislu. Finančno bi bilo mogoče ta predlog realizirati s trojno številko revije. Predlagam, da je naslednja seja sveta v jeseni, tedaj bomo obravnavali izišle številke in se seznanili z načrti revije do konca leta. Po možnosti tudi z njeno okvirno usmeritvijo v letu 1988.

ODSTOPNA IZJAVA MILETA PAVLINA

Medvode, 8. januarja 1987

Izdajateljskemu svetu revije Borec
Ljubljana, Miklošičeva 28/I

Na seji uredniškega odbora revije Borec, dne 29. decembra 1986, sem v navzočnosti predsednika izdajateljskega sveta revije Borec tovariša Vladimirja Kavčiča izjavil, da izstopam tako iz uredniškega odbora kot tudi iz izdajateljskega sveta. Zdaj podajam izstopno izjavo tudi pisno in s tem obenem obveščam o tem Društvo slovenskih pisateljev, katerega delegat sem v izdajateljskem svetu.

Razlogi:

Odkar sem sodeloval tako v uredniškem kot tudi izdajateljskem svetu, opažam, kako pomanjkljivo smo člani obveščeni o sprotni uredniški politiki ali pa sploh ne. Navadno smo ob izidu vsake številke postavljeni pred gotovo dejstvo: v njej preberemo prispevke, o katerih nismo razpravljali ali celo sploh vedeli zanje. Po drugi strani pa v njih ni prispevkov, o katerih smo govorili in se strinjali z njihovo objavo. O tem sem razpravljaj na posvetu o reviji Borec konec 1985, moje mnenje pa je bilo pozneje tudi objavljeno.

Značilen je primer objave prispevka pokojnega Bojana Štiha; za ta prispevek nihče ni vedel, da ga bo revija natisnila. Takoj, ko sem ga prebral, sem vedel, da bo zbudil ostre ugovore od strani nekaterih posameznikov in forumov, in to se je tudi zgodilo. O urednici pa sem prepričan, da se je tudi ona zavedala kočljivosti vsebine Štihevega prispevka, zato ni hotela ničesar tvegati, zato tudi je nekoga, najverjetneje RO ZZB NOV, prosila za privolitev in jo tudi dobila. Vsekakor pa tisti, ki je dal dovoljenje za objavo, ni poznal vsebine, marveč je Štiha kot udeleženca narodnoosvobodilne vojne in podpredsednika Društva slovenskih pisateljev štel za »zanesljivega«.

V zadnjem času smo bili člani uredniškega odbora uradno obveščeni o več prepovedih objave posameznih prispevkov od strani ustanovitelja, ki ima po statutu pravico veta nanje. O razlogih za prepovedi nas nihče ni obvestil, tudi merila ustanovitelja pri presoji so nam popolnoma neznan.

Nekaj podobnega je razglasitev posameznikov za neprimerne kot pisce v reviji. Mislim, da je pri presoji važna vsebina, ne pa posameznik, tak ali drugačen. Toda v tem primeru gre za človeka, ki veliko piše v druge revije in časopise in ni bil sodno kaznovan s prepovedjo javnega delovanja ali objavljanja svojih del.

Se bolj pa je zame nerazumljiva prepoved objave prispevkov takih ljudi, kot so dr. Anton Bebler, Milan Brezovar in pokojni Ivan Jevc-Čufi. Bebler je univerzitetni profesor in član ZKS, Brezovar je bil kustos v Muzeju revolucije v Ljubljani in udeleženec narodnoosvobodilne vojne. Jevc je bil nosilec Spomenice 1941, upokojeni uslužbenec notranjih zadev in rezervni major, prva povojna leta je bil pripadnik Uprave državne varnosti. Kot vem, nihče proti nikomur izmed njih še ni ukrepal; Beblerjev prispevek je bil objavljen drugje in zaradi tega nihče ni odgovarjal, ne pred ZKS ne pred sodiščem.

Iz besed tovariša Kavčiča na seji uredniškega odbora, dne 29. decembra lani, ko nas je seznanil s svojimi pogovori o reviji Borec na RO ZZB NOV, sem slišal, kakšno mnenje imajo tam o nas, članih uredniškega odbora. Po njihovem mnenju naj bi bil naš cilj napraviti iz revije Borec nekaj podobnega, kot je Nova revija, predvsem pa napadati, kritizirati in blatiti osvobodilno vojno in socialistično revolucijo ter vodilne osebnosti.

Če je to res, pomeni to popolno nezaupnico vsem nam in našemu delu, tudi meni, ki sem udeleženec narodnoosvobodilne vojne od 1941 in član ZKS od 1943. Zakaj nas potemtakem ustanovitelj ni že zdavnaj razrešil in nas izročil v nadaljnjo obravnavo častnemu razsodišču ZKS ali celo sodišču?

Zato menim, da je moje nadaljnje sodelovanje v uredniškem odboru in izdajateljskem svetu revije Borec nezaželeno, poleg tega pa tudi, da zame pomeni preprosto izgubo časa in moči, saj je naše sestanovanje brezplodno.

Mile Pavlin

V vednost: Izdajateljskemu svetu revije Borec
Društvo slovenskih pisateljev
osebni arhiv

